Національний банк України

Звіт про фінансову стабільність

Червень 2020 року

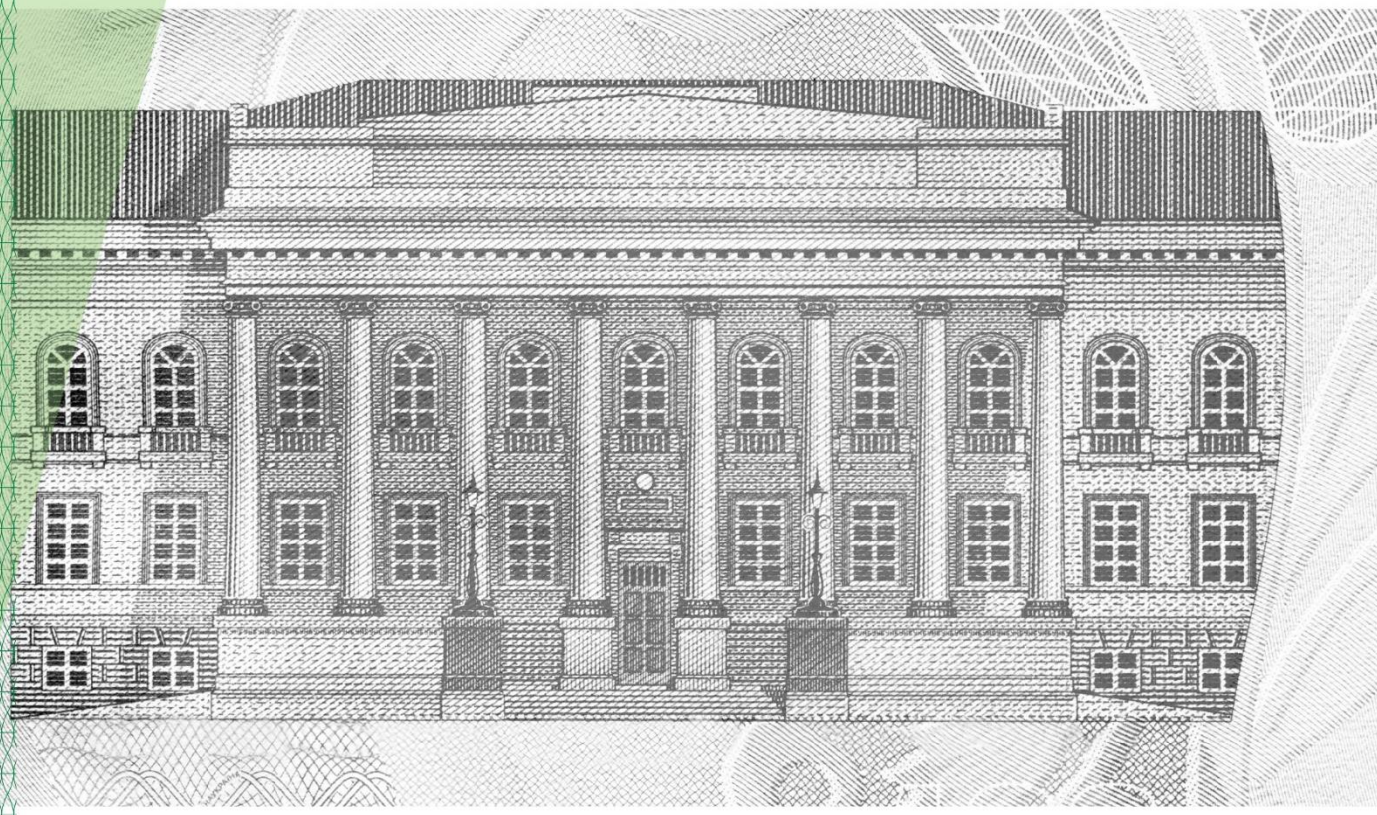

Звіт про фінансову стабільність (далі – Звіт) – ключова публікація Національного банку України (далі – Національний банк). Його мета – проінформувати про наявні та потенційні ризики, які можуть загрожувати стабільності фінансової системи України. Основною темою цього випуску є вплив поточної кризи на фінансову систему: від першої реакції на її початку до довгострокових наслідків для усього сектору. Вперше у звіті аналізуються ризики, які виникають у небанківському сегменті фінансового сектору, насамперед страхових компаній та кредитних спілок. Також Звіт містить рекомендації органам влади і фінансовим установам стосовно того, як протидіяти ризикам та сприяти підвищенню стійкості фінансової системи до них.

Звіт адресовано насамперед учасникам фінансового ринку та всім, хто цікавиться питаннями фінансової стабільності. Він допоможе зрозуміти, які виклики стоять перед економікою та фінансовою системою України та яким може бути їхній уплив на фінансову стабільність у країні. Його оприлюднення підвищує прозорість та передбачуваність макропруденційної політики, допомагає сформувати довіру суспільства до неї, відтак сприятиме Національному банку в управлінні системними ризиками.

Цей Звіт схвалено Комітетом з фінансової стабільності Національного банку України 22 червня 2020 року.

Зміст

Головне 4

Індекс фінансового стресу 7

Частина 1. Зовнішні умови та ризики 8

1.1. Тенденції зовнішнього середовища 8

Частина 2. Внутрішні умови та ризики 11

2.1. Макроекономічні та фіскальні ризики 11

2.2. Ринок нерухомості та іпотечне кредитування 14

2.3. Домогосподарства та пов'язані ризики 17

Частина 3. Умови та ризики банківського сектору 20

3.1. Карта ризиків банківського сектору 20

3.2. Готовність банківського сектору до кризи 21

3.3. Пік кризи пройдено без помітних втрат 23

Вставка 1. Регуляторна реакція на кризу 24

3.4. Якість корпоративного кредитного портфелю 25

Вставка 2. Вплив кризи в енергетиці на банківську систему 29

3.5. Ризики роздрібного кредитування 30

Вставка 3. Криза суттєво зменшила попит населення на споживчі кредити 32

Вставка 4. Резерви банків за кредитами повинні зрости 33

3.6. Оцінка стійкості банків до кризи – стрес-тестування 34

Вставка 5. Ставки за кредитами підприємствам реагують на облікову ставку 38

3.7. Відновлення кредитування, виклики для банків після кризи 39

Вставка 6. Криза може негативно вплинути на бізнес моделі державних банків 41

3.8. Зміни регуляторного середовища 42

Частина 4. Умови та ризики небанківського сектору 44

4.1. Ризики платоспроможності ризикових (non-life) страховиків 44

4.2. Ризики ринку кредитних спілок 46

Рекомендації 48

Абревіатури та скорочення 51

Головне

Український банківський сектор зараз проходить стрес-тест у режимі реального часу. Криза, що розгортається від середини березня, зачепила всі країни та їхні фінансові сектори. Вона матиме далекосяжні наслідки для платоспроможності позичальників, якості кредитного портфеля та бізнес-моделей банків. Ця криза також є тестом на ефективність нової моделі банківського регулювання, яка впроваджувалася на міжнародному рівні після 2009 року, а в Україні – після 2016 року. Перші висновки можна зробити вже зараз: зусилля НБУ з розчищення банківського сектору, впровадження міжнародно визнаних вимог до капіталу та ліквідності, регулярне стрес-тестування, ризикоорієнтований наглядовий підхід та спонукання банків до формування запасу міцності у сприятливі часи дали свої позитивні результати.

Банки увійшли в кризу у гарній формі. Достатність капіталу істотно перевищувала мінімальний рівень. Його надлишок банки тепер можуть використати для поглинання кредитних збитків та для подальшого кредитування. Фінансові установи стали високоефективними та прибутковими, тож, урешті, самі генерують капітал. Структура фондування також сприятлива – понад 90% зобов'язань залучено на внутрішньому ринку. Банківський сектор на сьогодні не залежить від ситуації на міжнародних ринках капіталу. Ліквідність фінансових установ висока як у гривні, так і в іноземних валютах. Крім того, було вирішено задавнені проблеми сектору з пов'язаним кредитуванням.

Щоб банки могли гнучкіше реагувати на кризу та підтримувати кредитування, НБУ задіяв увесь інструментарій, який використовують регулятори світу. Як і інші, НБУ керувався міркуваннями балансу між наданням тимчасових поступок у несприятливих умовах та збереженням фінансової стійкості сектору. У перші ж дні кризи було деактивовано буфери капіталу – сьогодні банки повинні дотримуватися лише мінімальних вимог до його достатності. НБУ також рекомендував банкам утриматися від виплати дивідендів принаймні до жовтня, коли наслідки економічної кризи можна буде оцінити точніше. Банки загалом дотримуються рекомендацій регулятора. Також створено сприятливі регуляторні умови для реструктуризації кредитів. Фінустанови йдуть на поступки позичальникам у період карантинних обмежень. Такі тимчасові поступки не призводять до зростання пруденційних резервів. НБУ також надає банкам ліквідність у необхідних обсягах через стандартні інструменти рефінансування.

Високий запас міцності банків та вчасні регуляторні дії сприяли тому, що система навесні пройшла найгострішу фазу кризи без збоїв. Банківські послуги надавалися безперервно, вкладники постійно мали доступ до своїх рахунків, банки забезпечили безпеку роботи мережі. Відплив вкладів тривав менше двох тижнів, а потім відновилося зростання обсягів депозитів – це позитивно контрастує з тим, як український банківський сектор проходив попередні кризи.

Водночас негативні наслідки поточної кризи можуть датися взнаки протягом найближчого року. Ключові загрози, які постають перед сектором, – зниження попиту на банківські послуги та погіршення якості обслуговування кредитів. Для кращої оцінки їх впливу НБУ провів експрес-стрес-тестування банків. Оцінено вплив на капітал 26 банків макроекономічного сценарію, який є дещо гіршим за поточний макроекономічний прогноз НБУ. Сукупно ці банки мають 91% активів сектору.

Установлено, що поточна криза може призвести до порушення нормативів достатності основного чи регулятивного капіталу дев'яти банків – це 30% активів сектору, з них 25% – два державних банки. У двох фінустанов капітал може стати від'ємним. Усе це установи, які демонстрували негативні результати стрес-тестування і в минулому, проте не вжили достатніх заходів для вирішення накопичених проблем. Такі банки повинні реструктуризувати баланси та змінити бізнес-моделі якомога швидше. Окремі з них потребуватимуть докапіталізації від акціонерів. Загалом результати експрес-стрес-тестування кращі, ніж минулорічного стрес-тесту. Причини – різниця в макроекономічних сценаріях і суттєве зростання капіталу та ефективності банків протягом останнього року.

Якість корпоративного кредитного портфеля банків найкраща за останнє десятиліття. Останніми роками банки дотримувалися загальноприйнятих стандартів кредитування. У свою чергу, бізнес став прозорішим, прибутковішим, багато підприємств та секторів сформували запас міцності. Тим не менше втрат не уникнути – зниження внутрішнього та зовнішнього попиту, карантинні обмеження та невирішені структурні проблеми у багатьох секторах матимуть помітний вплив на платоспроможність позичальників. Банки повинні відслідковувати фінансовий стан боржників та враховувати їхні тимчасові фінансові труднощі, пропонуючи кредитні продукти. Після завершення кризи фінустанови відіграватимуть ключову роль у відновленні економічного зростання. Позичальники, своєю чергою, повинні ставати прозорішими в частині розкриття фінансової звітності, підвищувати стандарти корпоративного управління та виходити з тіньового сегмента.

Попри стрімке зростання роздрібного кредитування в останні три роки, домогосподарства увійшли в кризу з помірним борговим навантаженням. Проте втрата робочих місць і зниження регулярних доходів ускладнять обслуговування кредитів багатьох позичальників. У загальному чистому портфелі кредитів фізичним особам іпотека становить менше 10%. Тож основні збитки від погіршення якості кредитів будуть у сегменті незабезпечених споживчих позик. За оцінками НБУ, понад 10% незабезпечених споживчих кредитів можуть стати непрацюючими за результатами кризи. Ці збитки реалізуються протягом наступних кількох кварталів. Зволікання банків із їх визнанням та невчасне формування резервів може призвести до різкого падіння рівня капіталу та прибутковості після того, як НБУ проведе аналіз якості активів.

Уповільнення інфляції, стабільність на валютному ринку та робота банківського сектору без збоїв сприяють подальшому зниженню процентних ставок. Уперше з часів відновлення незалежності Україна заходить у період одноцифрових процентних ставок за вкладами. Це є передумовою для зниження ставок за кредитами. За відсутності нових макроекономічних шоків та подальшого посилення захисту прав кредиторів ставки за кредитами для населення та бізнесу до кінця року стануть найнижчими за всю історію банківського сектору. Проблему нестачі довгострокового фондування буде частково вирішено шляхом надання банкам довгострокових кредитів рефінансування за плаваючою ставкою.

Водночас нижчі процентні ставки створюють і нові виклики для банків. Один із них – зниження процентних спредів та здатності заробляти чисті процентні доходи. Хоча цей ризик реалізується лише на середньостроковому горизонті, банки повинні бути до нього готовими та враховувати у своїх стратегіях.

Одне з помітних останніх досягнень, що суттєво знизило ризики для фінансової стабільності, – прийняття змін до банківського законодавства. Відтепер неплатоспроможні банки не можуть повертатися на ринок. Якщо рішення НБУ про виведення банків із ринку виявиться незаконним, то акціонери зможуть претендувати лише на грошову компенсацію за завдану шкоду. Це правило докорінно змінить судову практику й унеможливить роботу банків-зомбі.

Від початку липня НБУ стає регулятором більшості учасників небанківського фінансового ринку, зокрема страхових компаній, кредитних спілок та фінансових компаній. У фокусі найбільшої уваги НБУ будуть кредитні спілки та страхові компанії – саме вони активно працюють із коштами фізичних осіб та бізнесу. Попередній аналіз засвідчив, що багато гравців у цих сегментах недостатньо фінансового стійкі. Тому правила гри для них буде поступово змінено. Зокрема НБУ ініціює впровадження на страховому ринку підходів до регулювання та нагляду, що базуватимуться на пакеті законодавства ЄС Solvency. Це дасть змогу посилити платоспроможність і ліквідність страхових компаній, поліпшити конкурентне середовище та краще захищати права споживачів фінансових послуг. Крім того, НБУ розширить макропруденційне регулювання на небанківський сектор. Водночас на сьогодні він не є джерелом помітних системних ризиків через невеликий розмір та простоту фінансових продуктів.

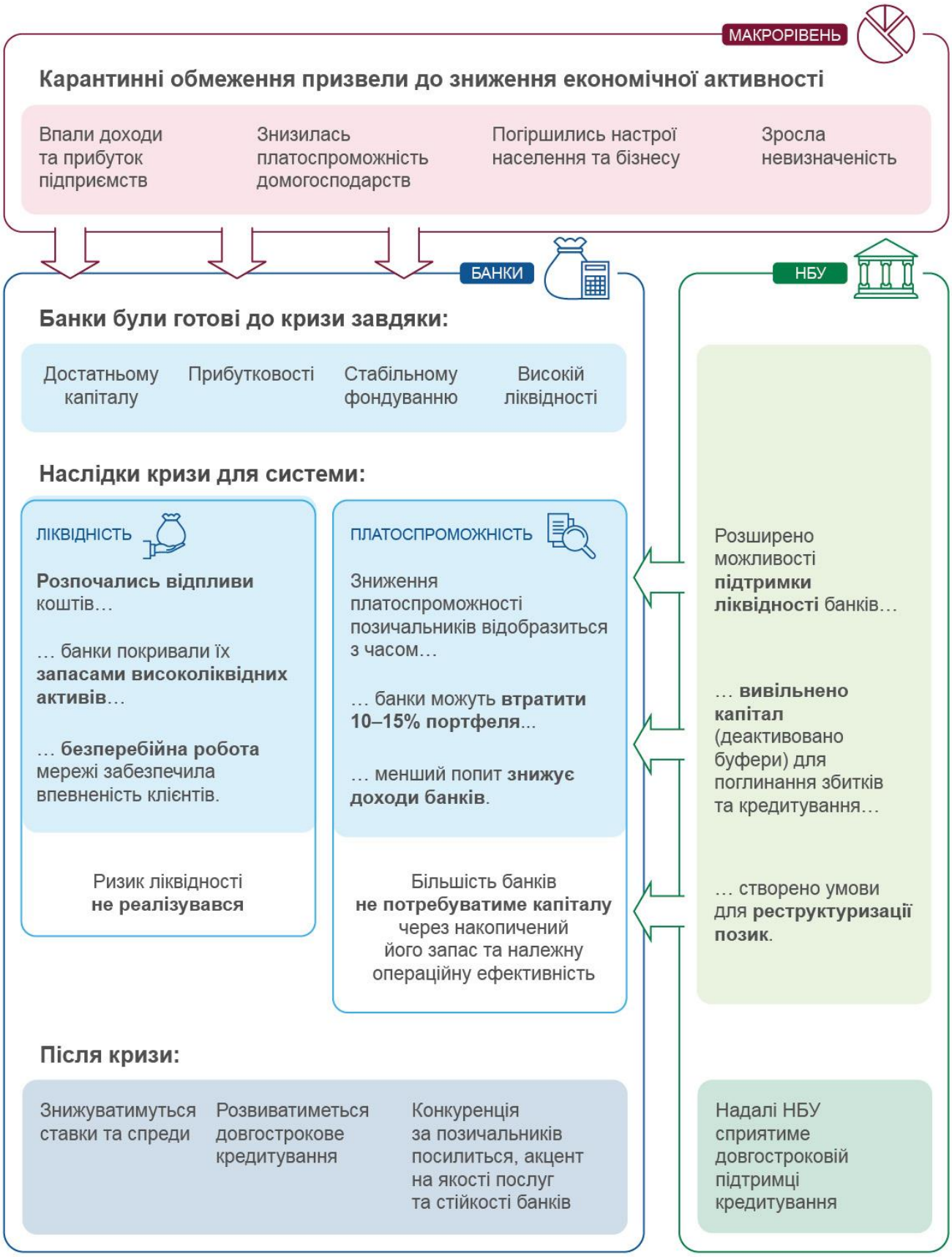
МАКРОРІВЕНЬ
Карантинні обмеження призвели до зниження економічної активності
Впали доходи та прибуток підприємств
Знизилась платоспроможність домогосподарств
Погіршились настрої населення та бізнесу
Зросла невизначеність
БАНКИ
НБУ
Банки були готові до кризи завдяки:
Достатньому капіталу
Прибутковості
Стабільному фондуванню
Високій ліквідності
Наслідки кризи для системи:
ЛІКВІДНІСТЬ
Розпочались відпливи коштів…
… банки покривали їх запасами високоліквідних активів…
… безперебійна робота мережі забезпечила впевненість клієнтів.
Ризик ліквідності не реалізувався
ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ
Зниження платоспроможності позичальників відобразиться з часом…
… банки можуть втратити 10–15% портфеля...
… менший попит знижує доходи банків.
Більшість банків не потребуватиме капіталу через накопичений його запас та належну операційну ефективність
Розширено можливості підтримки ліквідності банків…
… вивільнено капітал (деактивовано буфери) для поглинання збитків та кредитування…
… створено умови для реструктуризації позик.
Після кризи:
Знижуватимуться ставки та спреди
Розвиватиметься довгострокове кредитування
Конкуренція за позичальників посилиться, акцент на якості послуг та стійкості банків
Надалі НБУ сприятиме довгостроковій підтримці кредитування

Індекс фінансового стресу

Індекс фінансового стресу (ІФС)[1] миттєво відреагував на запровадження карантинних обмежень. У березні він протягом двох тижнів зріс до найвищого рівня з 2015 року, удвічі порівняно зі значеннями початку року. Найбільше на березневе зростання вплинули девальвація гривні та невизначеність на ринку цінних паперів. Зокрема, субіндекс державних цінних паперів стрімко зріс через вищу дохідність євробондів України. Проте березневий шок тривав недовго і вже з початку квітня спостерігалося поступове послаблення рівня стресу. Всі субіндекси зменшилися, а корпоративний та валютний уже повернулися до докризового рівня. Цьому зокрема сприяв стабільний курс гривні та зменшення дохідності як державних, так і корпоративних цінних паперів.

ІФС відображає виключно поточний стан справ у фінансовому секторі та не вказує на майбутні ризики в короткостроковій чи довгостроковій перспективі.

Графік ІФС1. Індекс фінансового стресу

Джерело: НБУ.

Графік ІФС2. Внески субіндексів до Індексу фінансового стресу

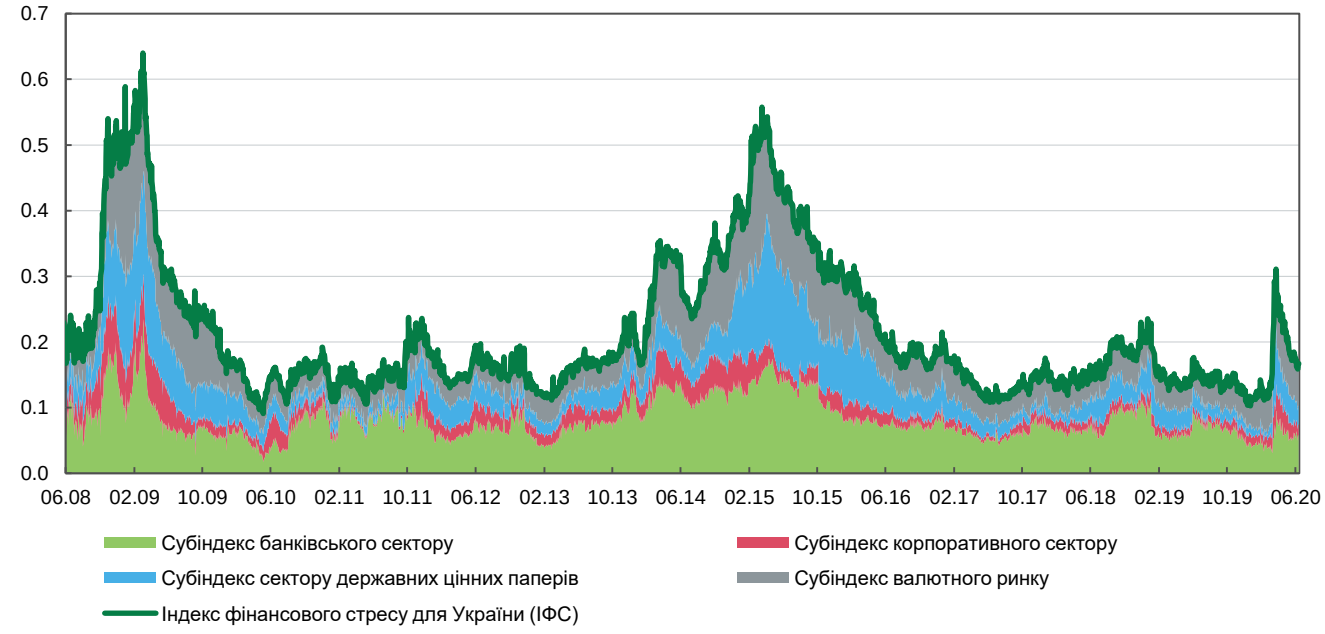

Джерело: НБУ.

[1] Методику розрахунку Індексу фінансового стресу для України описано у Звіті про фінансову стабільність за грудень 2016 року.

Частина 1. Зовнішні умови та ризики

1.1. Тенденції зовнішнього середовища

Спалах пандемії коронавірусу спричинив падіння світової економіки, обсягів торгівлі та цін на товари, відплив капіталу з нових ринкових економік. Завдяки масштабним стимулюючим заходам ціни активів і товарів частково "відіграли" падіння. Відновлення глобальної економіки очікується в другому півріччі, проте для цього сценарію є низка загроз. Геополітична напруга ненадовго спала, натомість у світі зросла економічна невизначеність. Прогрес у припиненні війни на сході України зупинився.

Графік 1.1.1. Динаміка ВВП країн – основних торговельних партнерів України

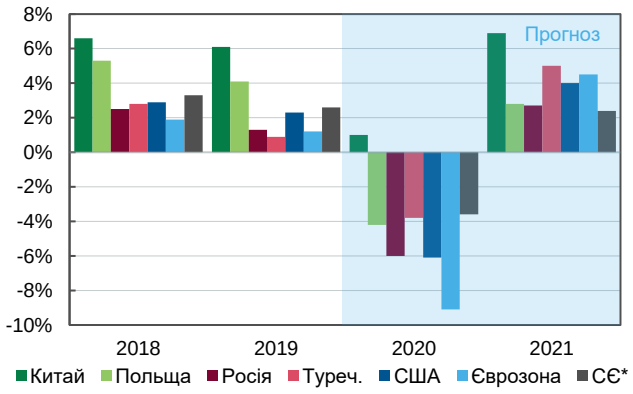

* Східна Європа: Білорусь, Україна, Молдова.

Джерело: Світовий банк, Global Economic Prospects, June 2020.

Графік 1.1.2. Негативні сценарії МВФ перебігу коронакризи для НРЕ*, відхилення ВВП від базового прогнозу, в. п.

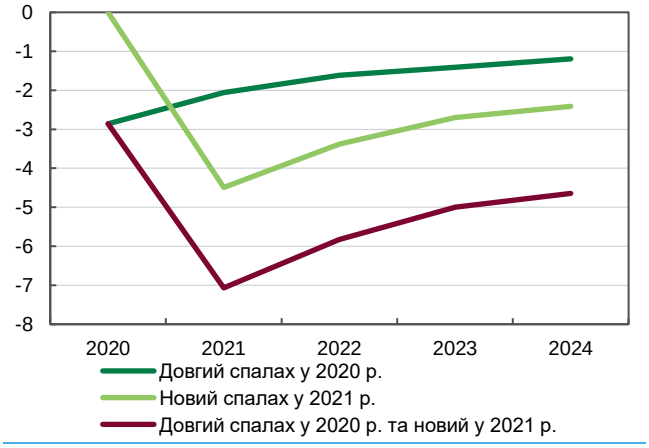

* Нові ринкові економіки.

Джерело: МВФ, World Economic Outlook, April 2020.

Графік 1.1.3. Сценарії динаміки обсягу світової торгівлі товарами* за СОТ, річна зміна, 2019 = 100%

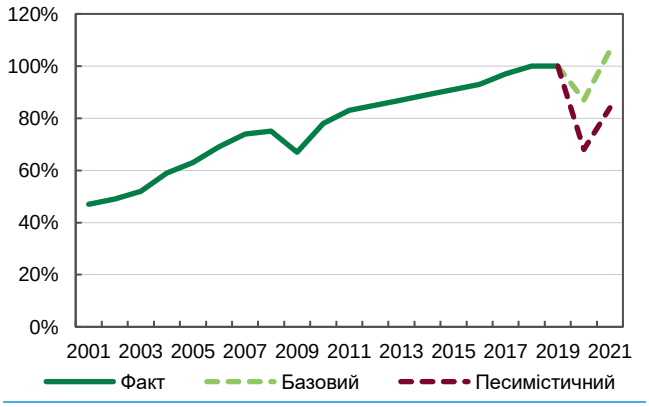

* Середнє показників експорту й імпорту товарів.

Джерело: СОТ.

Світова економіка занурилася в рецесію

За оцінками Світового банку, глобальний ВВП впаде цього року найбільше з часів Другої світової війни – на 5.2%. Ризики подальшого погіршення прогнозів високі. Світовий банк очікує глибокого падіння майже всіх основних торговельних партнерів України. Економіка Китаю, який першим запровадив обмеження, різко сповільнить зростання. Скорочення економічної активності найбільше торкнулося туризму, пасажирських авіаперевезень, громадського харчування; їхні перспективи є непевними.

За базовим сценарієм, у другому півріччі розпочнеться відновлення економіки. Вже нині більшість країн Європи та світу поступово пом'якшує карантинні обмеження. Проте коронавірус залишається мало вивченим, ВООЗ прогнозує появу вакцини та ліків від нього лише наступного року. Тому можливі нові хвилі пандемії та повернення жорстких обмежувальних заходів. Це може спричинити ще глибше і довше економічне падіння.

Скорочення обсягів світової торгівлі у 2020 році, за прогнозами СОТ, становитиме від 13% до 32% залежно від сценарію розвитку подій, що суттєвіше за падіння світового ВВП. Відновлення обсягів торгівлі у 2021 році є непевним.

На зарубіжних ринках праці спад, вони можуть залишитися закритими довго

Повернення трудових мігрантів до України та зростання рівнів безробіття у провідних країнах можуть призвести до різкого скорочення грошових переказів до нашої держави (у 2019 році вони становили 12 млрд дол., у 2020 році НБУ вже очікує на 2 млрд менше). За розрахунками McKinsey, у ЄС та Великій Британії під загрозою опинилися 26% від загальної кількості робочих місць; половина з них припадає на послуги клієнтам і торгівлю, громадське харчування та будівництво. Обмеження на пересування можуть тривати довго, частина робочих місць може зникнути. Водночас, показники безробіття в країнах ЄС, які масово приймали українських трудових мігрантів (зокрема в Польщі, Іспанії, Італії, Угорщині, ФРН), наразі дещо зросли, проте залишаються істотно нижчими за ті, що спостерігалися під час криз 2008 – 2009 та 2013 років.

Глобальні геополітичні ризики знизилися, натомість геоекономічні – різко зросли

З огляду на стрімке поширення пандемії, багато конфліктів виявилися замороженими, включно з

Графік 1.1.4. Індекс геополітичних ризиків (GPR)[2] та індекс непевності світової економічної політики (GEPU)[3]

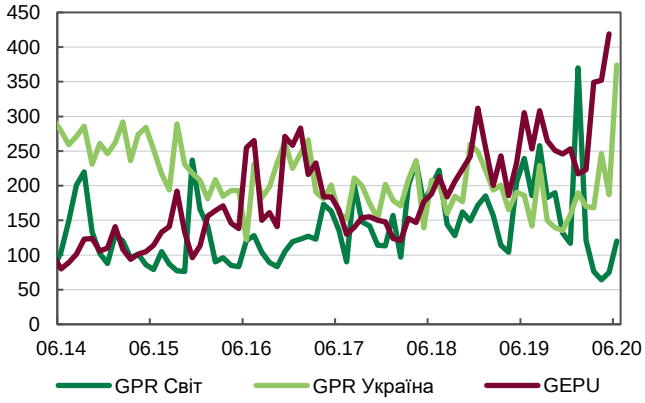

Джерело: Dario Caldara and Matteo Iacoviello; Davis, Steven J.

Графік 1.1.5. Баланс Євросистеми та ФРС США (трлн од.)*, ключова ставка ЄЦБ та ключова ставка ФРС**

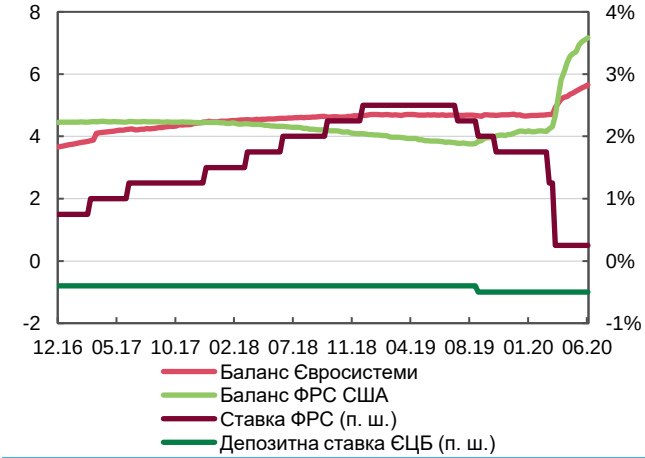

* Трильйонів євро для Євросистеми, трильйонів дол. для ФРС США.
** Верхня межа діапазону.

Джерело: ФРС США, ЄЦБ.

Графік 1.1.6. Динаміка фондових індексів США та НРЕ та індексу долару США, 01.01.2020 = 100%

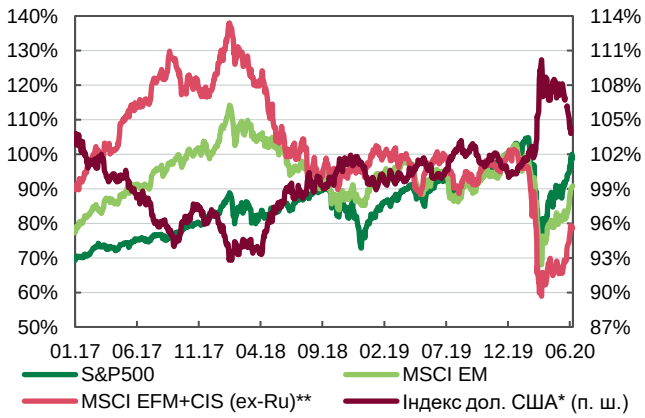

* Зважений на торгівлю товарами та послугами, ФРС.
** Індекс прикордонних економік Європи та СНД (без Росії).

Джерело: Federal Bank of St Louis, Morgan Stanley, ФРС США.

протистоянням США – Іран. Втім, зараз відбувається нове загострення конфліктів, зокрема в геополітичному протистоянні США – Китай та Китай – Індія. Ще один фактор невизначеності – цьогорічні президентські вибори та заворушення у США. Водночас, пандемія породила суттєву невизначеність стосовно економічної політики провідних країн (індекс невизначеності найвищий з 1997 року). Можливими є структурні зміни у світовій економіці та тимчасове посилення ролі держави за результатами кризи. Закриття кордонів та брак співпраці послабили економічні союзи та проявили внутрішні дисбаланси ЄС.

Уряди та центральні банки країн світу стримують кризу масштабними стимулюючими заходами

Багато розвинутих країн ухвалили масштабні фіскальні, монетарні та регуляторні заходи для підтримання зайнятості й ділової активності. Зокрема, пакет допомоги економіці США становив 2.3 трильйонів дол. ФРС США з початку року знизила відсоткову ставку, ухвалила розширення програми викупу активів, розширила обсяги рефінансування та погодила низку регуляторних пом'якшень. ЄЦБ запропонував програму масштабного викупу активів та спільно з іншими органами ЄС запровадив заходи регуляторної підтримки фінансових установ. Вартість пакета бюджетних заходів та програм підтримки кредитування оцінюється більш як у 15% ВВП 2019 року у Чехії, понад 12% ВВП у Польщі, 5% – у Румунії (база даних МВФ). У багатьох країнах нашого регіону були знижені ключові відсоткові ставки та вжиті кроки з регуляторного пом'якшення (більше про регуляторні антикризові заходи – у Вставці 1. Регуляторна реакція на кризу).

Масштабні запозичення держав для фінансування згаданих антикризових заходів посилять конкуренцію за капітал на міжнародних ринках. Це призведе до стрімкого накопичення урядами державного боргу, що матиме довгострокові наслідки для стійкості державних фінансів.

Економіки, що розвиваються, активно конкурують за ресурси МФО, зокрема МВФ та Світового банку. МВФ запровадив два нових механізми кредитування, через які буде доступно близько 100 млрд дол. За фінансуванням МВФ вже звернулися понад сто країн. Уже погоджена надзвичайна допомога двом третинам заявників на майже чверть від вказаної суми. Позика стенд-бай Україні є однією з найбільших.

Антикризові заходи та пом'якшення карантину призвели до відновлення зростання провідних фондових індексів, передусім у США. Це покращило динаміку фондових ринків нових ринкових економік. Проте це зростання поки недостатньо підтримує реальний сектор.

Після оголошення пандемії 11 березня і початку рецесії валюти нових ринкових економік традиційно для

[2] https://www2.bc.edu/matteo-iacoviello/gpr.htm
[3] http://www.policyuncertainty.com/global_monthly.html

Графік 1.1.7. Інвестиції нерезидентів у нові ринкові економіки (за винятком Китаю), млрд дол.*

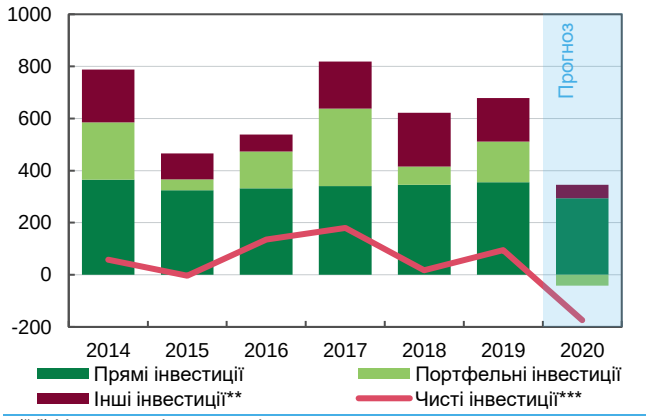

* ("-") Указує на відплив капіталу.
** Переважно потоки між банками.
*** Різниця між інвестиціями нерезидентів та резидентів.

Джерело: IIF, Capital Flows Report Sudden Stop in Emerging Markets, 09.04.2020.

Графік 1.1.8. Зміна курсів валют нових ринкових економік та євро до долара, у річному вимірі та відносно кризових мінімумів весни 2020*

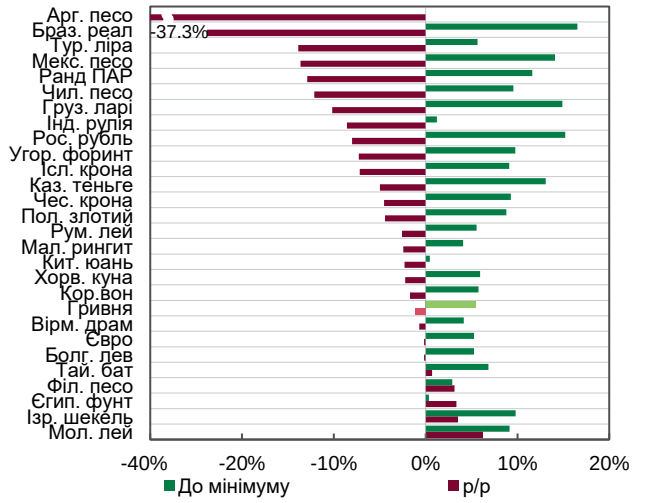

* Із середини березня до першої декади травня залежно від розвитку ситуації в країні (для Аргентини – початок червня).

Джерело: Investing.com.

Графік 1.1.9. Світові ціни на сировинні товари*, 2019 = 100%

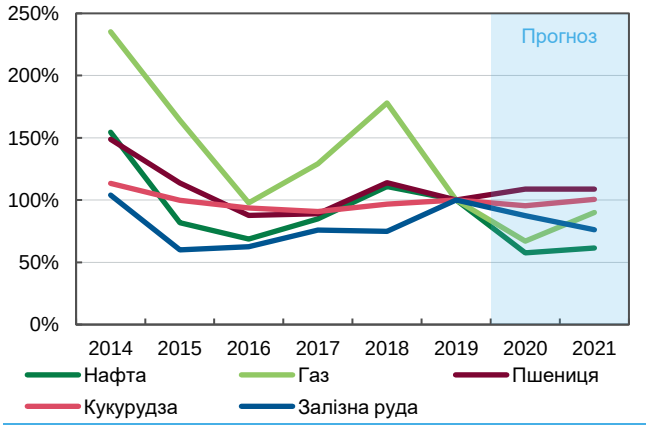

* Нафта – сорт Brent; природний газ з РФ; залізна руда – концентрат, Китай; пшениця, кукурудза – міжнародні ринки США.

Джерело: МВФ, Огляд світової економіки, квітень 2020.

кризового періоду різко знецінилися відносно долара США. Нині вони переважно поступово відновлюються.

Іноземний капітал залишає нові ринкові економіки

Від березня міжнародні інвестори втратили інтерес до нових ринкових економік. Приплив прямих іноземних інвестицій в Україну у березні – квітні також припинився, а чистий відплив портфельних інвестицій становив 0.85 млрд дол. Відплив капіталу був зумовлений бажанням інвесторів збільшити вкладення в безпечні інструменти, а також падінням цін на сировинні ресурси. За результатами 2020 року Міжнародний інститут фінансів (IIF) прогнозує скорочення припливу інвестицій нерезидентів до нових ринкових економік без урахування Китаю до 304 млрд дол. (зменшення більш ніж удвічі порівно з 2019 роком) – мінімуму з 2004 року. Водночас, переведення капіталу з Китаю до інших країн, про яке заговорили окремі інвестори, може дати нові можливості для залучення капіталу до України.

Ціни на сировину після обвалу нині частково відновлюються

Найпомітнішим було падіння цін на енергоресурси через суттєве звуження попиту і накопичені запаси. З кінця квітня ціна нафти поступово відновлюється, зокрема внаслідок дії угоди про скорочення видобутку OPEC+. Ціни на сталь упали через скорочення попиту з боку галузей-споживачів. Нині їх відновлення підтримується поверненням попиту з Китаю та обмеженням випуску у деяких країнах. Зростанню цін на залізну руду сприяло скорочення пропозиції з боку Бразилії та Австралії . Ціни на зернові дещо знижувались через очікування нового врожаю та зменшення випуску біоетанолу. Проте ціни на пшеницю підтримуються вичерпанням запасів та високим попитом. У цілому цьогоріч падіння світових ціни на товари українського експорту може поглибитися порівняно з 2019 роком через зниження зовнішнього попиту. Однак скорочення цін на енергоносії може бути ще суттєвішим.

Позиції України в міжнародних судах дещо поліпшилися, прогресу у деокупації Донбасу немає

На початку року Україна досягла успіхів у судах проти Росії: у Швейцарії відхилено апеляцію про виплату РФ за позовом українських компаній через окупацію Криму, у Гаазі почався розгляд справи MH17, а трибунал у Гаазі визнав свою юрисдикцію для позову України проти РФ за порушення останньою конвенції ООН з морського права (крім аспекту суверенітету над Кримом). Пандемія призупинила активні судові розгляди. Стримуючим фактором для прямого постачання російського газу на європейські ринки в обхід України стало відхилення в Німеччині заявки компанії-оператора газопроводу "Північний потік-2" на звільнення від регулювання ЄС. Обстріли на лінії розмежування періодично посилюються. Через карантин призупинився переговорний процес у Мінську.

Частина 2. Внутрішні умови та ризики

2.1. Макроекономічні та фіскальні ризики

Україна зайшла в поточну економічну кризу зі збалансованою макроситуацією. Відносно низький рівень захворюваності на COVID-19 у більшості регіонів дав змогу поступово знімати карантинні обмеження. Завдяки подальшому послабленню інфляційного тиску НБУ швидше пом'якшував монетарну політику та заклав передумови для відчутного зниження вартості кредитів. Однак масштаби зниження економічної активності у 2020 році будуть значними, а відновлення може зайняти більше часу, ніж передбачалося раніше. Продовження співпраці з МВФ зняло значну частину ризиків, відкрило доступ до фінансування від інших донорів та підвищило шанси на успішне розміщення євробондів.

Графік 2.1.1. Індекси споживчих цін та облікова ставка НБУ, % р/р

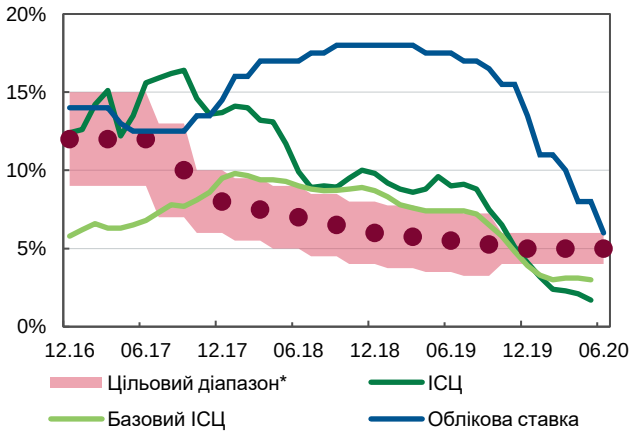

* Червоні крапки – цільовий орієнтир з інфляції.

Джерело: ДССУ, НБУ.

Графік 2.1.2. Валові й чисті міжнародні резерви, млрд дол.

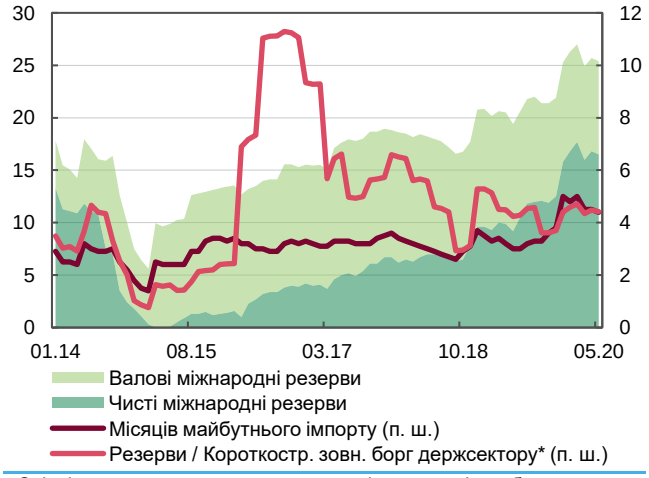

* Співвідношення демонструє, у скільки разів обсяг валових міжнародних резервів України перевищує короткостроковий зовнішній борг сектору державного управління та НБУ за залишковим терміном погашення.

Джерело: НБУ.

Макростабільність забезпечила простір для фіскальних та монетарних стимулів

Нинішню кризу Україна зустріла з гарними макропоказниками. Економіка стабільно зростала протягом останніх чотирьох років. За підсумками 2019 року відношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП суттєво знизилося – до 50% з 81% у 2016, інфляція сповільнювалася, дефіцит поточного рахунку був одним із найменших за останнє десятиліття. Обсяг міжнародних резервів перед кризою (на початок березня) становив 27 млрд дол., що було еквівалентно п'ятьом місяцям майбутнього імпорту. Стійке макроекономічне середовище в поєднанні зі значним здешевленням імпортованих енергоносіїв дали змогу пройти гостру фазу кризи без помітних шоків для валютного ринку.

Низькі інфляційні ризики сприяють зниженню банківських ставок

Інфляція стрімко сповільнилася від початку року – до 1.7% р/р у травні – і залишається нижчою від цільового діапазону НБУ. Це дало змогу Національному банку істотно пом'якшити монетарну політику – облікова ставка знизилася з початку року на 7.5 в. п. до 6%. Це найнижчий рівень ставки в історії. Така ситуація є унікальною для України – усі попередні кризи супроводжувалися сплеском інфляції, внаслідок чого НБУ змушений був застосовувати жорсткішу монетарну політику. Цього ж разу НБУ має змогу діяти в унісон з іншими центральними банками, використовуючи монетарні методи стимулювання економіки. З огляду на низьку інфляцію, заякорені інфляційні очікування, стабільність фондування та нижчу облікову ставку банки почали знижувати ставки за депозитами та кредитами. Ставки за позиками бізнесу є загалом чутливими до зміни облікової ставки (див. Вставку 5. Ставки за кредитами підприємствам реагують на облікову ставку), тому за відсутності значних потрясінь вартість кредитів для компаній знизиться до кінця року.

Зниження облікової ставки також сприятиме подальшому здешевленню внутрішнього державного боргу. Дохідність за 3-місячними ОВДП у гривні знизилася до 7.5% у середині червня. Скорочення дохідності, хоча й більш помірне, спостерігається також за ОВДП з довшими термінами.

Графік 2.1.3. Дохідність ОВДП та суверенних єврооблігацій України за періодами погашення

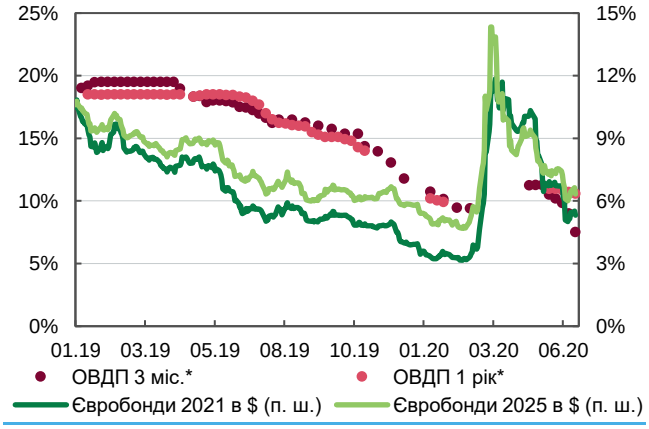

* Дохідність під час первинного розміщення гривневих ОВДП (дані станом на 16.06.2020).

Джерело: НБУ, Bloomberg.

Графік 2.1.4. Економічна динаміка* та очікування

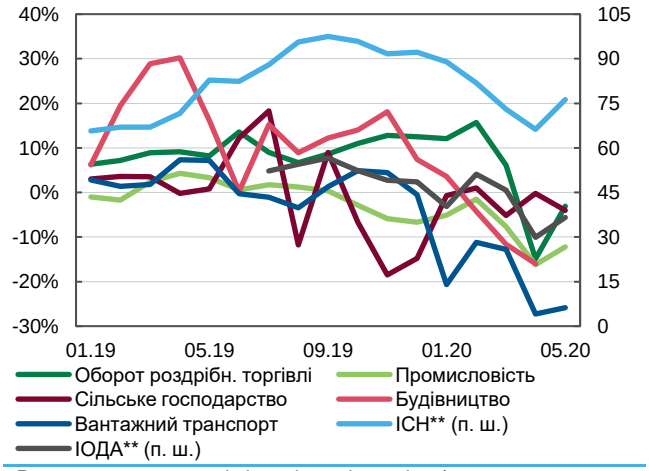

* Розраховано на основі відповідних індексів м/м попереднього року, %; ** ІСН – Індекс споживчих настроїв (розраховується Info Sapiens), ІОДА – Індекс очікувань ділової активності (розраховується НБУ, демонструє оцінку бізнесом поточного стану економіки. Значення нижчі за 50 пунктів свідчать про переважання песимістичних очікувань).

Джерело: ДССУ, НБУ, Info Sapiens.

Графік 2.1.5. Валютні виплати за державним та гарантованим державою боргом, екв. млрд дол.*

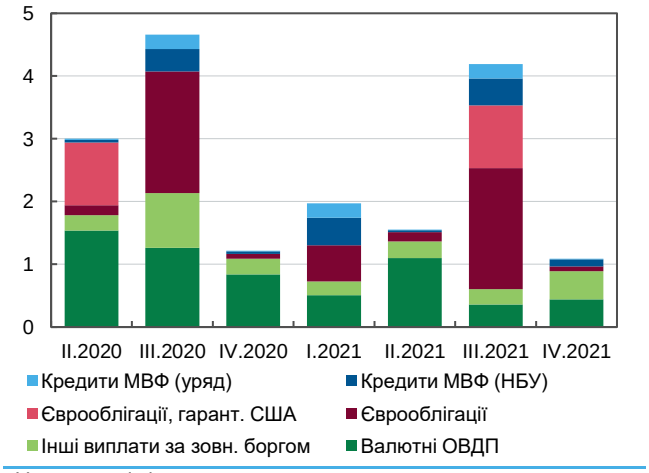

* У тому числі відсотки.

Джерело: розрахунки НБУ.

Падіння ВВП буде значним, відновлення – тривалим

Падіння ВВП України в II кварталі та за підсумками року може бути більшим, ніж НБУ очікував раніше, а відновлення економіки – тривалішим. Зокрема, про глибше падіння свідчили показники зниження економічної активності у квітні. Значне скорочення спостерігалося в усіх ключових сферах, крім сільського господарства. Водночас, як свідчить нещодавнє опитування підприємств України, у травні очікування бізнесу стали менш песимістичними через поступове зняття карантинних обмежень. Найоптимістичнішими стосовно відновлення обсягів виробництва були будівельні компанії, найпесимістичніші – підприємства сфери послуг, які найбільше постраждали від запровадження карантинних обмежень. Серед основних побоювань, відзначених усіма респондентами, – зниження обсягів виробництва і реалізації продукції та послуг, нових замовлень, а також скорочення чисельності працівників.

Криза в реальному секторі вже негативно позначилася на обсягах виробництва, капітальних інвестиціях та зайнятості. Це погіршило фінансовий стан значної частини підприємств і домогосподарств. Наслідком стали перші проблеми з обслуговуванням кредитів та зниження попиту на послуги фінансових установ. Загалом, за оцінками НБУ, поточна криза може призвести до втрати банками понад 10% працюючого кредитного портфеля.

Доступ до зовнішнього фінансування відновлено

Доступність зовнішнього фондування для України критично важлива, адже необхідно рефінансувати зовнішні борги та фінансувати дефіцит бюджету. Графік обслуговування валютних зобов'язань залишається напруженим. У найближчі півтора року уряд та НБУ мають сплатити за державним і гарантованим державою боргом близько 15 млрд дол. Схвалення в червні Радою директорів МВФ нової 18-місячної програми стенд-бай на суму, еквівалентну 5 млрд дол., відчутно знизило ризики рефінансування держборгу. Адже, крім коштів МВФ, Україна впродовж нинішнього та наступного років має отримати ще близько 4 млрд дол. від інших міжнародних донорів (ЄС, Світового банку, урядів держав-партнерів). Надання цього фінансування було прямо чи опосередковано прив'язане до відновлення співпраці з МВФ. Таким чином, Україна зможе виконати всі зобов'язання, не знижуючи обсяги міжнародних резервів.

Отримання наступних траншів за програмою стенд-бай залежатиме від проведення важливих реформ у сфері енергетики, боротьби з корупцією, впровадження змін для посилення стійкості фінансового сектору та системи державних фінансів.

Співпраця з МВФ підвищує вірогідність розміщення суверенних єврооблігацій у поточному році. Досі воно було значно ускладненим через фактичне закриття зовнішніх ринків капіталу в березні. Водночас таке розміщення є бажаним, оскільки дасть змогу знизити

Графік 2.1.6. Зміна обсягів ОВДП, які перебувають в обігу, з початку 2020 року, млрд грн*

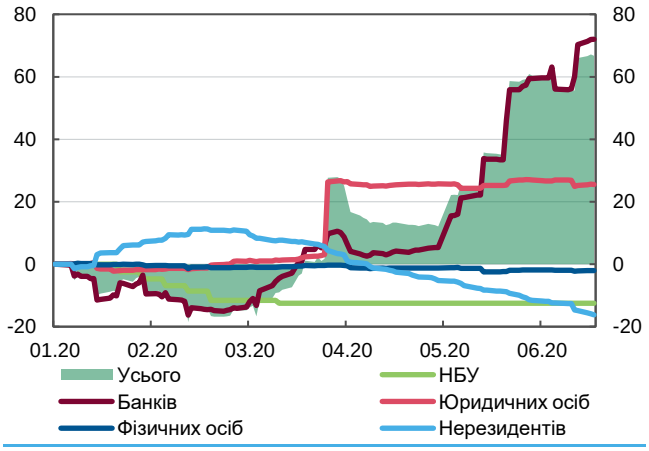

* За номінально-амортизаційною вартістю. Станом на 17.06.2020.

Джерело: НБУ.

Графік 2.1.7. Фінансування дефіциту державного бюджету за типом боргового зобов'язання, у % до ВВП

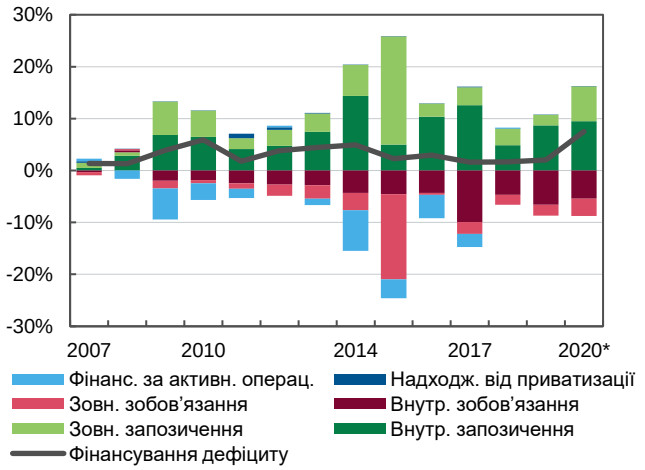

* Закон "Про Державний бюджет України на 2020 рік" (зі змінами від 13 квітня 2020 року).

Джерело: ДКСУ.

Графік 2.1.8. Обсяг наданих державних гарантій, сплата і заборгованість за ними, млрд грн в еквіваленті

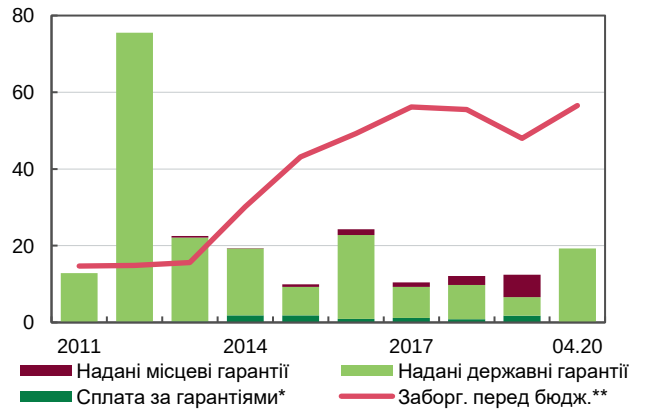

* Виконання державою зобов'язань за позичальників, що отримали кредити під державні гарантії. ** Прострочена заборгованість перед державним бюджетом за кредитами, залученими державою та під державні гарантії (у т. ч. заборгованість суб'єктів господарювання, стосовно яких проведено державну реєстрацію припинення юридичної особи в результаті її ліквідації). Надані місцеві гарантії та заборгованість перед бюджетом у 2020 році – дані за І квартал.

Джерело: ДКСУ.

обсяги запозичень на внутрішньому ринку, які є амбітними.

Унаслідок кризи зросте рівень держборгу й ускладниться виконання бюджету

У період поточної кризи в особливій зоні ризику – державні фінанси. Уряди практично всіх країн у рази збільшили витрати і дефіцити бюджетів, щоб підтримати економіку та населення в скрутний час. Уряд України заклав в оновлений держбюджет дефіцит на рівні 7.5% ВВП, тоді як протягом останніх п'яти років він жодного разу не перевищував 3% ВВП. Утім, фактичний дефіцит за підсумками 2020 року може бути більшим через ризики невиконання дохідної частини і необхідність розширення соціальних видатків, зокрема на підтримку Пенсійного фонду. Основним джерелом фінансування мають стати внутрішні запозичення – перш за все від банків. Вони мають значну вільну ліквідність і з кінця квітня активно нарощують портфель ОВДП. При цьому левову частку забезпечили саме державні банки.

Активність держави на внутрішньому борговому ринку має й негативну складову – часто вона призводить до ефекту витіснення інвестицій та зменшення обсягів кредитування економіки. А надмірне нарощування державними банками портфеля ОВДП може суттєво змінити структуру балансів цих фінустанов та знизити їхню інвестиційну привабливість у майбутньому (див. Вставку 6. Криза може негативно вплинути на бізнес моделі державних банків).

Наразі уряди в усьому світі використовують інструмент надання державних гарантій. Переважно це гарантії, що покривають кредитні ризики за банківськими позиками. Закон про бюджет на 2020 рік дає змогу уряду надавати державні гарантії необмежено. Проте цей інструмент має використовуватися виважено. Як свідчить український досвід попередніх років, корпоративний борг у випадку кризи часто перетворюється на державний. Станом на кінець І кварталу 2020 року п'ята частина від сумарної заборгованості перед бюджетом за кредитами під державні гарантії припадає на ліквідованих юросіб. Для послаблення таких ризиків уряду слід зосередитися на програмах, які мають невеликий обсяг та потенційно ефективні, насамперед програмах підтримки МСБ.

Повернення дефіциту бюджету до помірних значень повинно відбутися вже з наступного року. Парламент у червні не підтримав запропоновану урядом Програму діяльності Кабінету Міністрів України, яка містила значну кількість потенційних бюджетних зобов'язань: гарантій, дешевих кредитів, субсидій окремим секторам, пільг зі сплати податків. Однак ці ініціативи залишаються на порядку денному Кабміну. Користь для економіки від таких заходів має бути добре прорахованою і перевищувати потенційні втрати бюджету.

2.2. Ринок нерухомості та іпотечне кредитування

Наслідки пандемії на ринку житла помітні, але короткотривалі та часткові. На відміну від минулих криз в Україні, нині масштабної трансформації ринку не очікується. Подальше послаблення карантинних обмежень відновить баланс на ринку. Попри кризу, попит на житло залишатиметься на високому рівні, проте навряд чи його зростання відновиться найближчим часом. Частка угод із залученням іпотеки все ще залишатиметься незначною, проте наразі складаються сприятливі передумови для відновлення іпотечного кредитування. Комерційна нерухомість зазнала більшого удару: зростає вакантність, орендні ставки знижуються, а нове будівництво поки що відкладається. Цей шок має бути більш тривалим, але сегмент поступово оговтуватиметься разом із відновленням ділової активності.

Графік 2.2.1. Активність на ринку житла

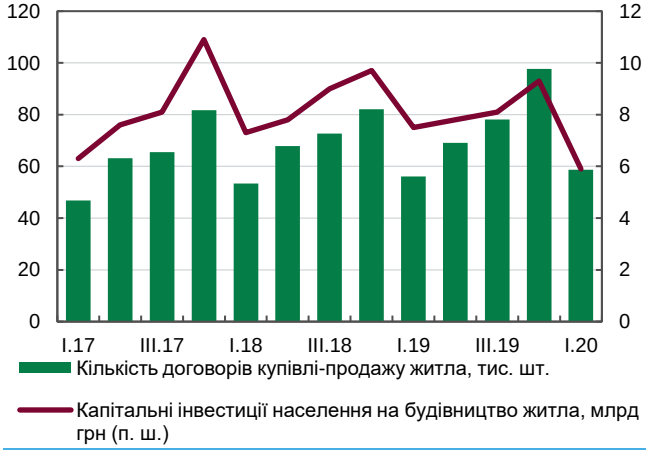

Джерело: Міністерство юстиції України, ДССУ.

Графік 2.2.2. Пропозиція нового житла в Києві, тис. кв. м

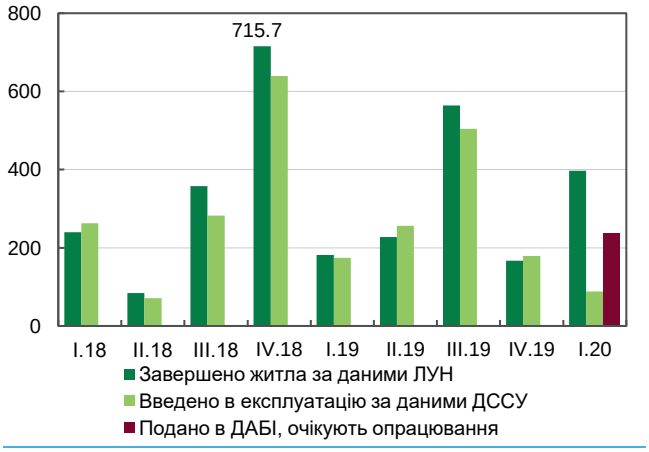

Джерело: ДССУ, ЛУН, ДАБІ.

Графік 2.2.3. Ціни на житло в Києві, 17.03.2020 = 100%

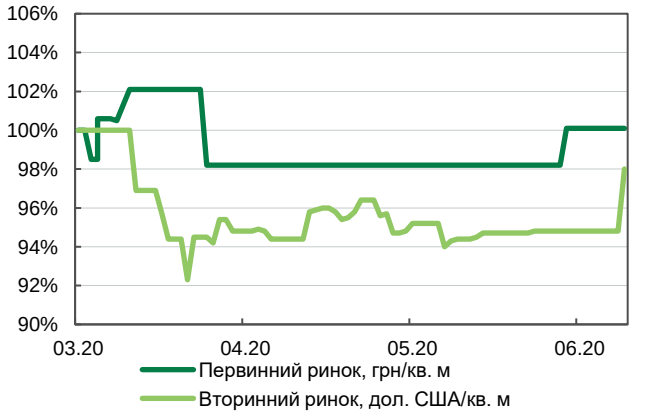

Джерело: ЛУН.

Купівельна активність відновлюється після нетривалого спаду

В Україні попит є ключовим фактором, що визначає стан ринку житла. Покупці швидко відреагували на зростання невизначеності через пандемію: за свідченнями забудовників, під час карантину купівельна активність знизилася на 40%. Як наслідок з'явився пласт відкладеного попиту, який поступово реалізується після зняття обмежень. Уже наприкінці травня ринок почав помітно оживати. Тим часом вимушена самоізоляція прискорила трансформацію попиту: інвестори дедалі більше надають перевагу об'єктам підвищеної комфортності, спроєктованим за концепцією "live-work-play". А от інтерес покупців до житла економкласу різко знизився.

У цілому попит на житло протягом найближчих двох років навряд чи помітно зростатиме. Його пригнічуватимуть тривале зниження доходів населення та погіршення споживчих настроїв. Тим не менше не очікується і зниження попиту, адже за останні роки житло стало доступнішим за ціною. Також завдяки зниженню рівня інфляції та ставок за іпотекою його купівлю буде простіше профінансувати в кредит.

Коронакриза стала стрес-тестом для забудовників

Оскільки будсектор не підпадав під карантинні обмеження, на поточне будівництво вплинув виключно різкий короткостроковий спад попиту. Близько 20% об'єктів було тимчасово заморожено, в першу чергу через недостатній запас ліквідності забудовників, переважно в економсегменті. Якщо їм не вдасться залучити додаткове фінансування, можливе сповільнення будівництва ряду об'єктів. Проте це не вплине принципово на ситуацію із вчасністю введення об'єктів в експлуатацію. Затримки більш як на півроку чи навіть на рік від заявленого терміну вже давно є нормою для ринку.

Будівництво під час карантину в цілому залишалося жвавим. За оцінками ЛУН, за перший квартал цього року в Києві було завершено роботи на вдвічі більшій кількості об'єктів, ніж рік тому. Проте темпи введення в експлуатацію нового житла помітно знизилися. Згідно з даними ДССУ за І квартал 2020 року в Україні було введено на ринок на 22% р/р, а в Києві – майже вдвічі менше житла, ніж за аналогічний період торік. Такий спад

Графік 2.2.4. Ціна та собівартість житла, тис. грн/кв. м

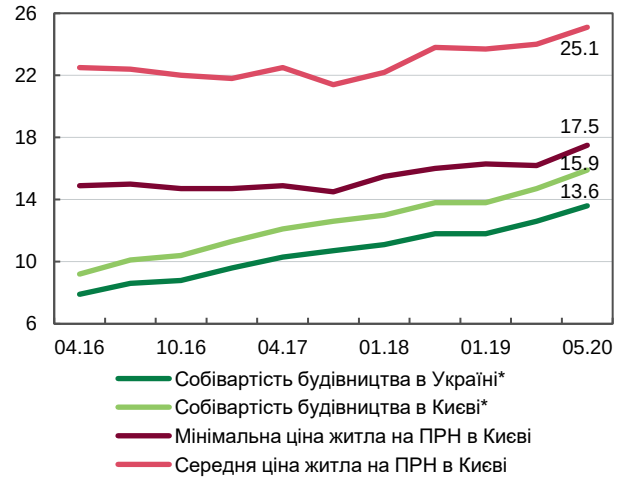

* Дані 2020 року – попередня оцінка Мінрегіону.
ПРН – первинний ринок нерухомості.

Джерело: Мінрегіон, ЛУН.

Графік 2.2.5. Показники Price-to-income та Price-to-rent у 2009 – 2020 роках у Києві

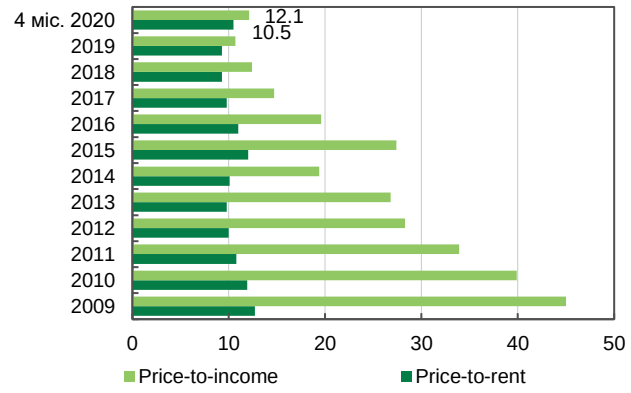

Джерело: ДССУ, агенства нерухомості, розрахунки НБУ.

Графік 2.2.6. Чисті іпотечні гривневі кредити фізичних осіб, млн грн

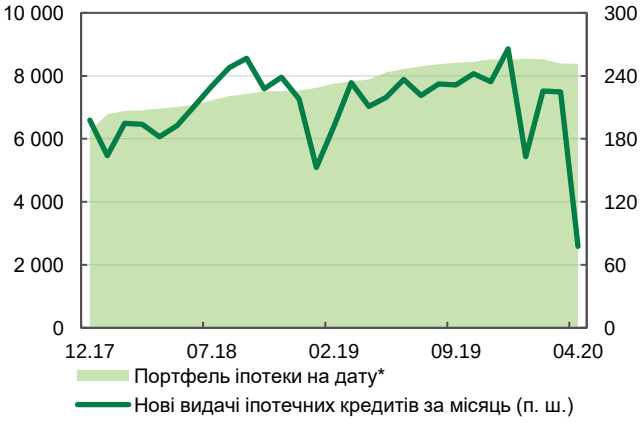

* Без нарахованих відсотків.

Джерело: НБУ.

зумовлений передусім реформою ДАБІ[4], яка і загальмувала прийняття в експлуатацію будівель.

У першому кварталі в Україні було отримано дозволи на будівництво вдвічі меншої кількості житла р/р. Проте цей спад також має бути короткотривалим: після зняття карантинних обмежень та завершення реформування ДАБІ динаміка повернеться до більш звичних рівнів. У довгостроковій перспективі обсяги будівництва мають повернутися до звично високих рівнів.

Ціни на житло від початку кризи лише помірно змінилися

За час карантину нерухомість на вторинному ринку подешевшала лише на 2.0%. А тим часом гривневі ціни на нове житло після невеликої тимчасової корекції повернулися до рівня початку карантину. В річному вимірі вартість нерухомості все ж зросла: наприкінці травня житло на первинному ринку подорожчало на 9.1% р/р в гривні.

Очікується, що ціни й надалі потроху йтимуть угору, дещо підігріті послабленням гривні та низькою маржинальністю забудовників. Девелопери також налаштовані оптимістично: майже половина опитаних у травні забудовників[5] очікує зростання цін на житло, що вдвічі вище докарантинного показника лютого.

Зростання рівня доступності житла зупинилося вперше за десятиріччя

Якщо ціни на нерухомість зросли, то на її оренду, навпаки, – впали. Разом із різким уповільненням доходів населення це припинило тривале зростання рівня доступності житла: за чотири місяці цього року показники Price-to-income та Price-to-rent дещо зросли.

Більшу доступність житла могло б забезпечити іпотечне кредитування. В Україні за рахунок банківських позик фінансується менше десятої частини угод із придбання нового житла. За перші чотири місяці поточного року портфель іпотеки зменшився на 1.5%, передусім через нетипово низький рівень кредитування у квітні. Проте надалі роль іпотеки на ринку житла зростатиме. По-перше, завдяки поступовому зниженню рівня процентних ставок, що робитиме кредитування привабливішим. По-друге, – завдяки більшій захищеності кредиторів. Цьому, наприклад, сприяє нещодавнє рішення уряду змінити правила реєстрації в іпотечних квартирах – тепер це можна зробити лише за згоди кредитора. Банківське фінансування поступово розігріватиме попит на житло та ціни, а також зробить власне житло доступним.

Для активнішого розвитку ринку потрібно вирішити ще одну його фундаментальну проблему – невпорядкованість ринку первинної нерухомості. Незважаючи на те, що забудовники тримають значні обсяги заощаджень населення, дієвих правил гри для них

[4] Державна архітектурно-будівельна інспекція – установа, яка реалізує державну політику в частині надання та анулювання документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, прийняття в експлуатацію завершених об'єктів.
[5] Інформація щомісячного опитування підприємств НБУ.

Графік 2.2.7. Кількість квартир в довгобудах за роком початку будівництва та стадією при його зупинці, одиниць

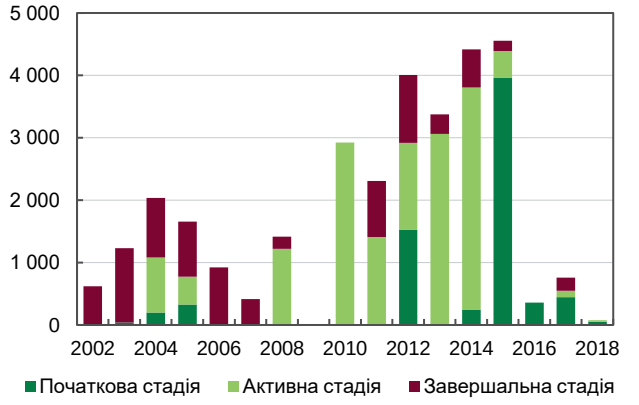

Джерело: DC Evolution, розрахунки НБУ.

Графік 2.2.8. Вакантність комерційної нерухомості Києва*

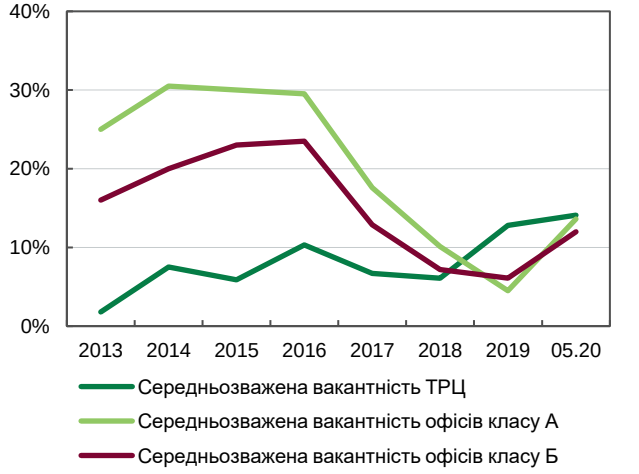

* Всі дані вказані на кінець періоду.

Джерело: UTG.

Графік 2.2.9. Вартість оренди комерційної нерухомості Києва*, дол./кв. м за 1 місяць

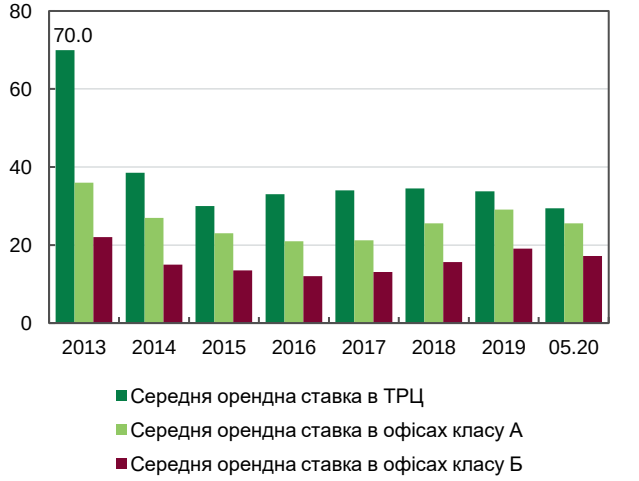

* Всі дані вказані на кінець періоду.

Джерело: UTG.

практично немає. Ринок залишається непрозорим та хаотичним. Ця проблема щороку загострюється внаслідок постійного зростання кількості обманутих інвесторів та заморожених забудов. Ринок залишається ризиковим як для інвесторів, так і для кредиторів.

Комерційна нерухомість постраждала найбільше

За даними Української ради торговельних центрів, за два місяці жорсткого карантину ТРЦ України недоотримали близько 7 млрд грн. Але ситуація значно поліпшилася одразу ж після зняття карантинних обмежень. Масового відпливу рітейлерів із ТРЦ не спостерігається, хоча через оптимізацію торговельних площ певного зростання вакантності не уникнути. Багато ТРЦ пішли на поступки та надавали під час карантину орендні канікули, залишивши за орендарями лише експлуатаційні витрати, або ж пропонували відчутні знижки. Після відкриття торговельних центрів умови залишаються лояльними. Часто ставка оренди, серед іншого, залежить від товарообігу, який досі далекий від докризового рівня. За даними UTG, на початок червня вартість оренди вже була на 13.0% нижчою від минулорічної.

У січні – червні цього року девелопери залишалися активними: ринок поповнився на 5.5% нових площ. Наразі у фазі активного будівництва перебуває ще майже половина від існуючих на ринку торговельних площ. Проте їхнє відкриття, за очікуваннями експертів, буде відтерміновано. А от старт нових проєктів узагалі відкладається.

На ринку офісної нерухомості попит теж суттєво скоротився: нові угоди не укладаються, а існуючі поновлюються на менші площі. На початок червня вакантність зросла в 2.4 раза порівняно з попереднім роком: орендарі частково переходять на дистанційну роботу і скорочують площі орендованих ними приміщень. Якщо до кризи попит протягом кількох років перевищував пропозицію, то нині умови на ринку диктують орендарі. Власники площ стимулюють попит за допомогою знижок, які для нових угод зараз становлять близько п'ятої частини докризової ставки. Введення нових об'єктів теж уповільнилося: в I кварталі цього року його обсяги впали на 85%. Відкриття офісних площ, яке було заплановано на 2020–2021 роки (близько чверті наявного фонду), переважно відкладено.

Інвестиції в комерційну нерухомість – на паузі

За перший квартал 2020 року не відбулося жодної вторинної інвестиції в комерційну нерухомість України, ринок перебуває у вичікувальній позиції. За прогнозами учасників, інвестиційна активність має пожвавитися найближчим часом за рахунок певного зниження цін на нерухомість. Ринок комерційної нерухомості зазнав найбільшого удару від пандемії. Оскільки він проциклічний та інертний, відновлення відбуватиметься повільно.

2.3. Домогосподарства та пов'язані ризики

У 2020 році через кризу припиниться зростання реальних доходів населення, яке тривало протягом трьох останніх років. Основними причинами цього є зниження ділової активності, заробітної плати і зростання безробіття. Разом зі скороченням доходів у квітні різко погіршилися споживчі настрої. Обережніша споживча поведінка вже сповільнила кредитування домогосподарств, проте їхнє боргове навантаження, ймовірно, підвищиться через скорочення доходу. Це очікувано призведе до складнощів із обслуговуванням позик. Водночас через макроекономічну нестабільність схильність населення до заощаджень найближчим часом підвищиться.

Графік 2.3.1. Зміна реальної заробітної плати, пенсій та витрат на товари, р/р

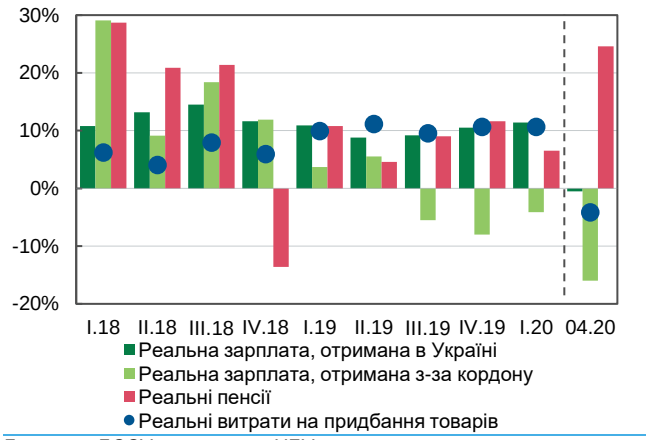

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

Графік 2.3.2. Зміна реального наявного доходу, споживчих витрат населення та рівня безробіття

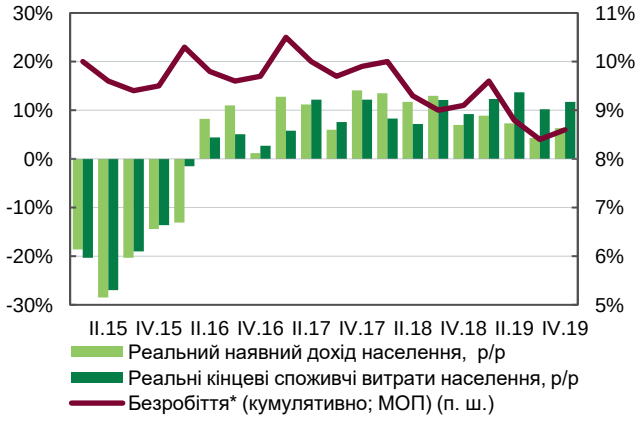

* У % до економічно активного населення працездатного віку.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

Графік 2.3.3. Рівень поточних витрат і фінансових заощаджень

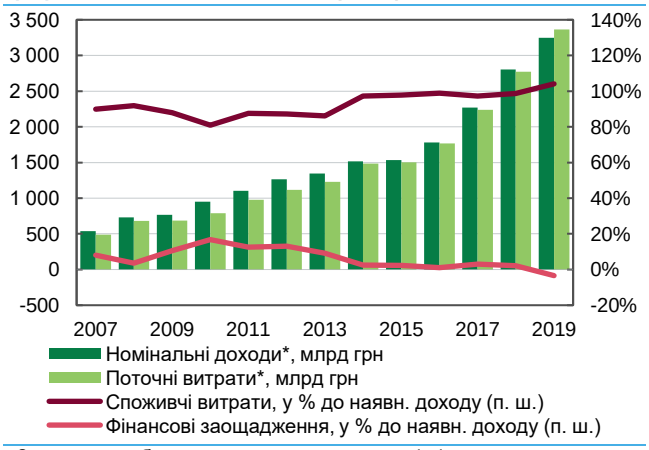

* За винятком безоплатно одержаних товарів і послуг переважно за рахунок бюджетних коштів.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

Навесні зупинилося зростання реального наявного доходу домогосподарств

Зниження темпів зростання спостерігалося ще у 2019 році переважно через сповільнення приросту заробітної плати – основної складової реального наявного доходу. Запровадження карантинних обмежень одразу позначилося саме на заробітній платі. За опитуваннями Info Sapiens, менше половини респондентів, що працювали до карантину, отримали повністю оплату праці за березень. У квітні вперше з березня 2016 року реальна зарплата зменшилася на 0.5% р/р через нижчу ділову активність та менший попит на робочу силу. При цьому кількість найманих працівників серед опитаних за місяць знизилася на чверть. Третина українців повністю втратила дохід або роботу, а в більш як третини зменшився регулярний дохід родини. За даними Державної служби зайнятості, на кінець травня кількість зареєстрованих безробітних зросла майже в 1.5 рази порівняно з березнем. За оцінками НБУ, цього року реальна заробітна плата не зросте.

Навесні відбулося різке збільшення обсягів соціальної допомоги. Зокрема було здійснено доплати до пенсій через коронавірус та щорічну їх індексацію. Скорочення дохідної частини бюджету і ресурсів Пенсійного фонду обмежуватиме можливості соціальної підтримки населення. Крім того, урядом ініційовано масштабні проєкти підтримки середнього та малого бізнесу для збереження ними робочих місць. Також анонсовано розширення програм компенсації процентних витрат за кредитами для фізичних осіб-підприємців. Проте це не мало значного позитивного впливу на доходи населення.

Негативно на доходах позначилося падіння зарплати трудових мігрантів. У березні – квітні вона в доларовому еквіваленті знизилася на 9% р/р, хоч за чотири місяці все ще спостерігався незначний приріст. Причиною є менша інтенсивність трудової міграції. Так, від середини березня було обмежено перетин кордонів. Мігранти втрачали роботу, частково чи повністю – оплату праці в країнах-реципієнтах. Після зняття карантину та відкриття кордонів очікується поступове збільшення трудової еміграції. Мотивувати до цього буде також зростання безробіття в Україні та попит на робочу силу в країнах ЄС.

Отже, в 2020 році трирічна тенденція зростання доходів припиниться. Побоювання другої хвилі пандемії короновірусу стримуватиме відновлення робочих місць. Зростання зарплат після зняття карантинних обмежень малоймовірне. Ще до початку кризи стрімке зростання витрат на оплату праці стримувало ріст рентабельності

Графік 2.3.4. Індекс споживчих настроїв та добробуту в Україні

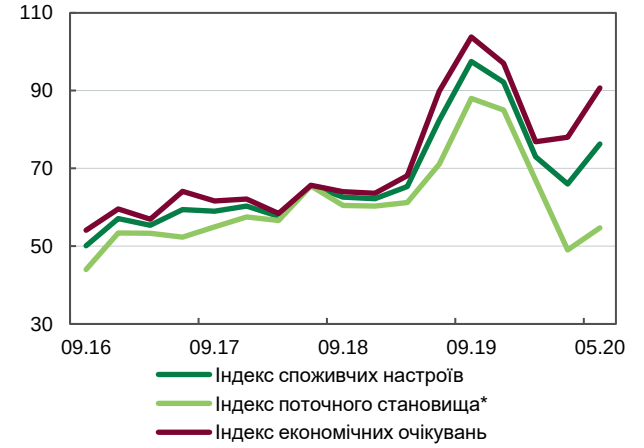

* Враховується індекс поточного особистого матеріального становища та індекс доцільності великих покупок.

Джерело: Info Sapiens, щомісячні опитування населення (вік 16+).

Графік 2.3.5. Фактори зміни попиту на споживчі кредити*

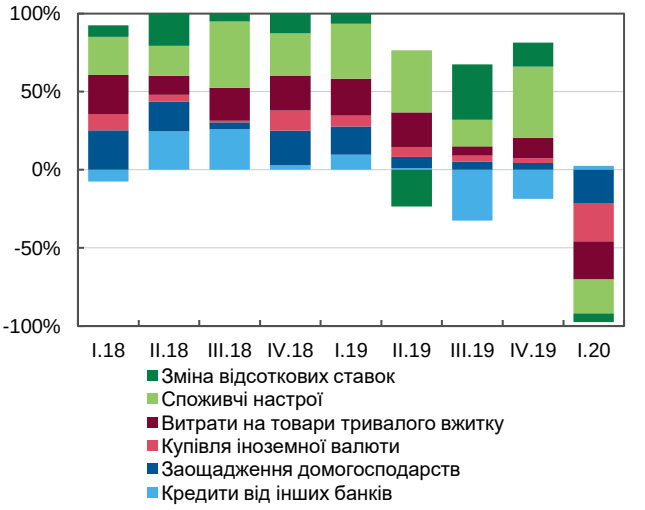

* Побудовано на нормалізованих балансах відповідей респондентів Опитування про умови банківського кредитування.

Джерело: розрахунки НБУ.

Графік 2.3.6. Вклади домогосподарств, 01.02.2017 = 100%

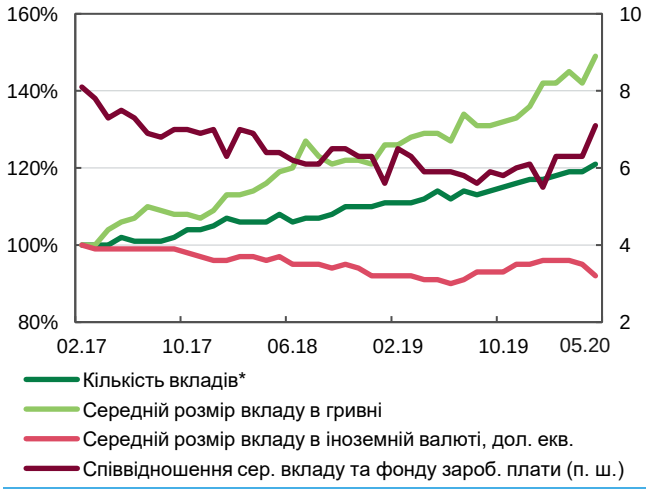

* Вклади однієї особи у різних банках ураховуються окремо.

Джерело: ДССУ, ФГВФО, розрахунки НБУ.

підприємств. Скоротиться й дохід фізичних осіб-підприємців, що наразі формує майже чверть наявного доходу населення – цей сегмент карантинні обмеження зачепили чи не найбільше.

Споживчі настрої домогосподарств погіршилися

Тривале зростання доходів, поліпшення інфляційних та економічних очікувань значно активізували споживання у докризовий період. Зокрема, наприкінці 2019 року вперше з 2016 року споживчі витрати домогосподарств перевищили наявний дохід. Ця тенденція тривала й у I кварталі 2020 року. Але в квітні споживання різко скоротилося. З одного боку, населення знизило витрати через скорочення доходів та обмеженість заощаджень, з іншого – знизилася пропозиція у сфері торгівлі та послуг. За даними Info Sapiens, у квітні респонденти здебільшого повідомили про погіршення свого добробуту. Цей показник опустився до рівня 2016 року, коли економіка тільки почала відновлюватися після попередньої кризи. У травні через послаблення карантинних обмежень оцінка власного матеріального становища населенням дещо покращилась, але залишається нижче рівня початку цього року.

Зниження платоспроможності і погіршення споживчих настроїв уже позначилися на кредитному попиті. Згідно з опитуванням банків він стримується різким падінням споживання послуг та багатьох груп товарів, перш за все тривалого вжитку. Проте падіння обсягів споживчих кредитів, що відбулося навесні, швидше за все, не буде тривалим. Цьому сприятимуть поступове відновлення економіки та значна пропозиція кредитів з боку банків та інших фінансових установ. Обсяги кредитування надалі будуть дещо нижчими від докризового рівня.

Схильність до заощаджень населення з середніми та високими доходами зростатиме

Потрясіння від різкої втрати доходів спонукатиме населення створювати “подушки безпеки”. За даними Info Sapiens, частка осіб, які мають строкові депозити або планують вкладення, досі незначна. Проте стабільно нарощуються вклади в банках, темп їхнього зростання останнім часом перевищує зростання номінальної заробітної плати. Надалі можливості до заощаджень будуть обмежені скороченням доходів. Опитування свідчать, що частка осіб, які мають змогу заощаджувати, не обмежуючи споживання, впала за I квартал 2020 року зі свого максиму за всю історію опитувань на третину – до 15%. Тому нарощувати заощадження зможе лише населення з середніми та високими доходами.

Невизначеність від запровадження карантинних обмежень та розгортання кризи призвели до зниження частки строкових депозитів. Тож найближчим часом помітніше зростатиме обсяг коштів на поточних рахунках, у тому числі за рахунок зарплатних та соціальних проєктів. Частка строкових вкладів збільшуватиметься тільки у 2021 – 2022 роках через поліпшення економічних очікувань. Сталий приплив коштів населення на

Графік 2.3.7. Портфель кредитів на поточні потреби в розрізі груп за доходами

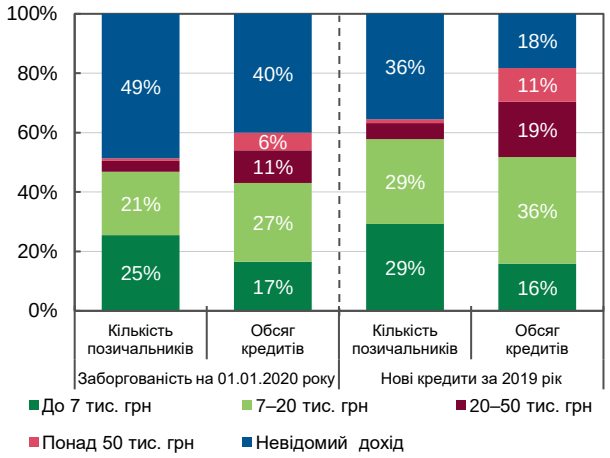

Джерело: інформація банків, розрахунки НБУ.

Графік 2.3.8. Боргове навантаження на групи позичальників за доходами

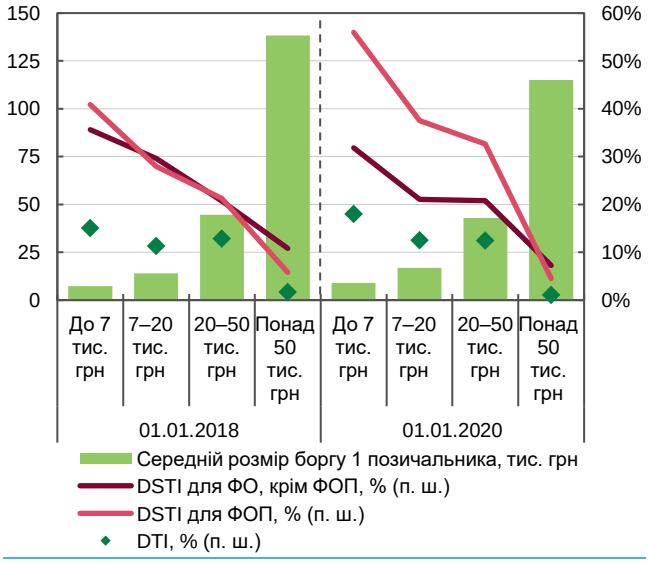

Джерело: інформація банків, розрахунки НБУ.

Графік 2.3.9. Боргове навантаження на домогосподарства

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

банківські рахунки разом з уповільненням кредитування утвердять роль населення як чистого кредитора банків.

Частина клієнтів банків значно закредитована

Загалом зростання доходів протягом останніх років дещо знизило співвідношення середньомісячних витрат на обслуговування боргу і доходів (debt service-to-income ratio, DSTI) усіх груп позичальників. На початку року для багатьох боржників його рівень лише трохи перевищував 20%. Але падіння доходів під час карантину значно ускладнило обслуговування боргу. З початком кризи банки запропонували "кредитні канікули" позичальникам. Вони дають змогу відтермінувати витрати на обслуговування позик, проте не зменшують зобов'язань. Один із варіантів тимчасового зниження витрат на обслуговування боргу, який подекуди використовують банки, – капіталізація відсотків за позикою. Відтак для позичальників, доходи яких знизились у період кризи, рівень боргового навантаження може значно зрости.

Боргове навантаження неоднорідне за групами позичальників. Традиційно воно найвище для малозабезпечених клієнтів банків. За даними опитування банків[6], клієнти зі щомісячним доходом до 7 000 грн витрачають близько третини цих коштів на обслуговування позик. Загалом особи з таким рівнем доходів у середньому витрачають більше 75% на поточні потреби. Тому фінансове становище цих позичальників украй нестійке. Водночас зросло боргове навантаження значної частини фізичних осіб-підприємців. Для них наслідки карантинних обмежень та втрата доходу є критичними. Очевидно, що частина з них потребуватиме додаткових поступок від банків або ж підтримки держави, наприклад, компенсації частини процентних витрат.

Крім того, є категорія позичальників, борговий тягар яких узагалі неможливо оцінити, оскільки позики вони отримали, не надаючи офіційного підтвердження доходів. На них припадає п'ята частина споживчих кредитів, наданих протягом останнього року. Частка заборгованості таких позичальників зменшилася з 2017 року більш як на 10 в. п.

Боргове навантаження на домогосподарства зросте

Попри жваве кредитування останніми роками, боргове навантаження на домогосподарства з низькими та середніми доходами зросло не набагато. Адже середній розмір позики зростав темпами, порівнянними зі зміною доходів. Більшість кредитів – це невеликі споживчі позики строком до року. А загальні обсяги кредитного портфеля підвищуються також за рахунок збільшення кількості клієнтів. Співвідношення банківських позик і річного чистого доходу позичальників (debt-to-income, DTI), за результатами опитування, коливається у межах 13–14%. Так само останніми роками стабільними було відношення загального боргового навантаження до ВВП та до чистого наявного доходу населення. Проте цьогоріч борговий тягар може зрости, перш за все через ризики несприятливої зміни наявного доходу та ВВП.

[6] Опитування банків про кредитування фізичних осіб-резидентів у розрізі груп за доходами, проведене НБУ в березні – травні 2020 року.

Частина 3. Умови та ризики банківського сектору

3.1. Карта ризиків банківського сектору

Графік 3.1.1. Карта ризиків банківського сектору*

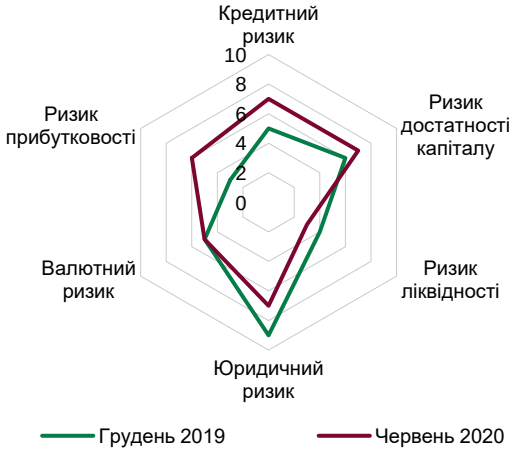

* НБУ оцінює ризики за шкалою від 0 до 10, де 0 – найнижчий рівень ризику, 10 – найвищий рівень ризику. Оцінка відображає очікуваний стан на наступні 6 місяців.

Джерело: оцінка НБУ.

Графік 3.1.2. Теплова карта ризиків банківського сектору

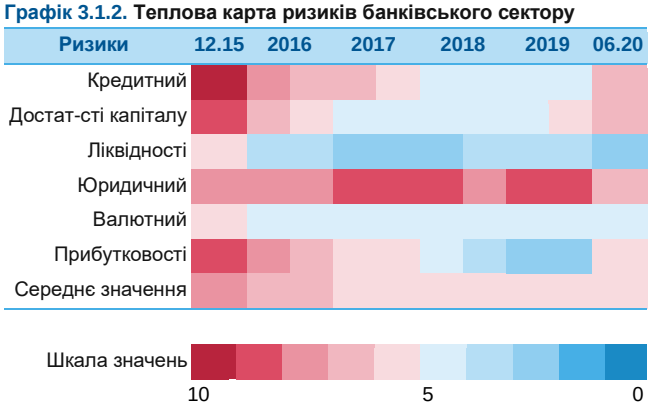

Джерело: оцінка НБУ.

Пояснення:

- кредитний ризик відображає перспективи зміни рівня непрацюючих кредитів у портфелях банків та необхідність додаткового формування резервів під такі кредити;
- ризик достатності капіталу оцінює можливості банків забезпечувати достатній рівень капіталу;
- ризик ліквідності демонструє здатність банків повною мірою та вчасно виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами;
- юридичний ризик оцінює спроможність банків захищати власні інтереси за допомогою юридичних інструментів;
- валютний ризик вказує на те, наскільки тенденції валютного ринку можуть впливати на фінансовий результат банків;
- ризик прибутковості стосується спроможності банків генерувати чистий прибуток.

Кредитний ризик зріс

Зниження економічної активності внаслідок карантинних обмежень ударило по доходах населення та погіршило фінансовий стан підприємств. Зниження доходів буде тривалим. Це ускладнить обслуговування позик, тож призведе до істотного погіршення якості кредитного портфеля банків.

Ризик достатності капіталу зріс

Переважно внаслідок реалізації кредитного ризику суттєво посиляться загрози достатності капіталу низки банків. Найпомітніше – для двох державних. Стримуватиме ризики запас міцності, який фінустанови наростили протягом попередніх років, його банки зможуть використати для поглинання збитків та збільшення обсягів кредитування.

Ризик ліквідності знизився

Банки увійшли в кризу із запасом ліквідності, значення LCR істотно перевищували мінімальні вимоги. Спроможність банків без проблем виконувати вимоги клієнтів зі зняття коштів швидко вгамувала панічні настрої. Тож перші місяці кризи засвідчили стійкість ресурсної бази. Після тимчасового зниження обсяг високоліквідних активів зріс до докризового рівня. Банківський сектор відмінно пройшов реальне стрес-тестування ліквідності. Розширення доступу до ліквідності з боку НБУ додатково послаблює цей ризик.

Юридичний ризик знизився

Це відбулося завдяки ухваленню закону, який зробив незворотним виведення банків з ринку. Також було прийнято низку рішень, що посилили захист прав іпотекодавців. Водночас загальний рівень захисту прав кредиторів усе ще низький, особливо на етапі судового врегулювання спорів.

Валютний ризик не змінився

Валютний ринок успішно пройшов випробування кризою, ризик значної девальвації не реалізувався. Ситуація нормалізувалася протягом місяця після початку кризи.

Ризик прибутковості зріс

Більші відрахування до резервів, сповільнення кредитування та падіння попиту на банківські послуги, зокрема скорочення комісійних доходів, знизять прибутковість банківської системи. Водночас низка великих банків продовжить генерувати суттєві прибутки завдяки високій операційній ефективності. Тож зниження прибутковості не матиме істотного впливу на їхню довгострокову фінансову стійкість.

3.2. Готовність банківського сектору до кризи

У 2020 році банки значно краще готові до кризи, ніж раніше. Вони достатньо капіталізовані і показники адекватності капіталу відображають реальну картину, адже зараз оцінка кредитного ризику здійснюється належним чином. Декілька років високої прибутковості сприяли нарощенню капіталу. Фондування стабільне і практично повністю забезпечується клієнтами. Залишилася в минулому практика кредитування пов'язаних з банками осіб, яка раніше часто призводила до різкого погіршення стандартів кредитування. Як результат: напередодні кризи банківський сектор не мав помітних накопичених проблем і сформував запас міцності на випадок негативного сценарію.

Графік 3.2.1. Структура чистих активів банків, % ВВП*

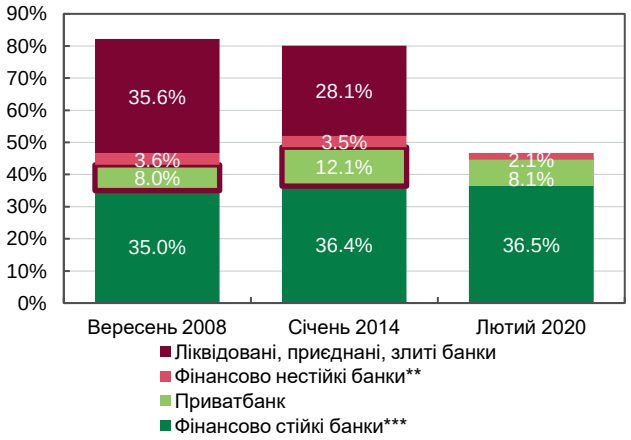

* До ВВП у фактичних цінах за IV.07–III.08 (ковзний), 2013 та 2019 рік.
** Які потребують капіталу за результатами експрес-стрес-тесту.
*** Банки, що працювали у 2008 – 2020 і не потребували капіталу за результатами стрес-тесту 2019 року, а також державні банки.

Джерело: НБУ, ДССУ.

Графік 3.2.2. Валові кредити нефінансовим корпораціям, р/р

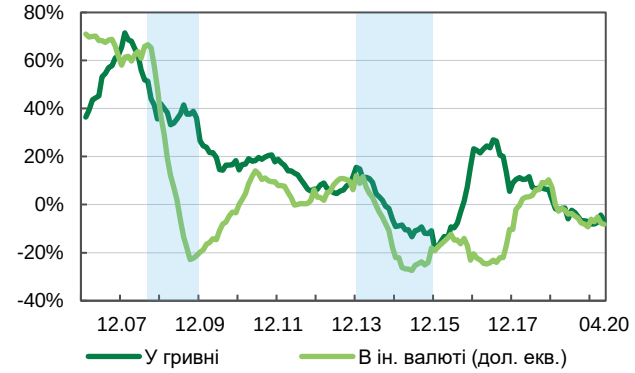

Блакитним кольором позначені періоди кризи, коли спостерігалося зменшення реального ВВП р/р одночасно за квартал та за рік.

Джерело: НБУ.

Графік 3.2.3. Обсяг визнаних банками кредитів пов'язаним з банками особам у недержавних банках, млрд грн*

* У недержавних банках, платоспроможних на 01.06.2020. Кредити позичальникам з сумою основного боргу понад 2 млн грн.

Джерело: НБУ.

Банківський сектор фінансово найстійкіший за усю історію

За оцінками НБУ, наразі в зоні ризику за показниками фінансової стійкості та рівня підтримки акціонерами перебувають банки, чиї активи сукупно становлять усього 2.1% ВВП. Це позитивно контрастує із ситуацією напередодні попередніх криз. Криза 2008 року розпочалася в період кредитного буму, активного валютного іпотечного кредитування та зростання концентрацій корпоративних позик. Оцінка ризиків у той час була формальною, а вимоги до їх покриття капіталом низькими. Проблеми сектору, які накопичувалися ще із 90-х років, не було вирішено. Частина банків, що вже тоді були фінансово нестійкими, продовжили функціонувати аж до кризи 2014 року. Кредити, що визнані непрацюючими за результатами аналізу якості активів (AQR) у 2015 – 2016 роках насправді стали непрацюючими задовго до цього (див. ЗФС Червень 2019 року. Непрацюючі кредити – наслідок кризи та низьких стандартів кредитування). Лише після впровадження належного банківського нагляду у 2015 році неплатоспроможні банки пішли з ринку, а здорова частина сектору сформувала достатні резерви.

Наразі вимоги до оцінки кредитного ризику значно вищі, банки мають вчасно реагувати на погіршення якості портфеля, постійно підтримувати належний рівень резервів та тримати капітал на покриття потенційних збитків. Крім того, запроваджене НБУ щорічне стрес-тестування сприяє кращій готовності сектору до макроекономічних шоків та стимулює створювати запас капіталу. Медіанне значення достатності регулятивного капіталу наприкінці лютого 2020 року становило 28.3%, основного – 21.3%.

Кредитування пов'язаних осіб – у минулому

Напередодні двох попередніх криз кредитування пов'язаних осіб було звичним явищем. Оскільки банки визначали пов'язаність винятково за формальними ознаками, звітність не відображала реальних масштабів проблеми. Лише у 2015 – 2016 роках після перевірки НБУ реальний стан справ став зрозумілим. З того часу проблему надлишкового пов'язаного кредитування вирішено – майже всі банки дотримуються установлених лімітів (див. ЗФС Червень 2018 року. Кредитування пов'язаних осіб: ніколи знову).

На вході в кризу банки мали високу операційну ефективність та прибутковість

За останні роки відбулося оздоровлення банківського сектору, банки сформували достатньо резервів за

Графік 3.2.4. Розподіл значень достатності регулятивного капіталу (Н2) банків напередодні криз

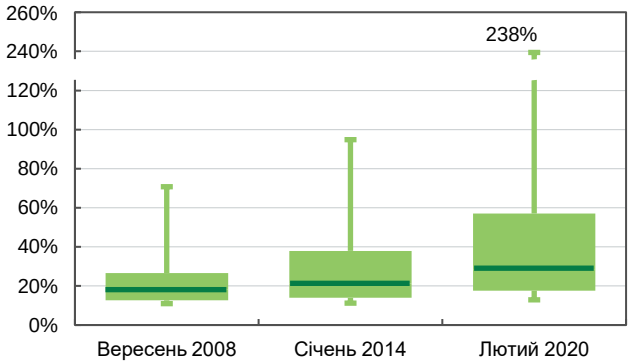

* Грані прямокутника – перший та третій квартилі розподілу. Лінія всередині прямокутника – медіана. Верхні та нижні лінії поза прямокутником – 5-й та 95-й персентилі.

Джерело: НБУ.

Графік 3.2.5. Структура зобов'язань напередодні криз

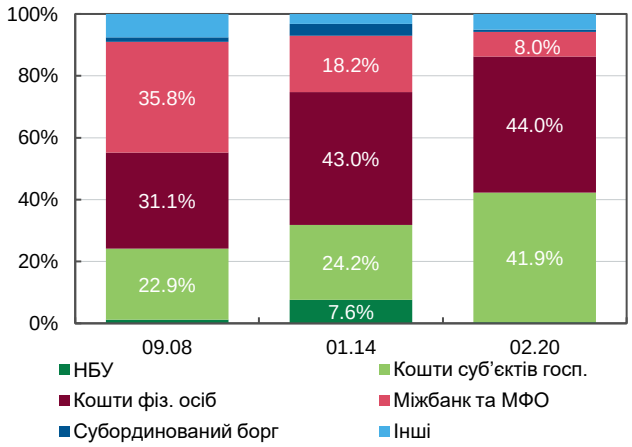

Джерело: НБУ.

Графік 3.2.6. Високоякісні ліквідні активи* (ВЛА) у недержавних банках

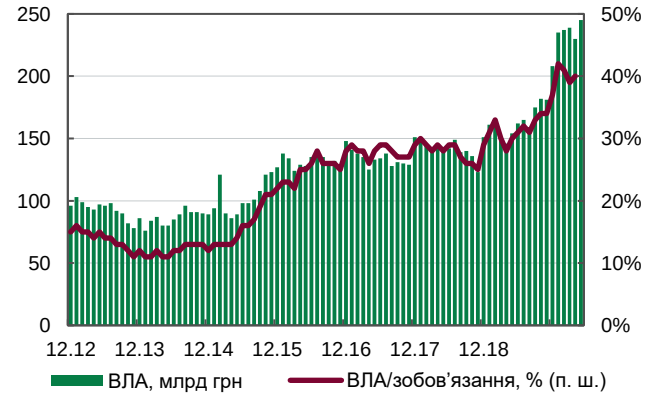

* У банках платоспроможних на звітну дату. Уключають ОВДП, депозитні сертифікати, готівкові кошти, коррахунки в НБУ, за винятком обов'язкових резервів, та коррахунки в іноземних банках з інвестиційним рейтингом. Починаючи з грудня 2018 року ВЛА розраховуються за методикою LCR.

Джерело: НБУ.

непрацюючими кредитами, оновили бізнес моделі. Попит населення та бізнесу на банківські послуги стрімко зростав. Через брак якісних корпоративних позичальників з прийнятним борговим навантаженням фінустанови розвивали споживче кредитування, а вільні кошти інвестували в державні цінні папери. У 2018 – 2019 роках українські банки уперше в історії отримали суттєві прибутки, рентабельність їх капіталу за 2019 рік у середньому перевищувала 30%. Це також відрізняє поточну ситуацію від ситуації напередодні кризи 2014 року, до якої сектор підійшов із практично нульовим прибутком. Зростання операційної ефективності дало змогу банкам генерувати власний капітал та нарощувати кредитний портфель. Класичний банківський бізнес став привабливим для іноземних банківських груп, багато із них підтвердили свій довгостроковий інтерес до України.

Сьогодні банки фондуються із внутрішнього ринку

Порівняно з періодами попередніх криз кардинально змінилася структура фондування банків. Зараз вони значно менше покладаються на прямі кредити від іноземних банків, зокрема материнських, та на випуск облігацій. Валовий зовнішній борг банківського сектору знизився із 42.1 млрд дол. напередодні кризи 2008 року до 4.0 млрд дол. Зараз це переважно кошти, залучені від МФО для кредитування за цільовими програмами. Отже, сьогодні банківський сектор не залежить прямо від зовнішнього фондування та ситуації на світових ринках капіталу. Частка коштів бізнесу та населення зросла до 85.8% наприкінці лютого – це максимальне значення за усю історію банківського сектору.

Заборона на кредитування населення в іноземній валюті та регуляторні вимоги до лімітів відкритої валютної позиції сприяли зниженню доларизації зобов'язань – з 52.9% у вересні 2008 року до 44.5% у лютому 2020 року. Відтак підвищилася стійкість фінансових установ до валютних шоків.

Стрімке зниження гривневих ставок за депозитами в останні півроку не зашкодило стабільності бази фондування. Вартість валютних депозитів на сьогодні становить історичний мінімум, а багато банків із іноземним капіталом їх залучають під нульову ставку.

Частка високоякісних ліквідних активів зросла в рази

Поточну кризу банки зустріли зі значним запасом ліквідності. Порівняно з 2014 роком відношення високоякісних ліквідних активів (ВЛА) до зобов'язань недержавних банків зросло в чотири рази. Для більш точної оцінки ліквідності НБУ запровадив у 2018 році новий пруденційний норматив – коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR). Поточні значення LCR перевищують нормативні в середньому більш ніж удвічі, тож банки мають запас коштів для покриття навіть суттєвих відпливів вкладів. Стійкість банків також посилилася завдяки змінам законодавства у 2015 році – відтоді вони отримали право не повертати вклади населення достроково на першу вимогу клієнтів.

3.3. Пік кризи пройдено без помітних втрат

Перші сигнали про кризу в березні традиційно призвели до зняття населенням коштів з рахунків. Проте це явище було короткостроковим завдяки високій ліквідності банків та вищій довірі населення та бізнесу до фінансового сектору. Відпливи гривневих коштів населення тривали менше двох тижнів. Банкам не довелося підвищувати депозитні ставки, щоб утримати вкладників, що також контрастує із попередніми кризами. На піку кризи банки змогли забезпечити роботу інфраструктури попри жорсткі карантинні обмеження – це сприяло швидкому зниженню напруги серед клієнтів.

Графік 3.3.1. Гривневі кошти фізосіб, останній день перед відпливом коштів* = 100%

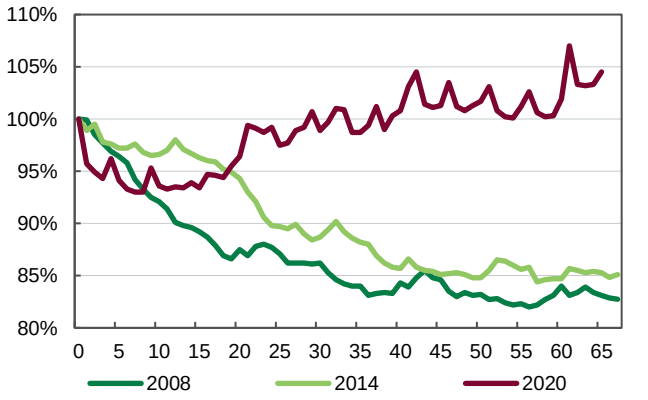

* У банках, платоспроможних на 01.06.20. 0 = 03.10.08; 23.01.14; 10.03.20. На осі X – кількість робочих днів.

Джерело: НБУ, щоденні дані, кошти фізичних осіб включають ощадні сертифікати.

Графік 3.3.2. Відсоткові ставки за новими 3-місячними гривневими депозитами фізичних осіб

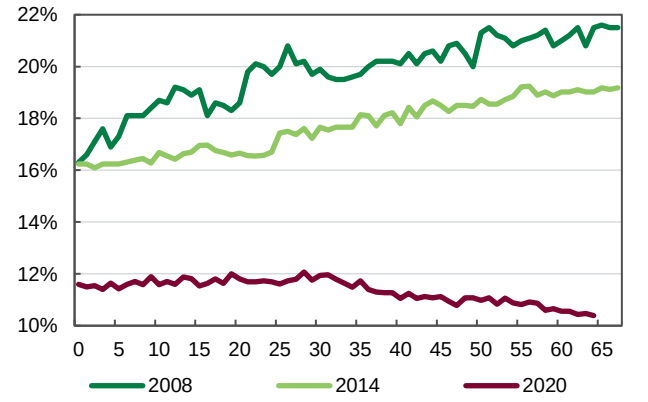

* 0 = 03.10.08; 23.01.14; 10.03.20. На осі X – кількість робочих днів.

Джерело: 2008 – НБУ, щоденні дані за новими депозитами строком від 32 до 92 днів, 2014, 2020 – Thomson Reuters (UIRD).

Графік 3.3.3. Частка непрацюючих банківських відділень у 2020 році

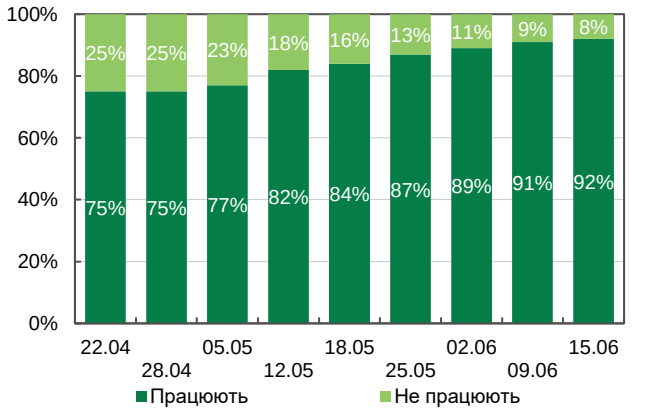

Джерело: дані банків, розрахунки НБУ.

На піку кризи банки зберегли довіру клієнтів

У перші дні карантину розпочалися помітні відпливи коштів фізичних осіб. Така реакція клієнтів є типовою в умовах невизначеності і спостерігалася під час двох попередніх криз. Проте цього разу вона була дуже короткостроковою – уже через десять робочих днів залишки на рахунках знову почали зростати. Банки не мали труднощів із поверненням коштів вкладникам у повному обсязі на першу вимогу завдяки високій ліквідності. Максимальні кумулятивні відпливи коштів у гривні становили 7%, це значно нижче, ніж у попередні кризи.

Ситуація була контрольованою і у сегменті валютних вкладів – відплив не перевищив 5%. Найбільшим викликом для банків став дефіцит готівкової іноземної валюти. Оскільки пасажирське авіаційне сполучення було припинено через карантинні обмеження, приплив готівкових доларів та євро в Україну призупинився. Водночас попит на них зріс. Для задоволення тимчасового його надлишку НБУ сприяв імпорту готівкових доларів та євро та надалі розподіляв їх поміж комерційними банками. Протягом трьох тижнів від початку карантину проблему було вирішено.

Банки уникнули підвищення ставок за депозитами

Початок пандемії припав на цикл пом'якшення монетарної політики НБУ. До цього банки активно знижували вартість депозитів. Тенденція призупинилася на два місяці, але продовжилася вже в травні. На відміну від усіх попередніх криз, банки не змушені були стрімко підвищувати вартість депозитів, щоб утримати клієнтів. Інфляція уповільнювалася, а база фондування залишалася відносно стабільною. За валютними вкладами банки зберегли рекордно низькі ставки – близько 1–2% річних.

Банківська інфраструктура працювала безперебійно

Попри запровадження жорстких карантинних обмежень, на піку кризи банки забезпечили роботу трьох четвертей усіх відділень та понад 90% банкоматів. Банки організували гнучкий графік роботи з дотриманням правил гігієни і заохочували клієнтів переходити в онлайн-формат. Злагоджені дії банків та безперебійна робота їхньої інфраструктури послабили напругу серед клієнтів.

Вставка 1. Регуляторна реакція на кризу

Фінансові регулятори та центральні банки світу оперативно реагували на кризу монетарними і регуляторними засобами, підтримуючи фінансові установи та доповнюючи антикризові заходи урядів. НБУ одночасно з провідними регуляторами вжив майже повний доступний набір антикризових інструментів, відомий із кращого світового досвіду.

Уряди країн світу як відповідальні за економічний розвиток несуть основні витрати з протидії коронакризі. Вони скеровують бюджетні кошти на цільові програми підтримки. Центральні банки ж діють у межах своїх мандатів на цінову та/або фінансову стабільність. Вони пом'якшували монетарну політику, зокрема знизили ключові ставки. Розвинуті держави, де ставки близькі до нуля, розширювали програми кількісного пом'якшення (викупу цінних паперів на вторинному ринку). Крім цього, центробанки робили все для уникнення дефіциту ліквідності: збільшували довгострокове рефінансування, підвищували частоту операцій із надання ліквідності, розширювали перелік прийнятної для цього застави. Отже банки та їхні клієнти мають дешевше фінансування.

Водночас було здійснено низку заходів у сфері пруденційного регулювання:

- вивільнено капітал банків для поглинання збитків та кредитування економіки. Деактивовано буфери капіталу: контрциклічний та системного ризику. Подекуди банкам дозволили використовувати буфери консервації капіталу та наглядові, а також запаси ліквідності LCR. Також регулятори обмежили виплату дивідендів та бонусів, щоб вивільнений капітал банку було використано за призначенням;
- зменшено регуляторне навантаження на банки. Щоб не відволікати їхні ресурси, скасовано цьогорічні стрес-тести, відтерміновано перевірки, подання звітів та даних, відкладено запровадження окремих актів, зокрема останніх змін до Базеля III;
- створено умови для "кредитних канікул" та реструктуризації кредитів. Для підтримки кредитування в багатьох країнах були тимчасово скасовані такі макропруденційні обмеження, як LTV. Водночас національні регулятори вимагають від банків неухильно дотримуватися пруденційних вимог і відображати реальну якість кредитного портфеля.

НБУ також реагував на загрози коронакризи швидко і рішуче. Свої перші рішення та настанови для банків НБУ оголосив одночасно із запровадженням карантинних заходів в Україні. Ці дії були комплексними та базувалися на кращій світовій практиці. Зокрема було:

- відтерміновано впровадження буфера консервації капіталу та буфера системної важливості. Банкам рекомендовано не виплачувати дивіденди до жовтня;
- відтерміновано запровадження вимог до покриття капіталом ОВДП в інвалюті;
- скасовано стрес-тестування банків у 2020 році, відтерміновано виїзні перевірки банків та НБФУ;
- запроваджено довгострокове рефінансування банків на строк до п'яти років; збільшено частоту операцій та подовжено термін кредитів рефінансування з 30 до 90 днів; розширено перелік прийнятної застави;
- забезпечено каси банків готівкою в інвалюті;
- укладено угоду з ЄБРР про валютний своп гривня/долар США в обсязі до 500 млн дол.;
- подовжено термін розробки та затвердження банками стратегії управління проблемними активами, планів відновлення діяльності;
- банкам надано додатковий час для подання та оприлюднення фінансової звітності;
- рекомендовано банкам реструктуризувати кредити позичальникам, які постраждали через пов'язані з пандемією обмеження;
- пом'якшено вимоги до оцінки кредитного ризику – кредити, які було реструктуризовано у зв'язку з обмеженнями через карантин, не чинитимуть негативного впливу на капітал банків.

Завдяки рішучим та своєчасним заходам НБУ вдалося погасити хвилю паніки на ринку в березні та зберегти довіру до банківської системи. Скорочення відсоткової ставки НБУ до 6% також сприятиме підтримці економіки в умовах пандемії.

Таблиця 1. Орієнтовані на банки заходи центральних банків та фінансових регуляторів у відповідь на COVID-19 з 10.03.20

Показники	ЄЦБ/ ЕВА	Велика Британія	Швеція	Польща	Чехія	Угорщина	Румунія	Росія	Сербія	Україна
Зниження ключової ставки (в. п.)	-	0.65	- / 0.55*	1.0	1.5	-	0.5	0.5	0.75	5.0
Довге рефінансування	+	+				+		+		+
Викуп активів на ринку	+	+	+	+			+			
Частіше проведення операцій репо				+	+	+				+
Кредити/свопи в інвалюті для банків			+			+		+	+	
Розширення прийнятної застави	+		+	+	+	+		+		+
Валютні свопи з центробанками або МФО	+	+	+					+		+
Підтримка кредитних канікул**	+		+	+	+	+	+	+	+	+
Деактивація/зниження буферів капіталу		+	+	+	+	+	+	+		+
Дозвіл працювати з LCR нижче нормативу			+					+		
Обмеження на виплату дивідендів	+	+	+	+	+	+	+	+		+
Відтермінування звітування	+	+					+	+		+
Відтермінування інспекцій	+		+***	+		+				+
Відтермінування/скасування стрес-тестів	+	+								+
Сприяння реструктуризації кредитів	+	+		+	+		+	+		+
Пом'якшення інших пруденційних вимог		+	+	+	+	+		+		+

* Зниження неключової ставки; ** компенсація відсотків та/чи комісій урядом та/або рекомендація кредитних канікул та регуляторні пом'якшення для змінених/реструктуризованих кредитів з боку регуляторів; *** дія заходу завершилася.

3.4. Якість корпоративного кредитного портфелю

Загалом якість працюючого корпоративного портфеля нині найкраща за останні десятиріччя. Хоча минулі кризи призвели до втрати значної частини економічного потенціалу, структурні перетворення зробили український бізнес стійкішим до шоків, а банки були змушені підвищити кредитні вимоги до нових позичальників. Проте криза матиме суттєвий вплив на кілька ключових секторів української економіки, тож важливо не допускати, щоб тимчасові проблеми з ліквідністю призводили до неплатоспроможності боржників. Банкам украй важливо відстежувати фінансовий стан позичальників та за потреби вдаватися до реструктуризації.

Графік 3.4.1. Чисті кредити суб'єктам господарювання* (без Приватбанку), р/р

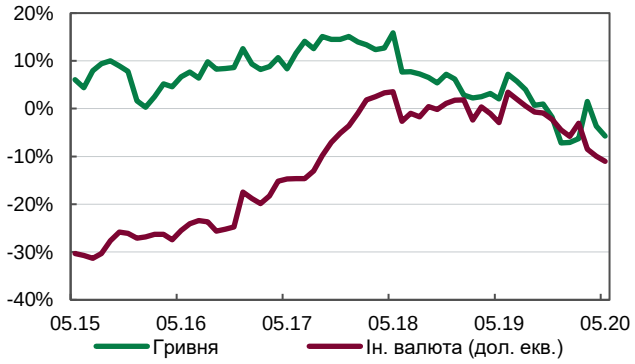

* У банках, платоспроможних на 01.06.20.

Джерело: НБУ.

Графік 3.4.2. Кредити надані бізнес-групам та пов'язаним особам, млрд грн

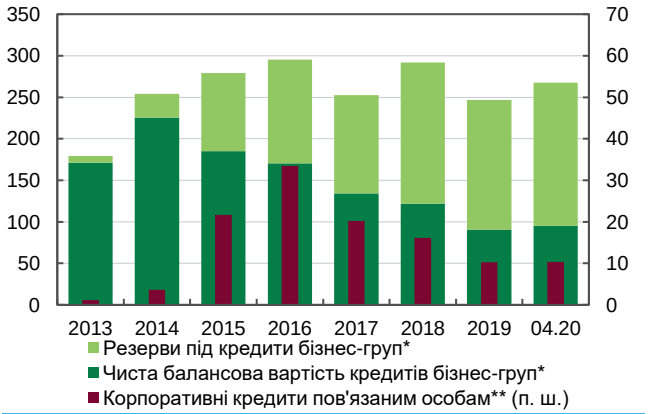

* Вітчизняні приватні бізнес-групи з кредитами >1 млрд грн станом на кінець періоду. ** В українських банках з приватним капіталом. Платоспроможні банки станом на кінець періоду (без Приватбанку).

Джерело: НБУ, розрахунки НБУ.

Графік 3.4.3. Боргове навантаження та частка кредитів позичальників із низьким ICR

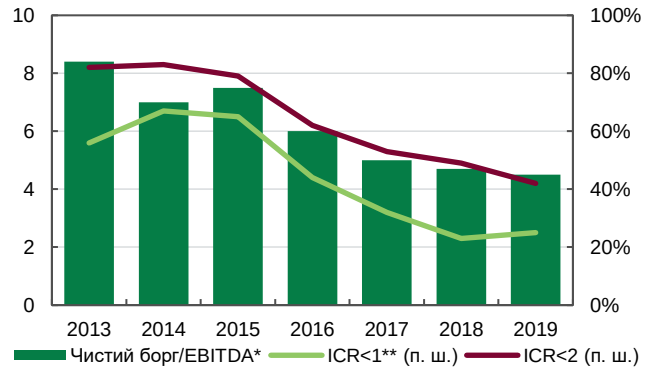

* Чистий борг/EBITDA зважено на суму кредиту. ** ICR менше 1 або операційні збитки. Розраховано за індивідуальною звітністю боржників з працюючими кредитами у платоспроможних банках станом на кінець періоду.

Джерело: НБУ, дані банків, розрахунки НБУ.

Корпоративний портфель: позбуваючись проблем минулого

Після банківської кризи 2014 – 2016 років обсяг чистих кредитів суб'єктам господарювання майже не зростав. В останні роки банки кредитували переважно якісних боржників. Попит на кредитування від компаній, які відповідали стандартам, був обмеженим. Частина потенційних позичальників виявилася не готовою забезпечити повноту і якість розкриття інформації. Багато компаній фінансували діяльність за рахунок власних коштів. Найбільш якісні компанії часто надавали перевагу фінансуванню із зовнішніх ринків або від МФО. Проблемний портфель, який залишився у спадок від періоду надмірного та високоризикового кредитування, поступово скорочувався, зокрема через визнання збитків та формування резервів.

Важливим завданням було подолання двох найбільших проблем банківської системи, які стали основною причиною збитків минулої кризи, – кредитування пов'язаних осіб та надмірна концентрація кредитних портфелів. І якщо першу проблему було фактично усунуто, частка вітчизняних бізнес-груп у валовому портфелі банківської системи подекуди є непомірно високою. Банки, насамперед державні, не можуть позбутися спадщини проблемних боргів бізнес-груп (див. Концентрація кредитів – ризики потребують посиленого контролю). Проте вони визнали кредитні збитки за більшістю таких позик та сформували резерви.

Щоб знизити кредитні ризики портфеля, останні декілька років НБУ активно працював над підвищенням кредитних стандартів, прозорості і достовірності оцінки корпоративних позичальників. Зокрема, вимоги до оцінки кредитного ризику наближено до рекомендацій Базельського комітету з питань банківського нагляду, обмежено концентрації великих позичальників та операцій із пов'язаними особами, запроваджено щорічне стрес-тестування найбільших боржників. Це все заохочувало банки кредитувати якісних позичальників із прозорою структурою власності та джерелами доходів.

Корпоративні позичальники увійшли в кризу з прийнятним борговим навантаженням

Наразі корпоративний портфель набагато стійкіший та менш вразливий до макроекономічних шоків. Позичальники мають запас міцності – їхні боргові метрики переважно прийнятні. Відношення чистого боргу до EBITDA позичальників поступово знижувалося, а отже, спроможність обслуговувати кредити поліпшувалася.

Графік 3.4.4. Прибутковість і боргове навантаження реального сектору*

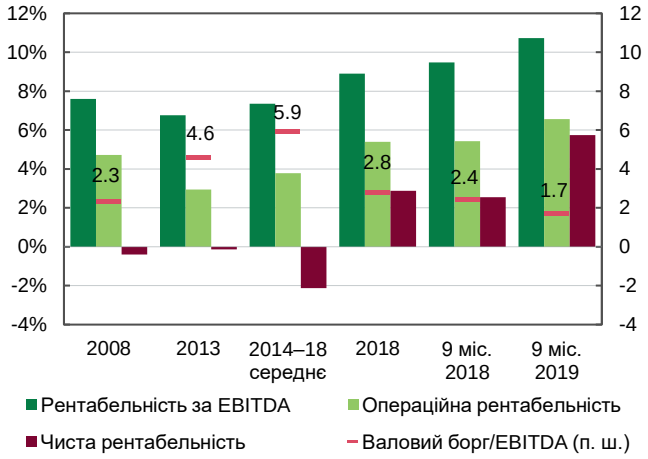

* Великі та середні підприємства.

Джерело: ДССУ, розрахунки НБУ.

Графік 3.4.5. Виробництво ключових галузей економіки, р/р

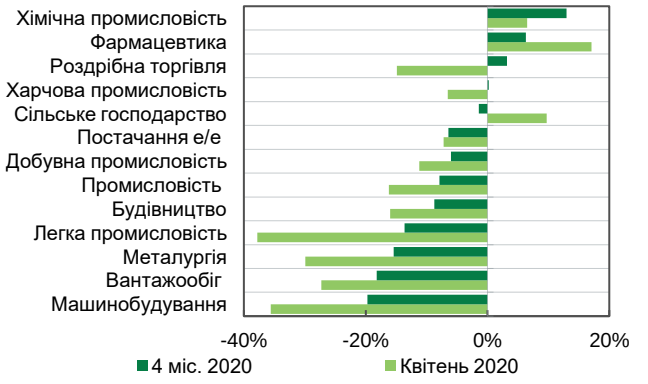

Джерело: ДССУ.

Графік 3.4.6. Оперативні дані промисловості, торгівлі та закладів харчування

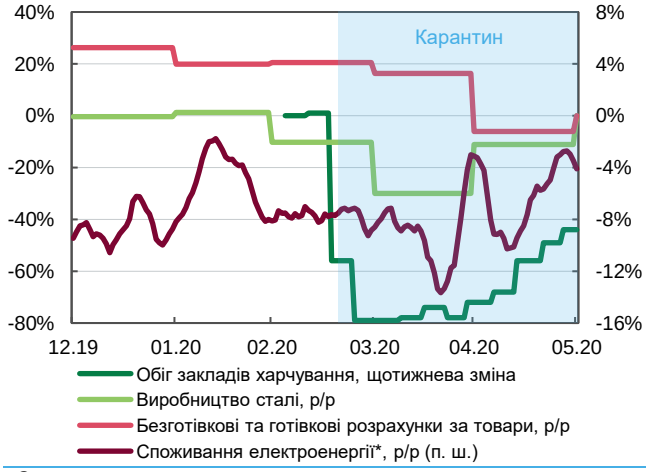

* Семиденне ковзне середнє.

Джерело: НБУ, opendatabot.ua, Укрметалургпром, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України.

Головні ризики реального сектору реалізувалися під час минулої кризи. Наразі корпоративний сектор відновився та впродовж останніх років нарощував доходи, поліпшував ефективність і прозорість діяльності. Прибутковість підприємств реальної економіки вища, ніж напередодні минулих криз – рентабельність за EBITDA за три квартали 2019 року сягнула близько 11%, а покриття відсотків операційним прибутком (ICR) було на рекордно високому рівні – 5.8х. Разом із нарощуванням прибутків знижувалося боргове навантаження. Усереднене співвідношення валового боргу та EBITDA за 12 місяців до кінця вересня 2019 року було прийнятним і становило 1.7х.

Підприємства відчули наслідки коронакризи

Глобальна пандемія COVID-19 спричинила стрімке падіння світової економіки та внутрішнього випуску. Найбільшого скорочення зазнали сфера послуг, металургія, машинобудування, легка промисловість, будівництво і транспортна галузь.

Для двох ключових галузей української економіки криза підкреслила структурні проблеми. Скорочення світового попиту загострило складнощі металургійних підприємств, більшість з яких була збитковою в 2019 році. У квітні ціни на сталь упали нижче торішнього мінімуму. Виробники залишаються платоспроможними завдяки вертикальній інтеграції. Зниження інвестиційного попиту разом із погіршенням ділових очікувань суттєво скоротило виробництво машинобудівної продукції. Перспективи для цієї галузі песимістичні, адже машинобудування повністю так і не відновилося після кризи 2014 – 2016 років та втрати російського ринку.

Натомість зріс експорт олійно-жирових та залізних руд. Високий світовий попит на продовольчі товари послабить негативні наслідки пандемії для українських експортерів.

Хоча відновлення економіки не буде швидким, імовірно, найнижчу точку падіння вітчизняної економіки вже пройдено. У травні відбулося поліпшення економічних очікувань, а ціни на більшість українських корпоративних єврооблігацій наблизилися до докризового рівня. Також уже спостерігається зростання споживання електроенергії та виробництва металургійних підприємств, що свідчить про відновлення промисловості. Утім, високою залишається невизначеність через можливу нову хвилю захворюваності, зберігаються ризики повернення жорстких карантинних обмежень.

Малі підприємства потребують підтримки

Жорсткі карантинні обмеження суттєво скоротили діяльність сектору послуг і торгівлі нехарчовими товарами. Перехід до адаптивного карантину дав змогу частково відновити роботу цих галузей, проте падіння попиту і зміна споживчих звичок створюють значні ризики. Найуразливішими залишаються малі підприємства. Через тривалу відсутність доходу та обмежений запас

Графік 3.4.7. Чисті кредити* малим та мікропідприємствам (ММП) та їхня якість

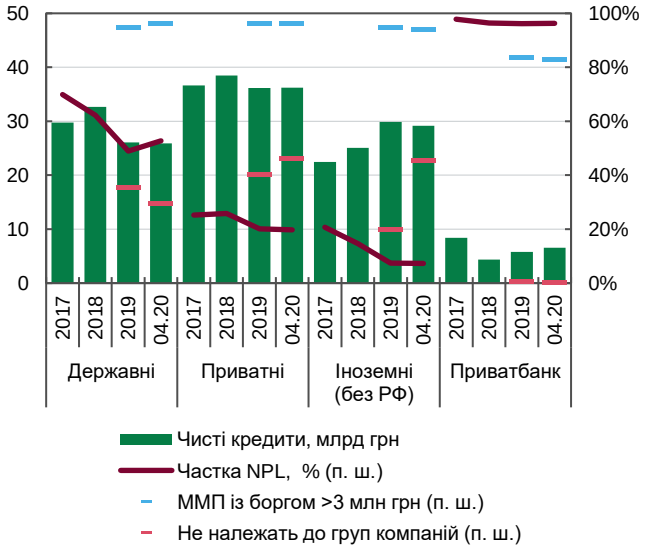

* У банках, платоспроможних на 01.05.20.

Джерело: НБУ.

Графік 3.4.8. Прогноз зміни доходів та собівартості виробництва галузевих кластерів реального сектору у 2020 році

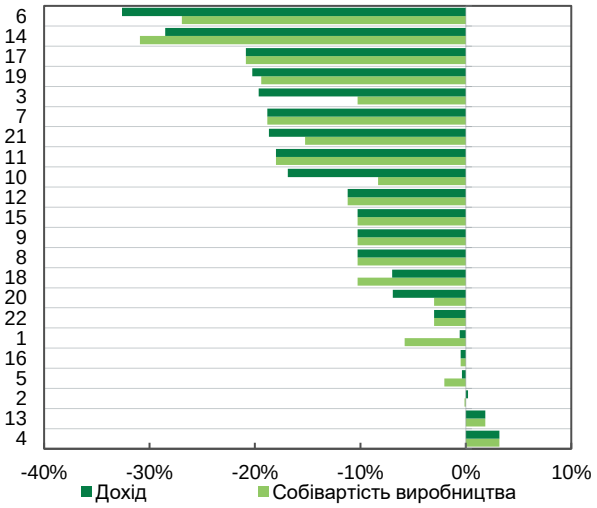

Номер та назва кластера згідно з таблицею 2.

Джерело: прогноз НБУ.

Графік 3.4.9. Середньозважене співвідношення боргу та EBITDA за галузевими кластерами

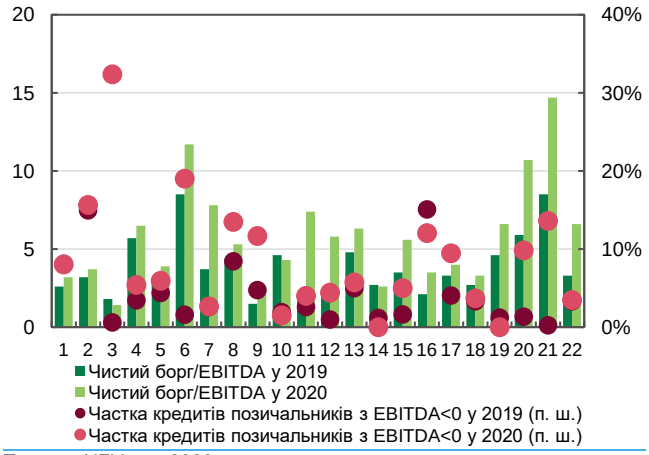

Прогноз НБУ для 2020 року.
Номер та назва кластера згідно з таблицею 2.

Джерело: НБУ, дані банків, розрахунки НБУ.

ліквідності частина малого бізнесу може збанкрутувати. НБУ заохочує банки здійснювати реструктуризації кредитів боржників, які зазнали труднощів унаслідок пандемії. Малий бізнес – активний учасник таких програм. Станом на початок червня двадцять найбільших банків переглянули умови для 7% портфеля кредитів малому та середньому бізнесу. Уряд, зі свого боку, впроваджує компенсацію відсоткової ставки, а також планує надавати гарантії за кредитами малому бізнесу. Дешеві кредити мають мінімізувати негативні наслідки COVID-19.

Оцінка впливу кризи: галузі, які найбільше постраждали, – в зоні ризику

НБУ здійснив експрес-стрес-тестування платоспроможності корпоративних боржників для оцінки впливу коронакризи на реальний сектор та можливих втрат банків від корпоративних дефолтів. Для аналізу позичальники були розділені на 22 групи – галузеві кластери залежно від частки в кредитному портфелі та гомогенності факторів, що впливають на галузі.

Для кожного кластера на основі сценарію стрес-тестування розроблено припущення динаміки доходів та собівартості виробництва. Серед тих, хто найбільше постраждав від карантинних обмежень, – готелі та ресторани, торговельна нерухомість, роздрібна торгівля, крім торгівлі продуктами харчування. Проте їхня частка в кредитному портфелі здебільшого незначна. Друга категорія галузей, що переважно постраждають від пандемії, – проциклічні металургія, машинобудування та добувна промисловість. Натомість очікується, що у с/г та харчопромі не відбудеться значного скорочення обсягу виробництва. Після минулих криз частка позичальників цих галузей у банківських портфелях значно збільшилася. Ця тенденція зміцнила стійкість банків.

НБУ змоделював вплив галузевої динаміки на доходи та баланси окремих підприємств. Для аналізу було використано 6 005 індивідуальних звітностей позичальників та 653 консолідованих групових. У вибірку потрапили компанії, чиї кредити на початку травня сумарно становили 85% працюючого корпоративного кредитного портфеля банківської системи.

За результатами оцінки, найбільший рівень дефолтів закономірно очікується у галузях, які найбільше постраждали, – металургії, машинобудуванні, торговельній нерухомості і торгівлі нехарчовими товарами. Модель засвідчила відсутність ризиків дефолтів у галузі гостинності, оскільки основна сума банківських кредитів зосереджена на балансі кількох боржників, які здатні подолати труднощі. Суттєвий вплив на рівень дефолтів матиме концентрація – для частини кластерів стрімке прогнозне зростання частки непрацюючих кредитів зумовлене дефолтами одного або кількох великих позичальників.

З урахуванням результатів стрес-тестів було змодельовано кредитний ризик портфелів великих

Графік 3.4.10. Вплив кризи на очікувані кредитні збитки великих боржників у розрізі найбільших[7] банків

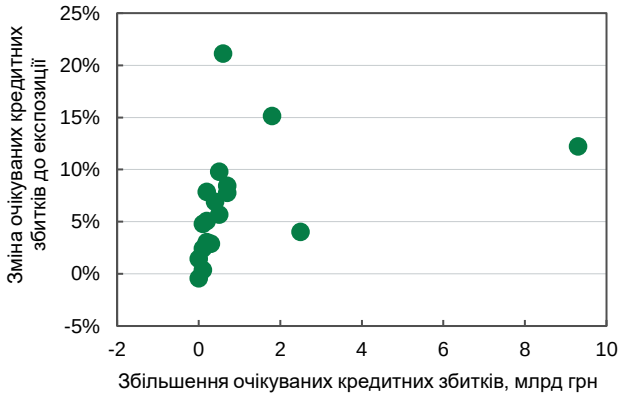

Джерело: прогноз НБУ.

корпоративних боржників 18 найбільших банків[7]. Додатково оцінювався вплив і непрацюючих кредитів, зокрема ефектів амортизації вартості застав та впливу валютних курсів. Для більшості банків погіршення якості корпоративних портфелів не матиме критичного впливу. Виняток становлять чотири банки, які так і не спромоглися успішно вирішити проблеми минулого. Збитки здебільшого формують старі портфелі низької якості. Йдеться про недорезервовані непрацюючі кредити або реструктуризовані раніше борги. Цей сегмент боржників потрапляв на радар НБУ під час минулих стрес-тестів. Результати моделювання збитків корпоративних портфелів були включені до загальної оцінки ризиків капіталу банків (див. Розділ 3.6. Оцінка стійкості банків до кризи – стрес-тестування).

Таблиця 2. Вплив кризи на корпоративний кредитний портфель в розрізі галузей

№п/п	Назва кластера	Частка кластера в чистому корп. портфелі*, %	Частка NPL, %	Кредити вибірки**, млрд грн	Кількість боржників вибірки	EBITDA/% витрати		Прогноз дефолтів***	
						2019	2020	Кількість боржників	Частка в ∑ кредитів, %
1	Вирощування зернових культур	11	14	23.9	1145	7.7	6.2	17	4
2	С/г, крім вирощування зернових	2	24	7.5	172	5.4	4.2	9	13
3	Добувна промисловість	1	53	0.8	21	9.4	13.7	4	31
4	Виробництво олії і тваринних жирів	3	58	13.2	48	2.9	2.2	5	4
5	Виробництво харчових продуктів, крім олії	5	60	10.4	260	5.3	5.6	7	4
6	Чорна металургія	1	62	5.1	9	1.5	0.6	4	81
7	Машинобудування	3	71	9.8	126	4.2	3.2	10	15
8	Інша переробна промисловість	7	63	27.8	641	7.0	4.8	25	12
9	Електроенергетика (крім “зеленої”)	5	2	20.5	80	6.1	6.6	15	12
10	“Зелена” електроенергетика	8	23	28.6	162	11.0	7.5	4	1
11	Будівництво	3	66	5.6	225	13.7	5.2	15	12
12	Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами	1	27	2.7	172	8.7	6.4	5	8
13	Оптова торгівля с/г продукцією	6	14	17.3	180	4.6	2.5	10	4
14	Оптова торгівля паливом	3	62	8.3	137	6.7	7.0	2	3
15	Інша оптова торгівля	12	49	42.1	1302	5.9	3.6	46	5
16	Роздрібна торгівля продуктами харчування та фармацевтичною продукцією	2	9	9.3	116	3.6	3.0	5	12
17	Інша роздрібна торгівля	2	92	7.4	74	8.9	6.3	9	32
18	Транспорт	6	39	19.0	253	7.1	6.8	25	4
19	Діяльність готелів та ресторанів	0.4	32	1.0	32	6.7	4.7	0	0
20	Нерухомість, крім ТРЦ	6	54	20.2	197	8.5	2.8	35	14
21	ТРЦ	2	81	5.6	8	4.1	0.9	4	32
22	Інше	11	29	54.2	645	8.0	4.7	44	3
	Усього	**100**	**52**	**340.4**	**6005**	**6.9**	**4.8**	**300**	**9**

* Розподіл за чистими кредитами суб’єктів господарювання з обсягами заборгованості понад 2 млн грн.

** Заборгованість боржників із працюючими кредитами, звітність яких використовувалася для експрес стрес-тесту.

*** На горизонті одного року.

[7] Альфа-Банк, Восток, Кредит Дніпро, Креді Агріколь Банк, Кредобанк, Мегабанк, ОТП, Ощадбанк, Південний, Приватбанк, Прокредит, ПУМБ, Райффайзен Банк Аваль, Таскомбанк, Укргазбанк, Укрексімбанк, УкрСиббанк, Універсал.

Вставка 2. Вплив кризи в енергетиці на банківську систему

Високий фіксований тариф та стрімке падіння собівартості будівництва стимулювали швидке зростання потужностей "зеленої" енергетики у 2018 – 2019 роки. Близько третини об'єктів фінансувалося кількома вітчизняними банками, які активно кредитували цей сегмент і допустили надмірну концентрацію кредитів галузі. Зростання потужностей у секторі спричинили проблеми з компенсацією "зеленого" тарифу, і уряд ініціював перегляд умов роботи альтернативної енергетики. Нові умови вплинуть на банки-кредитори: хоча більшість компаній-позичальників залишиться платоспроможною, частина все ж потребуватиме змін умов кредитування. Банки мають реструктурувати позики без втрат і надалі переглянути кредитну політику для обмеження концентрації.

Із 2017 до 2019 року потужності "зеленої" енергетики зросли в 4.5 раза. Високий зелений тариф із прив'язкою до євро, постійне зниження приведенної вартості[8] електроенергії з відновлювальних джерел енергії (-39% для вітрових та -82% для сонячних за 2010 – 2019[9]) спонукали інвесторів вкладатися в будівництво нових об'єктів.

З часом висока вартість почала тиснути на споживачів та зумовила реформи сектору. Із липня 2019 року запущено нову модель ринку електроенергії. Безпосередньо тарифи не було знижено. Змінився механізм розрахунків із "зеленою" генерацією. Зобов'язання оплачувати електроенергію за "зеленим" тарифом було передане ДП "Гарантований покупець" (далі – ГарПок), який отримує кошти для цих виплат від НЕК "Укренерго" та від перепродажу частини електроенергії НАЕК "Енергоатом".

Графік В.2.1. Середньозважена вартість електроенергії та приведена собівартість "зеленої" енергії, євро за МВт*г

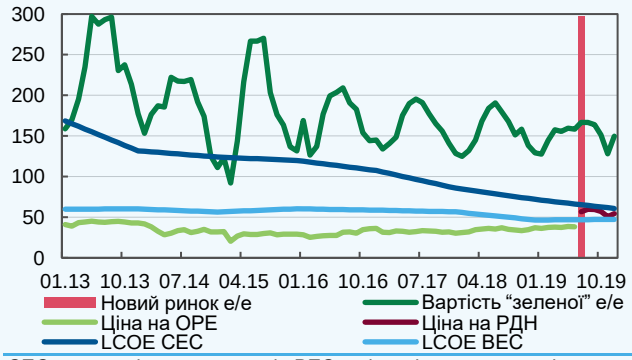

CEC – сонячні електростанції; BEC – вітрові електростанції.

Джерело: ДП Енергоринок, ДП Оператор ринку, ГарПок, IRENA[9].

Однак деякі великі споживачі оскаржили тарифи Укренерго в суді та добилися їх зменшення майже у 3 рази. Пізніше експортери електроенергії відмовилися сплачувати Укренерго за її передачу. Це створило дефіцит фінансування ГарПоку. Нетипово тепла зима, а потім і коронакриза скоротили електроспоживання у кожному з двох останніх кварталів. Усі ці фактори та зростання обсягу виробництва відновлювальної енергетики (ВДЕ) спровокували критичне накопичення боргів перед "зеленою" генерацією. Це підштовхнуло учасників енергоринку до пошуку компромісів.

12 червня уряд підписав меморандум із виробниками "зеленої" електроенергії, щоб вирішити кризу. Зокрема ним передбачено скорочення "зеленого" тарифу та жорсткіші вимоги до постачання електроенергії в межах плану. Своєю чергою держава зобов'язалася погасити накопичені борги.

Графік В.2.2. Оплата "зеленої" електроенергії, млрд грн

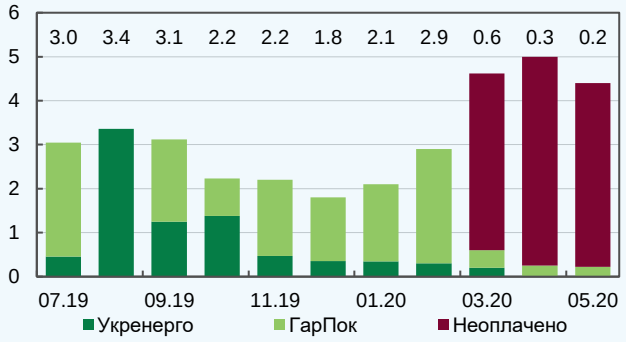

Джерело: ГарПок, розрахунки НБУ.

Останніми роками сприятливі умови роботи альтернативної енергетики посилювали інтерес банків до сектору. Найактивнішими були державні банки – сьогодні їхня частка в кредитах цьому сегменту становить 78%. Останні зміни в регулюванні ринку прямо впливають на фінустанови, які допустили концентрацію "зелених" кредитів у своїх портфелях, попри неодноразові застереження НБУ.

Графік В.2.3. Кредити виробникам ВДЕ, млрд грн, та їх частка у корпоративному кредитному портфелі банків (п. ш.), %

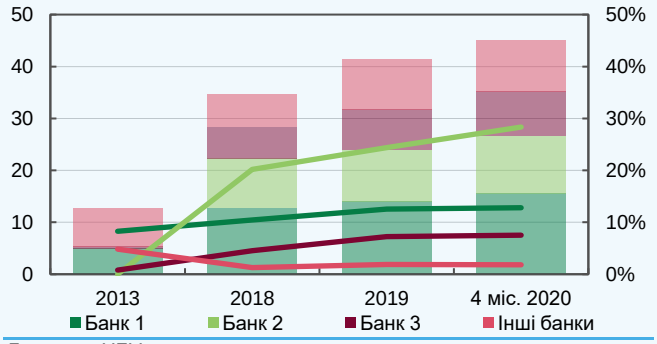

Джерело: НБУ.

Зміна тарифу вплине на частину боржників, які мають високі витрати на обслуговування боргу. Для більшості таких підприємств достатнім заходом буде пролонгація кредитного договору без погіршення умов (без зниження NPV) відповідно до чинних нормативних актів НБУ, що не призведе до зростання кредитних збитків. Для невеликої кількості найскладніших кейсів, які потребуватимуть поступок кредитора, доцільно скористатися можливостями Закону "Про фінансову реструктуризацію".

[8] Приведена вартість капітальних та операційних витрат на одиницю виробленої електроенергії (LCOE).
[9] IRENA (2020), Renewable Power Generation Costs in 2019, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi.

3.5. Ризики роздрібного кредитування

Обсяги чистого роздрібного кредитного портфеля у квітні впали вперше за понад три роки. Основна причина – скорочення попиту на кредити. Погіршення макроумов та карантинні обмеження одразу позначилися на якості портфеля. Тож цьогоріч показники міграції кредитів у непрацюючі будуть суттєво вищими, ніж середні за останні кілька років. Відтак банки мають формувати вищі резерви на покриття кредитних збитків. Будь-які практики з приховування реальної якості портфеля призведуть лише до суттєвіших втрат надалі. Спад у сегменті навряд чи буде тривалим – відновлення економічної активності пожвавить кредитування. Споживчі кредити ростимуть, хоч і дещо нижчими темпами, ніж до кризи, а іпотека відіграватиме дедалі суттєвішу роль завдяки нижчим ставкам.

Графік 3.5.1. Чисті кредити фізичним особам у гривні*

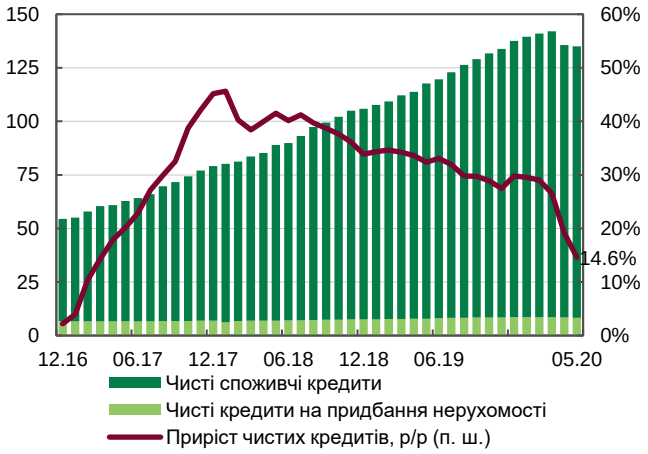

* У банках, платоспроможних на 01.06.2020.

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.2. Умови кредитування та темпи зростання споживчих кредитів

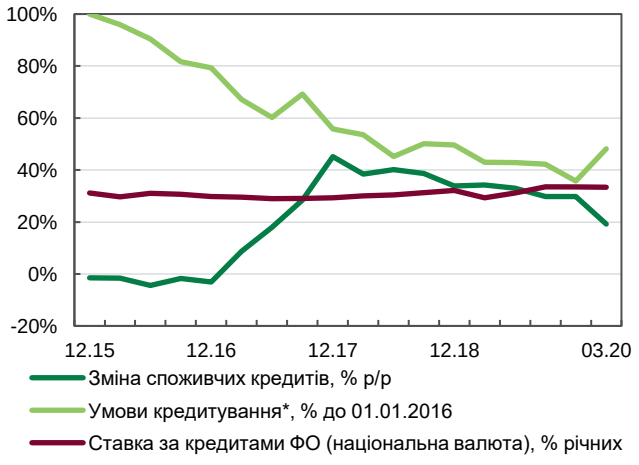

* Лінія відображає кумулятивну зміну балансів відповідей на запитання анкети "Як змінилися стандарти схвалення заявок на кредити домогосподарствам протягом поточного кварталу?" щоквартального Опитування про умови банківського кредитування.

Джерело: НБУ.

Після трьох років жвавого зростання роздрібне кредитування призупинилося

Зараз темпи росту всього 15% р/р, а в квітні – травні обсяг кредитів взагалі скоротився приблизно на 5%. Основна причина – зниження попиту. Це підтвердили банки в опитуванні про умови кредитування. Про це саме свідчить і зниження активності з пошуку кредитних пропозицій у мережі Інтернет (див. Вставку 3. Криза суттєво зменшила попит населення на споживчі кредити). Також на динаміку вплинуло призупинення кредитування у магазинах побутової техніки, що не працювали в період карантину. Попит на кредити від небанківських фінустанов впав навіть сильніше, ніж банків. Відтак наразі немає перетікання кредитування в небанківський сектор.

Результати опитування свідчать, що з розгортанням кризи банки дещо ужорсточили вимоги до позичальників. Зокрема було несуттєво обмежено суми кредиту для нових клієнтів. Проте жорсткість умов кредитування наразі порівнювана з початком 2019 року. Фінустанови переважно не змінювали ліміти за кредитними картами активних клієнтів, а деякі навіть їх збільшили. Процентні ставки за кредитами незмінні від початку року. Тож саме слабший попит визначає падіння обсягів кредитування.

Зниження доходів населення одразу погіршило якість кредитів

Ця тенденція зіставна з перебігом попередніх криз та підкреслює ризики, на яких наголошував НБУ в попередніх Звітах про фінансову стабільність. За період карантину частка прострочених на понад сім днів кредитів домогосподарствам уже зросла приблизно на 5%. Історично третина, а під час криз до 60% таких кредитів врешті ставали дефолтними. Темпи росту прострочених процентів значно випереджають торішні. Міграція кредитів у непрацюючі, за оцінками НБУ, цьогоріч сягатиме 12%. Це значно вище за оцінки, які банки використовували для формування резервів раніше.

Деякі банки оперативно відреагували на ситуацію, дозволяючи реструктуризувати кредити на період карантину. Полегшені умови запропоновано для 11% позик. Проте не всі фінустанови діяли на упередження. Майже всі реструктуризації забезпечили п'ять банків, їм належить половина кредитного портфеля. Загалом дещо кращі показники якості портфеля у фінустанов, що активніші в превентивних реструктуризаціях або мають значні обсяги зарплатних проєктів. Банки, що працювали

Графік 3.5.3. Зміна обсягу процентів* за гривневими кредитами фізичних осіб, строк сплати яких за договорами минув, початок року = 100%

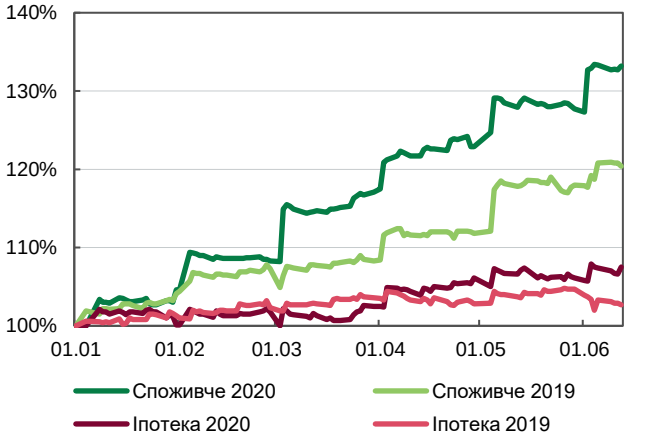

* Проценти, що прострочені на менше ніж два роки станом на 01.04.2020. Дані 12 банків, що найбільш активні в роздрібному кредитуванні.

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.4. Зростання частки прострочених гривневих кредитів фізичним особам порівняно з 1 березня 2020 року

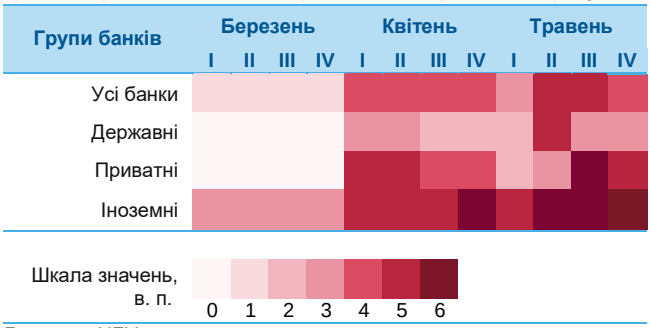

Джерело: НБУ.

Графік 3.5.5. Зміна частки непрацюючих кредитів фізичним особам у відповідь на погіршення макрофакторів* на 1%, в. п.

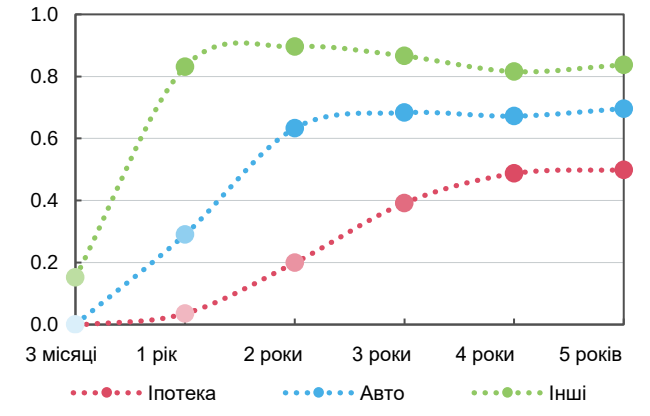

* Макрофактори, вплив яких на зміну частки непрацюючих кредитів змодельовано, це зниження реальної заробітної плати, зростання частки безробіття та індексу споживчих цін.

Джерело: НБУ.

з ризикованішими боржниками, очікувано мають наразі гірші показники прострочки.

Практики з реструктуризації кредитів не мають приховувати реальну якість портфеля

Пріоритетом наразі є відображення належного рівня кредитного ризику та резервів за портфелем. Реструктуризації мають здійснюватися виключно для забезпечення сприятливих умов обслуговування боргу в період карантинних обмежень. Вони не повинні приховувати неспроможність клієнтів повернутися до вчасного обслуговування кредитів через довгострокову втрату доходів. Результати опитування банків показали, що ті не збільшили резерви за роздрібними кредитами попри розгортання глибокої кризи (див. Вставку 4. Резерви банків за кредитними портфелями повинні зрости). Повільна реакція призведе лише до необхідності одномоментного формування резервів у значних обсягах у майбутньому. Це створить так званий ефект обриву (cliff effect) для показників прибутковості та достатності капіталу. Після завершення карантину та відновлення економічної активності НБУ проведе оцінку якості активів банків, щоб з'ясувати коректність відображення рівня непрацюючих кредитів та формування резервів під них.

Попри кризу НБУ зберігає наміри запровадити наступного року підвищені ваги ризику для незабезпечених споживчих кредитів. Але це відбудеться не на початку року, як планувалося раніше. Поточні оцінки НБУ підтверджують, що фінустанови часто некоректно формують резерви за такими кредитами. Підвищені ваги ризику спонукатимуть банки тримати більше капіталу на покриття збитків від таких кредитів.

Історично споживчі кредити швидше реагували на зміни макроумов ніж іпотека

Якість незабезпечених кредитів зазвичай різко погіршується в разі зниження заробітної плати та зростання безробіття. Повний ефект реалізується протягом року. Іпотека ж реагує на зміни макроумов повільніше: вплив шоку триватиме більше ніж три роки. Але оцінений негативний ефект тут є меншим. Відтак повні втрати кредитного портфеля реалізуються з часом.

Споживче кредитування досить швидко почне зростати. Фундаментально ринок не зазнав змін: сегмент залишатиметься привабливим для банків, а користування кредитними коштами вже увійшло у звичку населення. Проникнення споживчого кредитування, хоч і росте, становить усього 4% до ВВП, що все ще нижче рівноважного рівня – 10%.

Іпотечне кредитування набиратиме обертів. З огляду на його невеликі обсяги система не зазнає значних збитків від цього портфеля за поточної кризи, банки будуть зацікавлені в розвитку напряму. Зниження ставок стимулюватиме попит. Основною перешкодою розвитку іпотеки залишатиметься непрозорість ринку житлового будівництва та складнощі зі стягнення застави в разі дефолту позичальників.

Вставка 3. Криза суттєво зменшила попит населення на споживчі кредити

Спрогнозувати вплив кризових явищ на кредитний попит населення подекуди непросто. З одного боку, виникає потреба в додаткових коштах на поточні витрати через падіння реальних доходів. З іншого – знижуються обсяги витрат на товари тривалого вжитку. Банки відзначили негативний вплив останнього фактору в опитуванні про умови банківського кредитування. Обсяг роздрібного портфеля справді зменшився в квітні – травні. Про зниження попиту свідчить й активність споживачів фінансових послуг у мережі Інтернет: знизилися обсяги пошукових запитів та відвідування сайтів кредиторів. Тренд подібний як для банків, так і для небанківських фінансових установ (НБФУ).

Для дослідження попиту на споживчі кредити використано публічну інформацію пошукових систем та дані про візити на сайти фінансових установ[10]. Останнім часом саме обсяги дистанційного онлайн-кредитування зростають і вже займають значне місце в послугах банків та НБФУ. Це відображає кількість пошукових запитів за загальними фразами (“кредит онлайн”, “кредит на карту”) і назвами НБФУ, що зросла в декілька разів за останні три роки. Банки в мережі шукали теж чимдалі більше, проте динаміка була не такою стрімкою.

Графік В.3.1. Кількість пошукових запитів у Google, 01.05.2017 = 100%

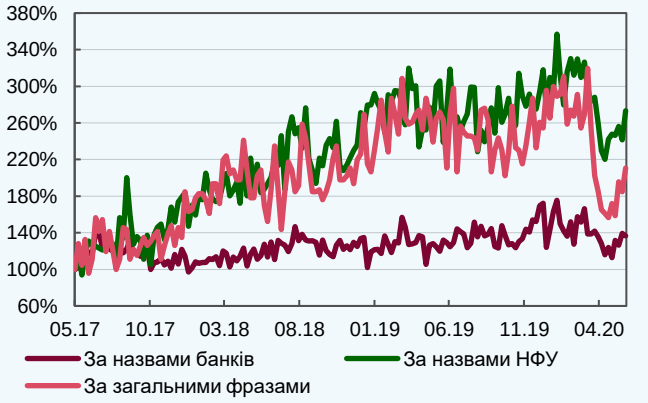

Виключено Приватбанк через значну кількість запитів, не пов’язаних із кредитуванням.

Джерела: Google trends, розрахунки НБУ.

Отже, кількість пошукових запитів є індикатором інтересу клієнтів до нових кредитів. Зростання кількості пошукових запитів спостерігалося до середини березня. Саме тоді було запроваджено карантин, почався тимчасовий відплив депозитів, а гривня стрімко девальвувала. Станом на кінець квітня пошук за загальними фразами впав удвічі, а за назвами банків та НБФУ – на третину. Проте вже з травня кількість запитів почала збільшуватися.

Схожою була динаміка відвідувань сайтів. Кількість візитів на сторінки банків упала на 25% станом на середину травня, після чого почалося поступове зростання. Відвідуваність сайтів небанківських фінустанов зменшилася майже вдвічі. Більша популярність банків в онлайні може бути пов’язана з набагато ширшим переліком послуг, які вони надають: P2P перекази, операції з депозитами, обмін валюти чи онлайн-шопінг. Водночас показники відвідування сайтів НБФУ відображають виключно попит на онлайн-кредити, здебільшого споживчі.

Кількість візитів на сайти деяких банків зростала, тоді як кількість пошуків у Google зменшувалася. Така ситуація може виникати, коли переходи на сайт забезпечуються платними оголошеннями, що пов’язані, проте прямо не залежать від змісту пошукового запиту. Тож це може свідчити про збільшення рекламного трафіку. Одночасно з початком кризи в НБФУ впала кількість переходів на сайти з оплачених оголошень у Google, тож ці кредитори були менш активні в їх розміщенні. З початку карантину банки закликали клієнтів користуватися мобільними застосунками. Проте завантаження найпопулярніших із них тільки падали з кінця березня. Варто зазначити, що схожий тренд спостерігався і в інших країнах.

У цілому майже всі проаналізовані фінустанови демонструють схожий тренд як за кількістю відвідувань сайтів, так і за завантаженням додатків. Тобто ознак переходу користувачів від одних фінустанов до інших немає.

Графік В.3.2. Кількість візитів на сайти і пошукових запитів за назвами банків та НБФУ, 01.02.2020 = 100%

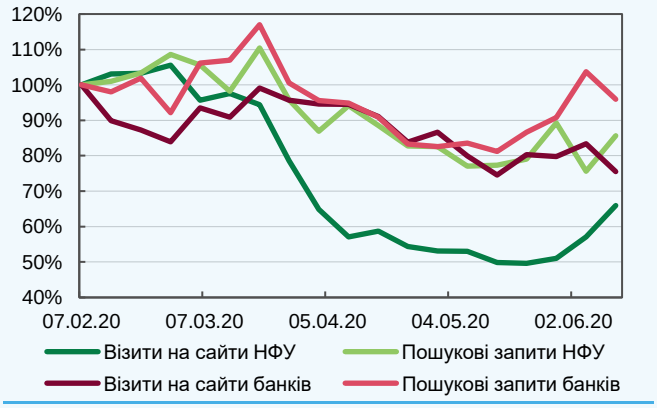

Виключено показники кількості візитів на сайт Ощадбанку та Приватбанку, оскільки вони суттєво пов’язані з циклами виплат заробітних плат і пенсій, а також сплатою комунальних платежів.

Джерела: Google trends, SimilarWeb, розрахунки НБУ.

Тож попит на споживчі кредити дійсно зменшувався до середини травня, після чого почав відновлюватися. В той час, як деякі банки нарощують свою маркетингову активність, НБФУ на тривалий час значно її послабили. Однак з огляду на особливість споживчого кредитування для підтримки клієнтської бази та дохідності як одні, так і інші, швидше за все, змушені будуть активніше закликати клієнтів до користування своїми послугами надалі.

[10] Оцінка проведена для 12 банків з найбільшим портфелем споживчих кредитів та 12 фінансових компаній з найбільшою кількістю візитів на сайт. Зважування для банків відбувалося за обсягом портфелю, зважування для НБФУ – за кількістю візитів на сайт.

Вставка 4. Резерви банків за кредитами повинні зрости

МСФЗ 9 передбачено, що фінансові установи мають завчасно реагувати на погіршення макроекономічних прогнозів збільшенням обсягу резервів. Водночас перші місяці кризи чітко свідчать про те, що банки ігнорують зміну макроекономічних умов і не поспішають підвищувати оцінки очікуваних кредитних збитків. У більшості випадків це свідчить про необхідність докорінного перегляду методів оцінки кредитних збитків.

МСФЗ 9 передбачено, що резерви під очікувані збитки від кредитного ризику мають залежати від прогнозних макроекономічних умов. Від середини березня економіка увійшла в стадію рецесії. Водночас більшість провідних аналітичних інституцій різко погіршила макроекономічні очікування – наразі консенсус полягає в тому, що через пандемію та обмеження, пов'язані з нею, ВВП, доходи компаній та населення знизяться, а безробіття зросте. Закономірно це мало би призвести до зростання оцінок очікуваних збитків, а отже, і резервів за кредитами. Відтак, банки мали відобразити це у фінансовій звітності уже за І квартал 2020 року.

На практиці банки майже не змінили оцінки параметрів очікуваних збитків порівняно з початком року. Низка установ навіть дещо їх поліпшила. Це суперечить загальній логіці впливу макроумов на кредитний ризик, яка підтверджується спостереженнями вже у квітні і травні. Тож банки повинні суттєво переглянути свої підходи до визначення параметрів очікуваних збитків.

Графік В.4.1. Розподіл оцінок очікуваних збитків для гривневих кредитів фізосіб та кредитів МСБ на першій стадії[11] за МСФЗ 9

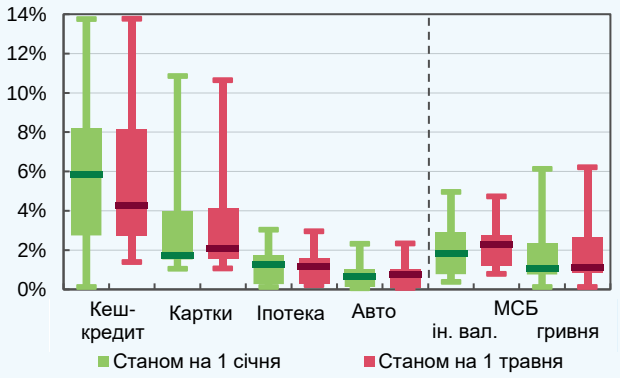

* Грані прямокутника – перший та третій квартилі розподілу. Лінія всередині прямокутника – медіана. Верхні та нижні лінії поза прямокутником – максимум та мінімум.

Джерело: дані 15 банків з опитування у червні 2020 року.

Фінустанови мають використовувати базовий сценарій, яким передбачається погіршення економічної ситуації, для оцінки очікуваних збитків. МФСЗ 9 також дає змогу враховувати кілька альтернативних макроекономічних сценаріїв, наприклад, сприятливий чи вкрай негативний, з різними імовірностями. На сьогодні провідні прогнозисти погоджуються, що ймовірність відхилення від базового макроекономічного сценарію в гіршу сторону набагато вища, ніж вірогідність м'якшої рецесії. Саме тому несприятливим сценаріям треба надавати більшу вагу.

Тривалість та глибину кризи все ще важко спрогнозувати точно. Гостра її фаза мине разом із послабленням карантинних обмежень. Водночас для багатьох секторів економіки негативні наслідки будуть значно тривалішими. Тож на горизонті одного року фінансовий стан низки підприємств та домогосподарств погіршиться. Це закономірно має призвести до підвищення оцінок очікуваних збитків для кредитів, що оцінюються на першій стадії[11] для всіх типів масових продуктів: споживчих позик, іпотеки, кредитів МСБ.

Для великих корпоративних боржників важливо враховувати напрям їхньої діяльності, особливості впливу поточної кризи на сектор позичальників, ризики для відновлення роботи та з урахуванням цього виважено будувати сценарії втрат від кредитного ризику.

В умовах кризи через значне зростання кредитного ризику очікується збільшення обсягів кредитів, що за правилами МСФЗ 9 переходять до оцінки на другій стадії. Для них банки рахують втрати вже на весь строк життя, а не на один рік. Щоправда, критерії міграцій із першої стадії в другу потрібно встановлювати виважено. Зміна макроекономічних умов не є безумовним тригером для нього. Так само, як і короткострокові реструктуризації чи тимчасова перерва в обслуговуванні кредиту через карантинні обмеження. Проте повторні реструктуризації поза періодом дії карантину чи після його послаблення – це в більшості випадків щонайменше свідчення суттєвого зростання кредитного ризику.

Графік В.4.2. Міграція кредитів* у другу стадію за МСФЗ 9 у 2020 році

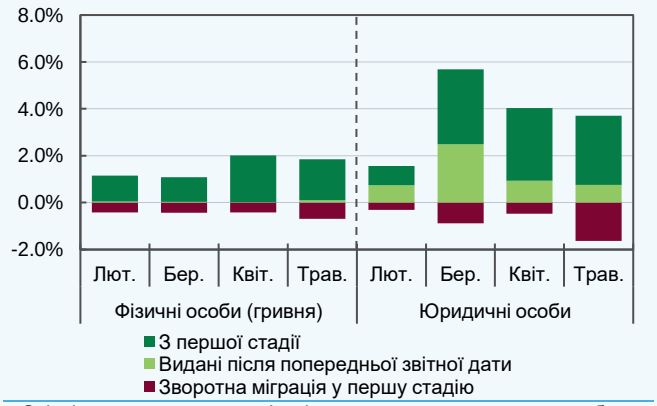

* Співвідношення експозиції під ризиком до загального обсягу кредитів на першій стадії на попередню дату.

Джерело: НБУ.

Загалом швидкий аналіз доводить, що моделі банків для оцінки параметрів очікуваних збитків подекуди працюють некоректно. Вони переважно не є чутливими до суттєвої зміни вхідних макроекономічних параметрів. Це створює ризик невчасного визнання кредитного ризику та формування резервів.

[11] Кредити, за якими не відбулося суттєвого зростання кредитного ризику від моменту первісного визнання.

3.6. Оцінка стійкості банків до кризи – стрес-тестування

Карантинні обмеження, які здебільшого вже знято, лише розпочали ланцюг несприятливих змін на макрорівні, котрі протягом найближчого року позначаться на капіталі багатьох банків. На це вказують результати проведеного НБУ експрес-стрес-тестування. Найбільший вплив матиме кредитний ризик, який для портфеля позик малому та середньому бізнесу буде значно більшим, ніж це припускалося в попередніх стрес-тестах. Водночас помірним буде вплив процентного та валютного ризиків. Низький процентний ризик – результат стабільності бази фондування, а низький валютний ризик – виваженої монетарної та валютної політики, а також збалансованої структури активів та зобов'язань. Ще один негативний чинник – зниження попиту на банківські послуги, що знизить комісійні доходи банків. Однак загалом через вищий початковий рівень капіталізації та операційну ефективність багато банків пройде цей період без порушень вимог до достатності капіталу.

Графік 3.6.1. Вплив макроекономічних умов на капітал банку

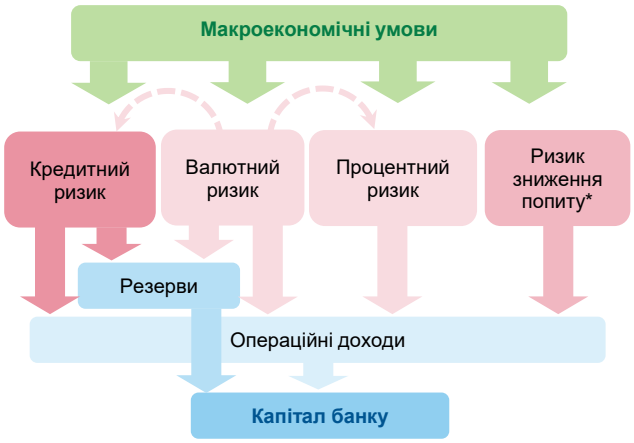

* Зниження попиту на банківські послуги, що моделюється через скорочення комісійних доходів.

Джерело: НБУ.

Таблиця 3. Несприятливі сценарії стрес-тестування, зміна у % р/р

Показник	Припущення СТ у 2019 році	Припущення експрес-стрес-тесту
Реальний ВВП	-4.1	-8.7
Безробіття, %	9.8	9.8
Валютний курс (UAH/USD)	-23.2	-5.2

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.2. Достатність основного капіталу (Н3) за результатами стрес-тестування 2019 року та експрес-стрес-тестування у розрізі банків на горизонті одного року

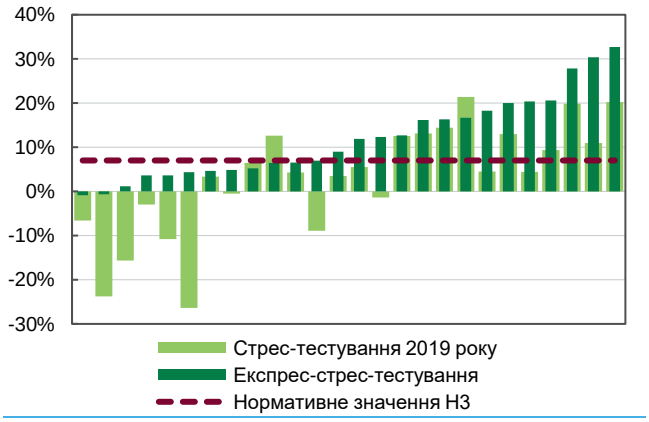

Джерело: НБУ.

Ризики для банківської системи посилюватимуться

Саме для їх оцінки НБУ щорічно з 2018 року проводить стрес-тестування найбільших фінустанов. Цьогоріч регулярне стрес-тестування було скасовано, щоб вивільнити ресурси банків та регулятора для вчасного реагування на термінові виклики, пов'язані з розгортанням пандемії. Водночас для НБУ важливо розуміти, наскільки банки підготовлені до поточної кризи, чи залишаться вони фінансово стійкими та чи продовжать кредитувати, попри складні макроекономічні умови.

Щоб наближено оцінити потенційний вплив поточної кризи на банки, НБУ провів експрес-стрес-тестування тих самих фінустанов, що були об'єктами стрес-тестування у 2019 році[12]. Загальні активи цих банків становлять 91% усіх активів сектору. Розрахунки базуються на звітності на 1 травня 2020 року.

В основу експрес-стрес-тесту покладено дещо гірші макроекономічні показники, ніж поточний прогноз НБУ. Невизначеність із приводу глибини і тривалості поточної кризи все ще висока, тому використано консервативні припущення. Результати експрес-стрес-тесту слід інтерпретувати виключно в контексті припущень, що лягли в основу моделювання. Вони не є прогнозом фінансових показників банків, адже відображають оцінки впливу кризи на капітал лише через окремі канали. Також стрес-тест базується на припущенні про статичний баланс, тобто вважається, що кредитний портфель змінюється виключно через погіршення якості або ж унаслідок коливань обмінного курсу. Горизонт експрес-стрес-тестування – один рік. За оцінками НБУ, протягом року реалізуються майже всі негативні наслідки поточної кризи та карантинних обмежень. Додатково до основного сценарію було розраховано очікувану зміну показників банків за умови, якби у поточному році зберігалися позитивні макроекономічні тенденції 2019 року. Результати таких оцінок слугують базою порівняння.

Результати експрес-стрес-тесту вказують, що більшість банків готова до поточної кризи

Оцінки для більшості банків кращі, ніж результати стрес-тестування 2019 року. Крім відмінностей у макроекономічних параметрах, це також зумовлено

[12] А-Банк, Альфа-Банк, БІЗ, Восток, Глобус, Ідея, Індустріалбанк, Кредит Дніпро, Креді Агріколь Банк, Кредобанк, Мегабанк, МІБ, МТБ, ОТП, Ощадбанк, Південний, Приватбанк, Прокредит, ПУМБ, Райффайзен Банк Аваль, Таскомбанк, Укргазбанк, Укрексімбанк, УкрСиббанк, Універсал, Форвард.

Графік 3.6.3. Фактори зміни достатності основного капіталу банків протягом року за стрес-тестуванням 2019 року та експрес-стрес-тестуванням

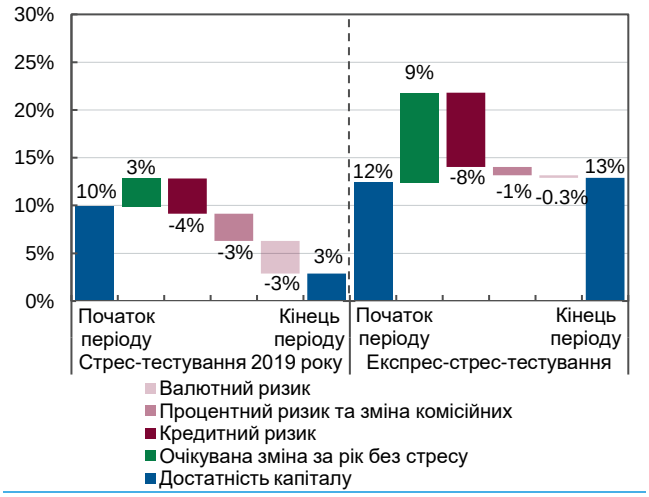

За результатами експрес-стрес-тестування 2020 року на даних станом на 1 травня 2020 року для банків, що проходили стрес-тестування 2019 року (крім банків РФ) на горизонті одного року.

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.4. Розподіл значень достатності основного капіталу (Н3)

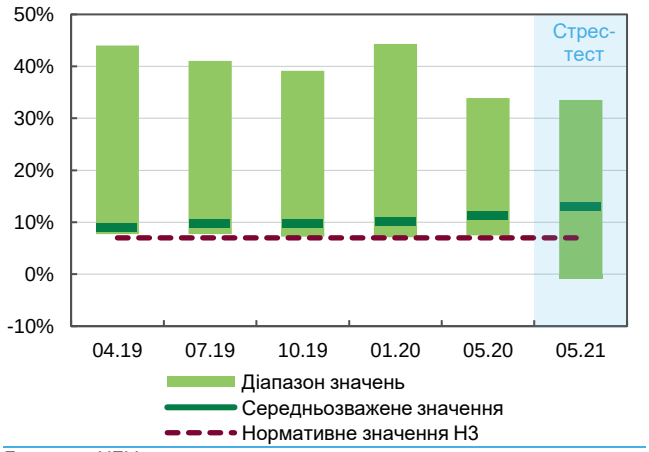

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.5. Розподіл* достатності основного капіталу без кризи та із припущеннями експрес-стрес-тесту

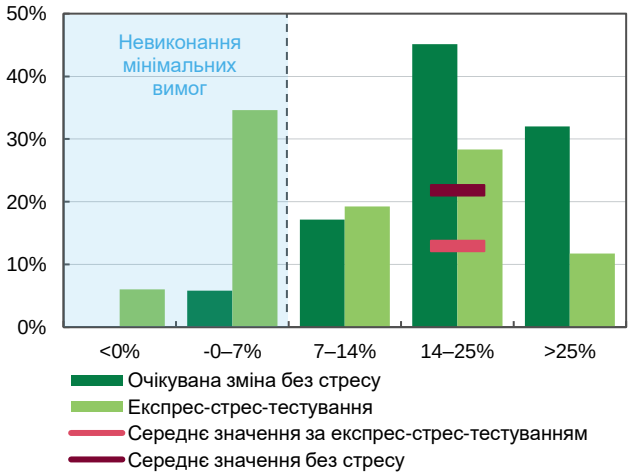

* Змодельовано із використанням 1 000 симуляцій стрес-тестування з припущеннями про нормальний розподіл та волатильність параметрів сценаріїв у 10% значення показника.

Джерело: НБУ.

вищим початковим рівнем достатності капіталу та кращою операційною ефективністю банків.

Загалом потреба в капіталі може виникнути для 9 з 26 банків, що стрес-тестувалися. На них припадає 30% активів сектору. Серед них два державні банки з часткою 25% активів. Сукупна потреба в капіталі протягом одного року може становити 10.3 млрд грн. Проте це значно менше порівняно з оцінками стрес-тесту 2019 року. Тоді за базовим сценарієм, що передбачав продовження циклу економічного зростання, цей показник становив 14.1 млрд грн, а за несприятливим, що передбачав падіння економіки та глибоку девальвацію, – 37.4 млрд грн. Причина такої різниці в тому, що низка банків ужила заходів для підвищення своєї стійкості після завершення попереднього стрес-тестування.

До категорії найбільш ризикованих традиційно потрапили фінансові установи, що мають значну концентрацію корпоративних кредитів. Інша ризикова група – банки, які працюють виключно в сегменті кредитування фізосіб.

Особливість цієї кризи – різке зростання ризиків для фінустанов, що активно кредитують малий та середній бізнес. У традиційних щорічних стрес-тестах не робилося припущення про значні збитки в сегменті МСБ, адже під час попередніх криз він був стійким до шоків.

Експрес-стрес-тестування припускає реалізацію тих самих ризиків, що й повне щорічне стрес-тестування

Водночас існує кілька важливих відмінностей.

- Кредитний ризик є найвагомішим із точки зору впливу на капітал. Він моделюється через міграцію частини працюючих кредитів у непрацюючі, відповідне формування резервів та втрату частини процентних доходів. Цьогоріч ця міграція для кредитів юридичних осіб істотно вища.
- Ефект від реалізації процентного ризику в експрес-стрес-тесті несуттєвий порівняно з оцінками стрес-тесту 2019 року. Шокові зміни як кредитних, так і депозитних ставок нині не припускаються. У традиційному стрес-тесті минулого року за несприятливим сценарієм процентна маржа та спред суттєво знижувалися через подорожчання депозитів.
- Ризик зниження попиту на банківські послуги. Його змодельовано через скорочення комісійних доходів на 10%. У класичному ж стрес-тесті припускалося, що комісійні доходи помірно зростуть через високу інфляцію.
- Валютний ризик, що реалізується через припущення про помірну девальвацію. З огляду на сприятливу ситуацію на валютному ринку від початку кризи ефект від цього ризику також несуттєвий. Тим не менше він зумовить певне зростання боргового навантаження та погіршення обслуговування валютних кредитів.

Погіршення якості кредитів матиме найбільш негативний вплив на достатність капіталу

Частку кредитів, що мігрують до непрацюючих, оцінено залежно від сегмента на рівні 10–15%. Найвищі показники

Графік 3.6.6. Характеристики середньозваженого* значення достатності основного капіталу (Н3) банків протягом року без кризи та із припущеннями експрес-стрес-тесту

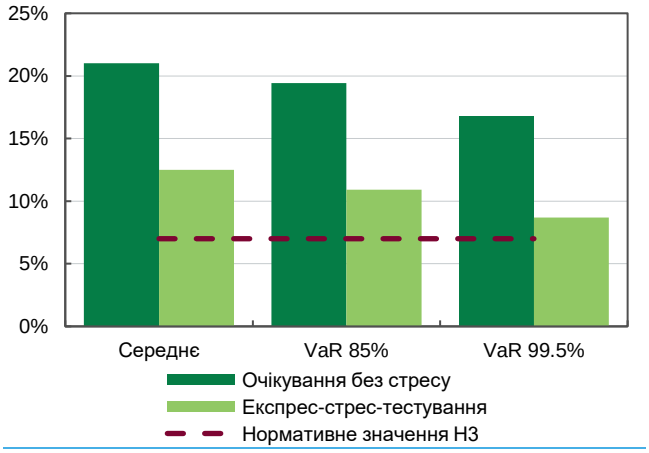

* Зважено за розміром ризикозважених активів. Змодельовано із використанням 1 000 симуляцій стрес-тестування з припущеннями про нормальний розподіл та волатильність параметрів сценаріїв 10% від значення показника. VaR відображає значення, нижче якого середньозважений показник достатності капіталу опускається лише у 15% та 0.5% випадків відповідно.

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.7. Зміна чистого процентного та комісійного доходів*, р/р

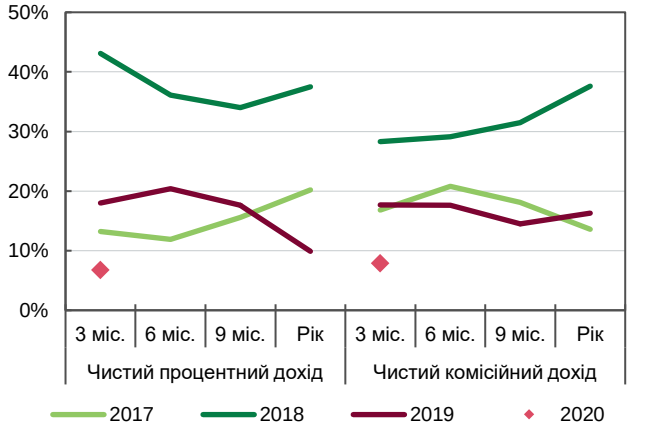

* З урахуванням коригуючих проводок, крім даних за 2019 рік та І квартал 2020 року.

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.8. Відсоткові ставки за новими строковими гривневими депозитами домашніх господарств строком до 1 року

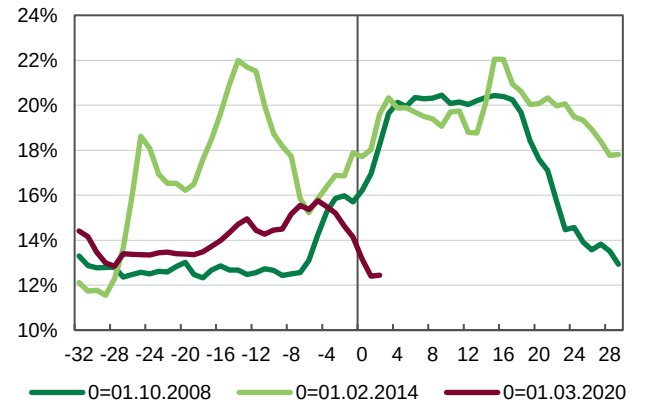

На осі X – кількість місяців.

Джерело: НБУ.

дефолтів, згідно з оцінками, будуть у сегменті валютних кредитів юридичним особам. Така оцінка підтверджується погіршенням якості їх обслуговування вже навесні 2020 року. Близько 10% портфеля, що був працюючим на початку березня, протягом трьох місяців перейшло у статус прострочених більш як на сім днів, із них 6% не обслуговуються понад місяць. Показники гривневих кредитів підприємствам очікувано кращі, проте теж погіршуються.

Загальні втрати від реалізації кредитного ризику корпоративного портфеля будуть більшими, ніж за результатами стрес-тестування 2019 року. Перш за все це пов'язано зі значним впливом карантинних обмежень на малий та середній бізнес. Раніше портфель кредитів МСБ був стабільнішим за інші завдяки високій диверсифікації за секторами та регіонами. Проте карантинні обмеження та різке зниження попиту зачепили галузі, де переважають малі та середні підприємства: торгівлю, готельно-ресторанний бізнес тощо. Багато з підприємств-позичальників повністю втратили доходи за період карантину, їм знадобиться тривалий час на відновлення фінансового стану.

Міграція гривневих кредитів фізичних осіб у непрацюючі може сягнути 12%, що порівнянно з припущеннями, закладеними в стрес-тест минулого року. Роздрібний кредитний портфель зазвичай різко реагує на кризові явища, тому значних збитків зазнають банки, у яких переважають портфелі незабезпечених позик фізичним особам.

Чисті процентні доходи скоротяться лише через погіршення якості кредитів, спред знизиться помірно

Найбільше вплине на зниження доходів банків погіршення якості портфеля споживчих кредитів. Адже наразі банки отримують від цього сегмента третину процентних доходів. На відміну від усіх попередніх криз, цього разу перед банками не постали проблеми відпливу коштів. Отже, їм не доводилося різко підвищувати ставки за депозитами, щоб утримати клієнтів, як вони змушені були робити під час усіх попередніх криз. Мало того, низька інфляція та стабільна база фондування сприяють зниженню ставок за депозитами. Ця тенденція триватиме і надалі, даючи змогу фінустановам певний час зберігати процентний спред на прийнятному рівні навіть за нижчих кредитних ставок. Тож вплив процентного ризику за експрес-стрес-тестом значно нижчий, ніж у стрес-тестуванні 2019 року. Це одна з відмінностей, що робить поточну кризу унікальною порівняно з усіма попередніми та свідчить про вищу стійкість фінансового сектору.

Комісійні доходи істотно знизяться

В експрес-стрес-тесті припускається скорочення комісійних доходів на 10% порівняно з 2019 роком. Це зумовлено кількома чинниками. Банки стимулюють своїх клієнтів користуватися безготівковими розрахунками та іншими сервісами онлайн і для цього тимчасово знижують

Графік 3.6.9. Середній обсяг надходжень на рахунки фізичних осіб та списань із них, млрд грн

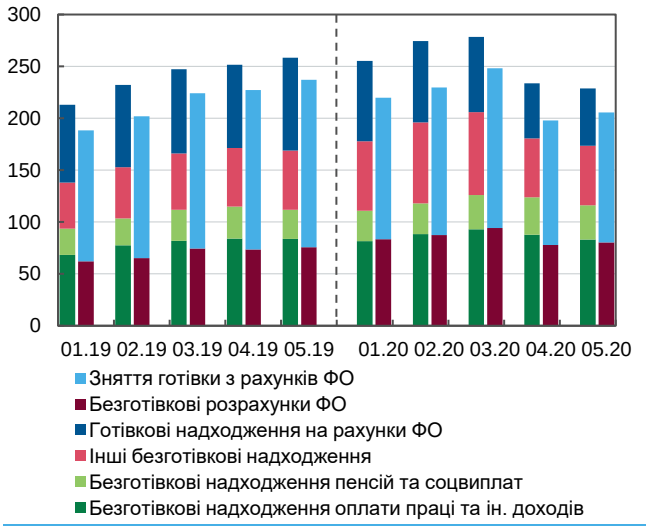

Джерело: НБУ.

Графік 3.6.10. Відношення чистого операційного прибутку за 5 місяців 2020 року* до активів за групами банків

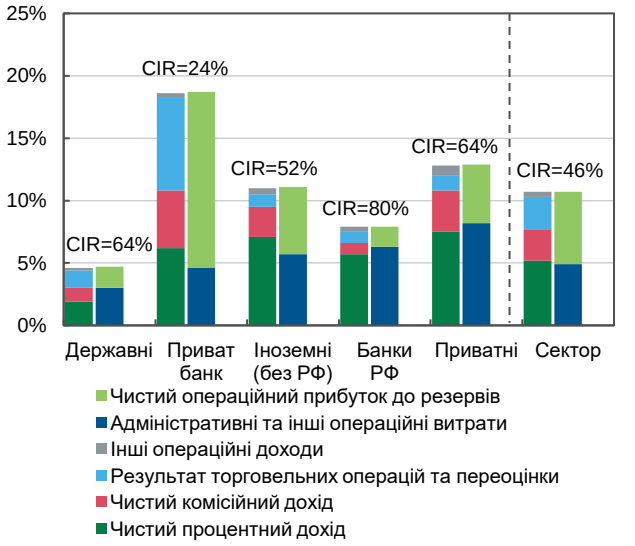

* Оперативні дані, приведено до річних значень.

Джерело: НБУ.

комісію за такими операціями. Скоротились обсяги операцій купівлі-продажу зокрема в роздрібних мережах, а отже, і доходи банків від комісії за безготівкові розрахунки. Від середини березня різко знизились обсяги операцій населення з банківськими рахунками, зокрема зарахування заробітної плати. Багато фінустанов запровадили пільгові умови обслуговування платіжних терміналів та скоротили інші комісії для МСБ. Значний негативний вплив на комісійні доходи матиме зниження попиту на споживчі кредити, оскільки з ними пов'язані супутні комісійні платежі.

Підсумовуючи, зазначимо, що найбільший вплив на дохідність та капітал банків протягом найближчого року матиме кредитний ризик. Відрахування банків у резерви повинні суттєво зрости порівняно з попередніми роками. Обсяги чистих процентних та комісійних доходів скоротяться, проте будуть достатніми для покриття операційних витрат більшості банків. Вплив валютного ризику буде незначним, оскільки коливання курсу гривні помірні. Також більшість фінансових установ має збалансовану валютну структуру балансу, а тому є менш чутливою до несприятливих явищ на валютному ринку. Загалом поточна криза формує принципово новий варіант несприятливого сценарію – реалізація шокових макроекономічних явищ без суттєвої девальвації. Наявний запас капіталу дасть змогу більшості банків виконувати мінімальні вимоги, незважаючи на кризу. Для інших потреба в капіталі не буде критичною.

Щоб мінімізувати негативні наслідки кризи, банки повинні вжити низку заходів

Банки повинні здійснювати активне антикризове управління кредитним портфелем та операційною діяльністю. Зокрема необхідно:

- контролювати і вчасно реагувати на погіршення якості портфеля, пропонуючи позичальникам реструктуризацію. НБУ надав банкам можливість застосовувати гнучкі інструменти реструктуризації, зокрема кредитні канікули, без визнання дефолту позичальників. Усі кроки, що здійснюються банками, мають сприяти відновленню фінансового стану боржників, проте не призводити до значної втрати чистої теперішньої вартості кредитів;
- вчасно та належно резервувати активи, за якими відбулося погіршення якості і зростання кредитного ризику. Очікувані збитки за кредитами від початку року значно зросли, проте банки не відобразили це у фінансовій звітності за І квартал;
- знижувати вартість депозитів відповідно до зміни макроумов та з урахуванням рівня облікової ставки. Сповільнення інфляції та стабільність депозитної бази дають змогу значно здешевити фондування;
- підвищувати операційну ефективність, зокрема через використання онлайн-інструментів. Період карантину довів, що існує значний потенціал скорочення витрат на мережу через перенесення операцій в онлайн-формат.

Вставка 5. Ставки за кредитами підприємствам реагують на облікову ставку

Режим інфляційного таргетування дав змогу вгамувати інфляцію, заякорити інфляційні очікування населення та бізнесу, а також знизити процентні ризики. Попри кризу, НБУ продовжує цикл пом'якшення монетарної політики – облікову ставку від початку року було знижено на 7.5 в. п. Змінюючи облікову ставку, НБУ намагається впливати на вартість ресурсів для позичальників. Щоб дослідити зв'язок між обліковою та комерційними ставками, проведено дослідження з використанням авторегресійних моделей із розподіленими лагами. Результати свідчать, що ставки за кредитами компаніям чутливі до зміни облікової. При цьому найвідчутніше реагують ставки для дочірніх підприємств міжнародних компаній, короткострокових позик та ресурсів іноземних банків.

Ставки за гривневими корпоративними кредитами визначаються чотирма основними факторами: вартістю фондування, рівнем ризиків, у тому числі кредитного, маржею на покриття адміністративних витрат і нормою прибутковості. Як свідчать результати опитування банків[13], вартість ризиків, які закладаються у ставки, в середньому становить 2 в. п. Такі ж за розміром надбавки для покриття операційних витрат. Для забезпечення прибутковості банки додають ще до 3 в. п. Проте основна складова – вартість фондування, яка визначається макроумовами.

Сповільнення інфляції створює передумови для зниження НБУ облікової ставки. За нею, хоч і повільніше, прямують депозитні ставки. Кореляція цих показників помірна, тоді як зв'язок вартості гривневих кредитів підприємств та облікової ставки досить сильний. Саме гіпотезу про чутливість кредитних ставок до облікової вирішено дослідити з використанням авторегресійних моделей із розподіленими лагами (англ. Autoregressive-Distributed Lag).

Загалом зв'язок вартості корпоративних кредитів та облікової ставки досить сильний і статистично значущий. Коефіцієнт трансмісії свідчить, що зниження облікової ставки на 1% призводить до зниження кредитних ставок на 0.83%. Однак цей ефект неоднорідний поміж груп позичальників.

Таблиця 4. Довгострокові ефекти впливу облікової ставки на ставки за гривневими кредитами підприємствам

Група кредитів	Коефіцієнт трансмісії
Усі кредити підприємствам	0.83***
За формою власності (без банків РФ)	
Дочірні підприємства іноземних компаній	0.83***
Приватні підприємства	0.88**
Державні підприємства	0.19
За строком	
До 1 місяця	0.90***
Від 1 до 6 місяців	0.85***
Від 6 до 12 місяців	0.67**
Понад рік	0.21
За розміром	
Від 2 до 10 млн грн	0.83***
Понад 60 млн грн	1.01***

Рівень значущості коефіцієнтів становить: ***99.9%, **99%, *95%, що оцінено відповідно до значень t-статистики.

Джерело: розрахунки НБУ.

Зокрема ставки за кредитами дочірнім компаніям міжнародних корпорацій є найбільш чутливими до зміни облікової. Зазвичай ці підприємства фінансово стійкі та залучають позики на нетривалий строк для поповнення обігових коштів. Відповідно ризики для банків є незначними. Це дає змогу встановлювати їм ставку близькою до облікової. Варто зазначити, що ставки для дочірніх підприємств іноземних компаній симетрично чутливі як до зниження, так і до зростання облікової ставки. Тоді як вартість позик вітчизняних компаній сильніше реагує на зниження облікової ставки.

Графік В.5.1. Ставки за гривневими кредитами підприємствам, % річних

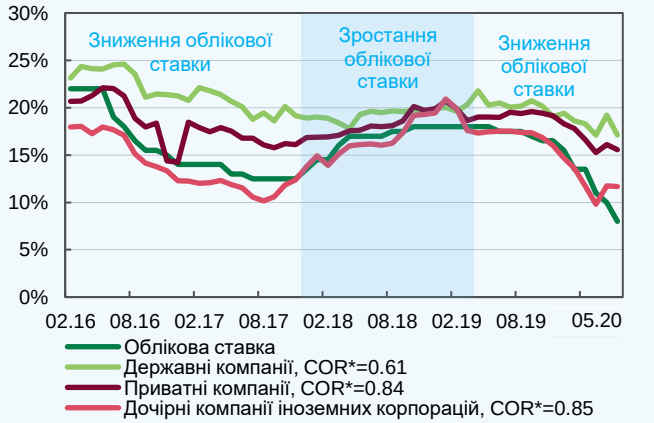

* COR – коефіцієнт кореляції з обліковою ставкою НБУ.

Джерело: НБУ.

Найсильніше на зміну облікової ставки реагує ціноутворення в іноземних банках, державні – найбільш інерційні. Вартість довгострокових кредитів значно гірше реагує на динаміку облікової ставки, зокрема через невизначеність макроекономічних умов і загального рівня процентних ставок у майбутньому. Сила реакції кредитних ставок на зміну облікової є помітною як для невеликих кредитів, так і для великих позик.

Хоча введення карантинних обмежень тимчасово призупинило зниження ставок, фундаментальних чинників для переривання тенденції до здешевшання кредитів наразі немає. Адже вартість фондування знижуватиметься і надалі. Цьому сприятиме помірна інфляція та відсутність загроз значних відпливів депозитів. Більше того, конкуруючи за надійних позичальників, банки надалі знижуватимуть ставки. Для ризикованіших боржників вони падатимуть повільніше.

Доступ банків до довгострокових кредитів рефінансування та запуск процентних свопів дадуть змогу активніше надавати кредити з плаваючими ставками. Це, своєю чергою, ще більше посилить зв'язок між обліковою ставкою та комерційними ставками кредитування.

[13] Опитування 21 найбільшого банку проведено у вересні 2019 року стосовно складових відсоткових ставок за кредитами.

3.7. Відновлення кредитування, виклики для банків після кризи

Банки після подолання наслідків кризи залишатимуться в належній формі, щоб надалі кредитувати економіку. Цьому сприяє запас капіталу та ліквідності, розвиток інструментів довгострокового рефінансування та процентного свопу. Зниження вартості позик стимулюватиме кредитний попит. Водночас робота на території низьких процентних ставок створюватиме нові виклики для фінустанов, адже процентні спреди знизяться. Інші тенденції, що впливатимуть на бізнес-моделі банків, – цифровізація основних видів послуг та автоматизація внутрішніх процесів.

Графік 3.7.1. Спред між новими кредитами та депозитами в національній валюті резидентів, в. п.

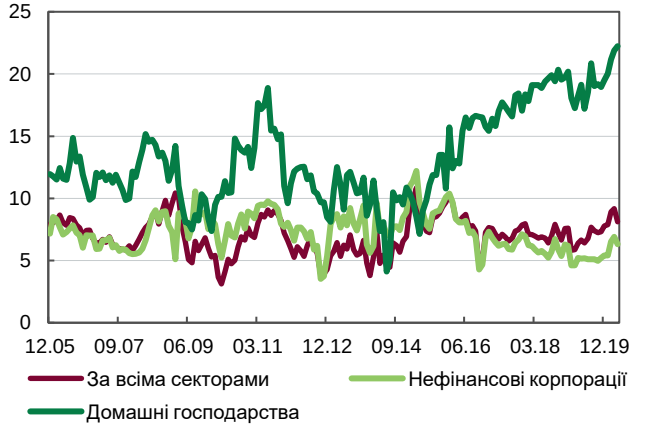

Джерело: НБУ.

Графік 3.7.2. Зміна обсягу усіх та вартості нових строкових гривневих депозитів фізичних осіб з 10 березня до 10 червня 2020 року

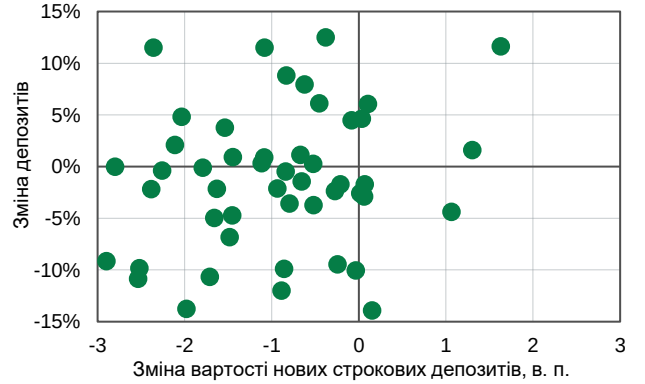

Платоспроможні банки, які залучають гривневі вклади фізичних осіб.

Джерело: НБУ, щоденні дані.

Графік 3.7.3. Вплив відсоткових ставок* на умови кредитування корпоративних позичальників

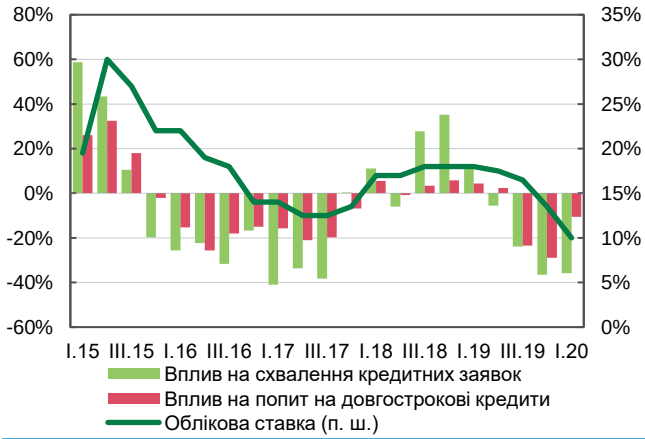

* Від'ємні значення означають зниження тиску відсоткових ставок на схвалення кредитних заявок та попит на довгострокові кредити.

Джерело: НБУ.

Банки готові й надалі кредитувати економіку

Цьому сприяє запас капіталу та ліквідності. Найдинамічніший останніми роками сегмент споживчого кредитування відновить зростання та залишатиметься привабливим для банків. Проникнення споживчих кредитів у європейських країнах становить близько 10% ВВП. В Україні досягнення цього рівня з поточних 4% займе тривалий час. Проте темпи зростання сповільнюватимуться в міру насичення сегмента. Тож банки переорієнтовуватимуться на менш дохідні, але стабільніші сегменти кредитування, де потенціал практично не використано. Для роздрібних банків таким сегментом є іпотека.

На перший порах із розгортанням кризи зростатиме частка ОВДП в активах банків, переважно державних (див. Вставку 6. Криза може негативно вплинути на бізнес моделі державних банків). Також за період кризи фінансові установи збільшать обсяги портфелів кредитів малим та середнім підприємствам. Урядові програми підтримки малого бізнесу через надання гарантій за кредитами або ж компенсацію процентних ставок підвищать інтерес банків до цього сегмента, незважаючи на суттєве зростання там кредитного ризику.

Ера високих ставок та спредів минає

Динаміка депозитних ставок уже відображає нову реальність – найближчим часом практично в усіх банках вони увійдуть на територію одноцифрових значень. Усі передумови для цього створено: низькі темпи інфляції, стабільні інфляційні очікування, довіра до банківського сектору та зниження ключової ставки НБУ. Завдяки зниженню ставок послабиться роль цінових факторів конкуренції. Вкладники надаватимуть перевагу надійнішим банкам, попри невисоку дохідність, яку ті пропонуватимуть. Ця закономірність уже кілька років проявляється в сегменті валютних депозитів. Населення зберігає валютні кошти переважно в стійких банках, хоча вони й пропонують дедалі нижчу дохідність.

За відсутності нових макроекономічних потрясінь знижуватиметься й вартість кредитів для бізнесу та населення. Банки дедалі активніше конкуруватимуть за якісних позичальників. Фінустанови з другої половини 2019 року відзначають, що суттєво посилився позитивний вплив нижчих ставок на кредитний попит підприємств.

Водночас зниження ставок створює і нові виклики для банків. Працювати з високим процентним спредом та заробляти значні чисті процентні доходи ставатиме дедалі складніше. Банки повинні враховувати цей

Графік 3.7.4. Частка безготівкових операцій з використанням електронних платіжних засобів, емітованих українськими банками

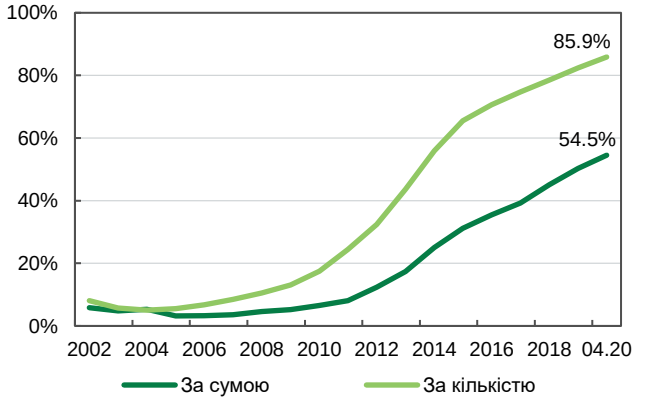

* Операції складаються з безготівкових операцій та отримання готівки.

Джерело: НБУ.

Графік 3.7.5. Ранги найбільших факторів ризику в фінансовому секторі

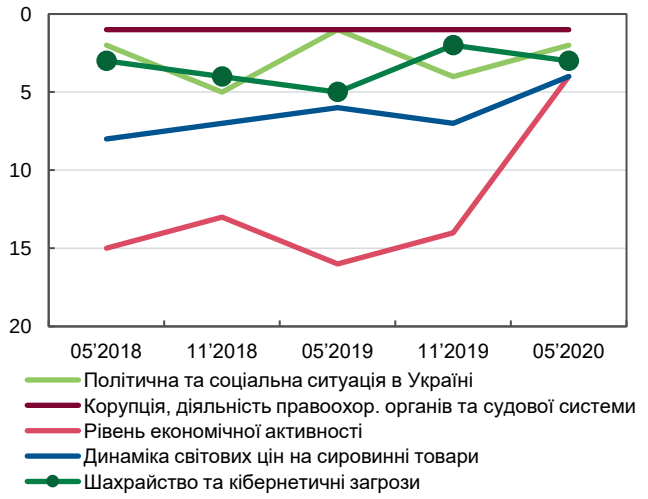

* Побудовано на балансах відповідей респондентів в Опитуванні про системні ризики фінансового сектору.

Джерело: НБУ.

Графік 3.7.6. Кількість пошукових запитів у Google, у % до максимальної кількості запитів за період

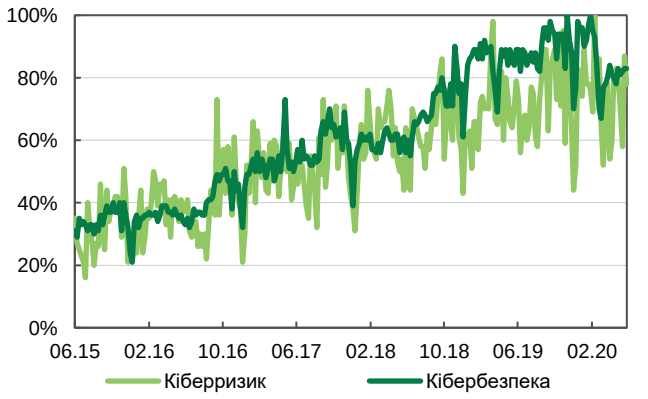

Джерело: Google trends.

середньостроковий ризик у власних стратегіях. Зокрема, відреагувати зниженням операційних витрат.

Частка довгострокових кредитів зростатиме

Одна з перешкод, що досі стримує розвиток кредитування, – нестача довгострокового фондування. Банки залучають кошти переважно на короткий строк – три четверті зобов'язань у гривні мають залишковий термін до одного місяця. Збільшення строковості зобов'язань – це питання довготривалої перспективи. Нині таких ресурсів на українському ринку майже немає. Частково вирішенню цієї проблеми сприятиме запуск інструментів довгострокового рефінансування НБУ. Такі кредити надаватимуться через регулярні тендери за плаваючою ставкою з прив'язкою до облікової. Крім того, у розпорядженні банків буде інструмент убезпечення від ризиків зміни ставки – процентний своп. Завдяки ньому фінансові установи зможуть пропонувати клієнтам продукти з фіксованою процентною ставкою, залучивши довге фондування під плаваючу ставку. У перспективі зручність та переваги використання процентних свопів сприятимуть поширенню операцій і між банками.

Цифровізація – нова норма для всіх банків

Карантинні обмеження прискорили зростання частки безготівкових операцій, яке і без того тривало останніми роками. У подальшому цифрова трансформація охоплюватиме все більше аспектів обслуговування клієнтів. Швидкість банків у розробці зручних дистанційних сервісів ставатиме все вагомішою конкурентною перевагою. Як результат потреба у банківських відділеннях поступово знижуватиметься. Упровадження цифрових технологій, зрештою, дасть змогу знизити операційні витрати. Тож банки вже найближчим часом мають інвестувати час та кошти у переведення процесів та послуг в онлайн.

Посилена увага банків до кібербезпеки

Розширення кола клієнтів, які користуються послугами онлайн, підвищує загрози кібершахрайства. Опитані НБУ керівники фінансових установ визначають кіберзагрози одним із найбільших джерел системного ризику. Банки повинні посилювати системи захисту інформації та виявлення шахрайських дій. У фокусі уваги – мінімізація ризиків споживачів та захист персональних даних. Окрему увагу банкам слід приділити підвищенню цифрової культури вразливих груп клієнтів, насамперед старшого покоління.

Не менш важливим є убезпечення самої фінансової установи від ризиків. Наразі значно зросли вимоги до системи фінансового моніторингу та управління операційним ризиком. Швидка зміна макроекономічних умов потребує миттєвого пристосування моделей оцінки кредитного ризику. Щоб не відволікати значні ресурси на забезпечення системи внутрішнього контролю та не втрачати час під час здійснення основних операцій, банки мають автоматизувати всі процедури. Із використанням великих даних та методів машинного навчання фінустанови зможуть ефективно виконувати ці завдання.

Вставка 6. Криза може негативно вплинути на бізнес моделі державних банків

В умовах кризи державні банки збільшили обсяги купівлі ОВДП, кредитування муніципалітетів та інфраструктурних проєктів. Доступ до кредитів рефінансування від НБУ дає їм змогу здійснювати такі операції у великих обсягах. Така практика прийнятна в поточному році, зважаючи на різке зростання дефіциту бюджету та труднощі із залученням фінансування від інших кредиторів. Проте надалі вона може мати небажані наслідки для бізнес-моделей та інвестиційної привабливості держбанків. Тому цю практику потрібно максимально згорнути в посткризовий період.

Цьогоріч до рекордних значень зріс дефіцит державного бюджету. Це зумовлено необхідністю підтримання економіки, допомоги вразливим верствам населення та фінансування заходів боротьби із поширенням COVID-19. На цей рік також заплановано реалізацію масштабних інфраструктурних проєктів, зокрема будівництва доріг державним підприємством Укравтодор, що також вимагає залучення чималих обсягів коштів.

Завдяки відновленню співпраці з МВФ Україна отримає значні обсяги зовнішнього фінансування. Проте цього не буде достатньо для покриття дефіциту бюджету. Тож залишатиметься необхідність залучати кошти на внутрішньому ринку через розміщення ОВДП. На відміну від попереднього року, інтересу в іноземних портфельних інвесторів до урядових облігацій практично немає. Тож важливу роль у фінансуванні дефіциту відіграватиме банківський сектор.

Традиційно найбільшими утримувачами ОВДП є державні банки. Станом на кінець травня вони мали на балансі облігації вартістю 386 млрд грн, або 84% загального обсягу паперів у власності українських банків. Із цієї суми 231 млрд грн – справедлива вартість ОВДП, які держбанки отримали через докапіталізацію в попередні роки. У березні – травні держбанки сукупно збільшили свої інвестиції в ОВДП на 60 млрд грн. Приватні фінустанови значно менш активні на ринку ОВДП, хоча надалі їхній попит може зростати з огляду на високий рівень ліквідності.

Графік В.6.1. Обсяги ОВДП у власності банків, млрд грн

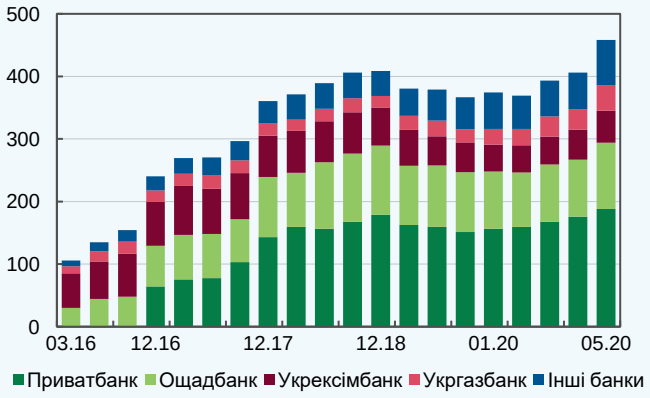

Джерело: НБУ.

Активне придбання ОВДП державними банками суттєво змінить структуру їхніх активів. За оцінками НБУ, частка урядових цінних паперів у активах на кінець 2020 року може зрости до 50%. Хоча ці інструменти не несуть кредитних чи валютних ризиків, така зміна матиме певні негативні наслідки. Держбанки по суті можуть стати квазіфондами фінансування державних програм. Це применшуватиме їх основну функцію – кредитування, та зумовить необхідність коригування бізнес-моделей, знизить долю класичного банківського бізнесу в операційних доходах. Водночас зросте частка фондування від НБУ в пасивах, вартість якого прив'язана до облікової ставки. А це – поява додаткових процентних ризиків.

Графік В.6.2. Оцінка впливу придбання ОВДП за рахунок рефінансування НБУ на структуру балансів держбанків, %

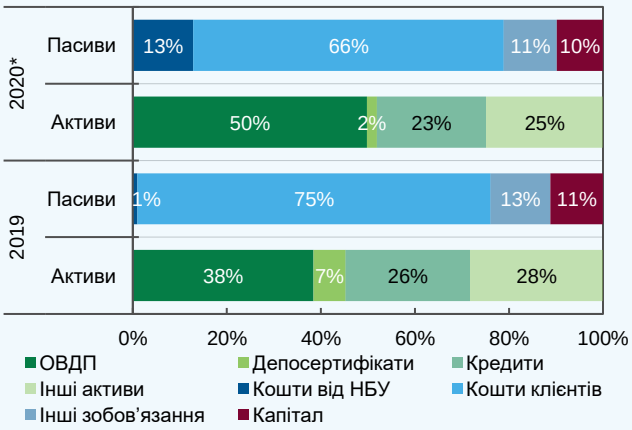

* Оцінка впливу здійснена за припущеннями НБУ.

Джерело: розрахунки НБУ.

Інший небажаний наслідок – подальше збільшення частки держави у банківському секторі. Внаслідок розчищення сектору та націоналізації Приватбанку частка державних банків зросла до понад половини активів системи. Державою чітко визначено, що ця частка має надалі неухильно знижуватися. Проте нарощення ОВДП в активах держбанків ускладнить досягнення цієї цілі.

Значного фінансування державними банками дефіциту бюджету та інфраструктурних проєктів у поточному році не уникнути – це елемент вимушеної короткострокової антикризової політики. Вкрай важливо, щоб придбання ОВДП відбувалося на ринкових умовах та виважено. Проте в наступних роках від практики фінансування дефіциту бюджету потрібно відмовитися, тим самим забезпечивши збереження фінансової стійкості та інвестиційної привабливості державних банків.

3.8. Зміни регуляторного середовища

У першому півріччі 2020 року парламент ухвалив пріоритетні для фінансового сектору закони, які були передумовами для започаткування нової програми співпраці з МВФ. Прийнято закони про заборону повернення на ринок неплатоспроможних банків та про ринок землі, який вперше дає змогу надавати землю у заставу за банківськими кредитами. НБУ оприлюднив нові вимоги до фінансового моніторингу та запровадив антикризові заходи у відповідь на пандемію.

Ухвалено важливі для фінансового сектору закони про:

- **удосконалення деяких механізмів регулювання банківської діяльності**, який зокрема унеможливлює повернення на ринок неплатоспроможних банків. Якщо рішення НБУ про виведення банку з ринку буде визнано неправомірним, то власники такого банку зможуть претендувати на компенсацію шкоди. Шкода встановлюватиметься на підставі звіту незалежного аудитора;
- **спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів**, який удосконалює інфраструктуру ринків капіталів. Закон урегульовує питання з укладання й виконання деривативних контрактів; роботи організованих товарних ринків; забезпечення захисту прав власників облігацій, зокрема, через інститут зборів власників облігацій, у відповідності до найкращих світових практик;
- **ринок землі**, що створює законодавче поле для запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Так, згідно з законом дія мораторію на продаж аграрної землі скасовується з 1 липня 2021 року, банки зможуть стати власниками землі тільки за умови, якщо земельна ділянка дісталась їм як заставне майно за непогашеним кредитом. Такі ділянки фінустанови повинні продати на земельних торгах протягом двох років після отримання права власності;
- **зміни в адмініструванні та сплаті податків**, який має на меті запровадження міжнародних стандартів податкового контролю для всіх учасників міжнародної торгівлі та імплементацію положень Плану протидії практикам розмивання оподатковуваної бази й виведення прибутку з-під оподаткування (План дій BEPS). Прийняття цього плану дій є передумовою для подальшої валютної лібералізації і відповідності до дорожньої карти НБУ.

Для пом'якшення наслідків карантинних обмежень через пандемію було прийнято закон (зі змінами та доповненнями) про **підтримку платників податків на період здійснення карантинних заходів**. Ним передбачено дію податкових та неподаткових пільг, спрощення адміністративних процедур до закінчення карантину. Насамперед така підтримка передбачає скасування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, не нарахування пені, установлення мораторію на проведення документальних та фактичних перевірок, а також установлення особливого пільгового періоду обслуговування кредитів для населення та бізнесу. Зокрема заборонено накладати штрафні санкції за несвоєчасну сплату споживчих кредитів та підвищувати відсоткову ставку за користування таким кредитом з інших причин, ніж планова зміна плаваючої відсоткової ставки за договором.

Додатково пролонговано на чотири роки дію Закону України "Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків", згідно з яким банки матимуть змогу за спрощеною процедурою у строк до трьох місяців здійснити реорганізацію шляхом приєднання; до шести місяців – капіталізацію або добровільно припинити банківську діяльність без припинення юридичної особи до 2024 року. Також знижено мінімальні вимоги до статутного капіталу банків з 500 до 200 млн грн, а НБУ надано право встановлювати для окремих банків та юридичних осіб, які мають намір здійснювати банківську діяльність, диференційований мінімальний розмір статутного капіталу, але не нижче 200 млн грн. Раніше капітал у розмірі 500 млн грн банки повинні були сформувати до 11 липня 2024 року, а до 1 січня 2021 року – 300 млн грн. На кінець травня у секторі працювало 44 банки зі зареєстрованим статутним капіталом менше 500 млн грн та 29 банків – зі статутним капіталом менше 300 млн грн.

У свою чергу НБУ прийняв рішення, щоб полегшити проходження банками кризи. Більш докладно дії НБУ та фінансових регуляторів інших країн у відповідь на коронакризу описано у Вставці 1. Регуляторна реакція на кризу.

Посилено вимоги до банків для списання проблемних активів

У квітні 2020 року НБУ затвердив Постанову № 49, якою встановив мінімальні критерії списання повністю зарезервованих активів. Так, якщо банк не має обґрунтованих очікувань відновлення фінансових активів, то він має списати кредит за настання принаймні однієї з подій:

- прострочення погашення суми боргу або його частини становить понад 36 місяців;
- за попередні 36 місяців банком не отримано суттєвих платежів (більше 10% від балансової вартості такого активу);
- банком не отримано суттєвих надходжень від реалізації застави чи стягнення забезпечення, або банк не мав доступу до застави протягом попередніх 36 місяців;
- банк тричі поспіль не зміг здійснити продаж такого фінансового активу;

- у банку є інформація, що заборгованість боржника була списана іншим банком.

Водночас списання не є прощенням боргу. Банк має продовжувати заходи з повернення заборгованості. Ці самі критерії для списання передбачені квітневою Постановою КМУ, дія якої поширюється на державні банки.

Унесено зміни і до Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках, а саме встановлено до банків вимогу розробити внутрішньобанківські положення про списання заборгованості. Положення мають містити критерії відсутності очікувань відновлення фінансових активів. Банки повинні щороку до 1 жовтня аналізувати знецінені активи та перевіряти, чи виконуються критерії для списання. Затвердження цього пакета документів прискорить процес списання банками кредитів, що зарезервовані на 100%.

Запроваджено довгострокове рефінансування банків

З метою підтримки довгострокового кредитування НБУ на додаток до стандартних короткострокових інструментів рефінансування запровадив довгострокове – на строк до п'яти років із плаваючою ставкою. За необхідності банки зможуть достроково погашати такі кредити в будь-який момент. Перший тендер із надання таких кредитів відбувся у травні. Участь у ньому взяли 11 банківських установ, які загалом отримали майже 2.4 млрд грн на строк від одного до п'яти років.

НБУ також змінив графік проведення тендерів та строковість стандартних інструментів регулювання ліквідності. Розміщення депозитних сертифікатів та надання короткострокових кредитів рефінансування відтепер відбуватиметься вдвічі частіше. Двотижневі депозитні сертифікати стануть тижневими, а короткострокові кредити рефінансування, граничний строк яких раніше становив 14 днів, тепер видаються на строк до трьох місяців. Ставка за цими інструментами залишатиметься на рівні облікової ставки НБУ.

Підготовлено умови для запуску процентного свопу з банками

Найближчим часом НБУ запровадить новий фінансовий інструмент – процентний своп з банками, тим самим надаючи поштовх для запуску ринку процентних свопів. Угода своп передбачатиме отримання доходів за плаваючою відсотковою ставкою в обмін на сплату фіксованої процентної ставки, що нараховується на умовну суму. Сторони після укладення угоди регулярно обмінюються цими платежами. Розмір плаваючої ставки розраховуватиметься на підставі Українського індексу міжбанківських ставок за кредитами та депозитами овернайт (UONIA). У такий спосіб банки можуть перетворити плаваючі платежі за кредитами або депозитами на фіксовані, мінімізуючи власний процентний ризик. Це у свою чергу сприятиме розвитку довгострокового кредитування як підприємців, так і населення, зокрема й іпотеки. НБУ проводитиме операції своп процентної ставки шляхом кількісного або цінового аукціону. Участь в аукціонах зможуть брати банки, які попередньо уклали з НБУ відповідний генеральний договір і сформували необхідний гарантійний фонд. Фонд може складатися з ОВДП, національної або іноземної валюти, розміщеної на рахунках НБУ без сплати процентів.

Оприлюднено новий порядок проведення фінансового моніторингу банками

Наприкінці квітня поточного року введено в дію нові вимоги законодавства з питань фінансового моніторингу, а в травні НБУ затвердив та оприлюднив відповідне положення для банків. Банки застосовуватимуть нові вимоги для нових клієнтів із дати набрання чинності законом та для наявних клієнтів – під час планової перевірки їх даних. Одна із важливих новацій нового законодавства – можливість віддаленої ідентифікації клієнта. Відтепер для відкриття рахунку в банку візит до відділення не потрібний. Для цього достатньо верифікації ідентифікаційних даних клієнта за допомогою системи BankID НБУ, кваліфікованого електронного підпису (КЕП); інших можливих механізмів верифікації. Аналогічні норми будуть запроваджені і для небанківських установ після переходу їх під регулювання НБУ.

Також оновлено вимоги до виявлення кінцевих бенефіціарних власників. Відтепер банки під час ідентифікації та верифікації юридичних осіб повинні використовувати інформацію не тільки з Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а й з інших джерел. Крім того, посилюється відповідальність суб'єктів первинного фінансового моніторингу за здійснення вимог фінмоніторингу, у тому числі і належної перевірки інформації.

Спрощено окремі погоджувальні процедури у сфері ліцензування банків

НБУ у травні 2020 року спростив підходи до моніторингу фінансового стану юридичних осіб і майнового стану фізичних осіб – власників істотної участі в банку. Зокрема, зменшено обсяг інформації, яку щорічно мають надавати власники істотної участі, оновлено методику оцінки їх фінансового стану, що сприятиме поліпшенню сутнісного аналізу.

Частина 4. Умови та ризики небанківського сектору

4.1. Ризики платоспроможності ризикових (non-life) страховиків

Ринок ризикового (non-life) страхування в Україні останніми роками зростає, хоча рівень проникнення страхових послуг все ще помірний. На ринку працює багато фінансово стійких страховий компаній, що надають якісні послуги. Водночас часто конкуренцію їм створюють недобросовісні гравці, діяльність яких знижує довіру споживачів до цього ринку. Ключовими проблемами багатьох компаній є недооцінка власних зобов'язань за страховими контрактами та відсутність високоякісних активів для їх виконання. Тому НБУ посилить вимоги до страховиків, щоб гарантувати їхню фінансову стійкість. У майбутньому вони будуть усе більшою мірою базуватись на пакеті європейського законодавства Solvency. Компанії повинні будуть підвищити якість корпоративного управління та впровадити ефективні системи внутрішнього контролю. Це усе сприятиме зростанню довіри споживачів та динамічнішому розвитку ринку.

Графік 4.1.1. Валові страхові премії та виплати, млрд грн

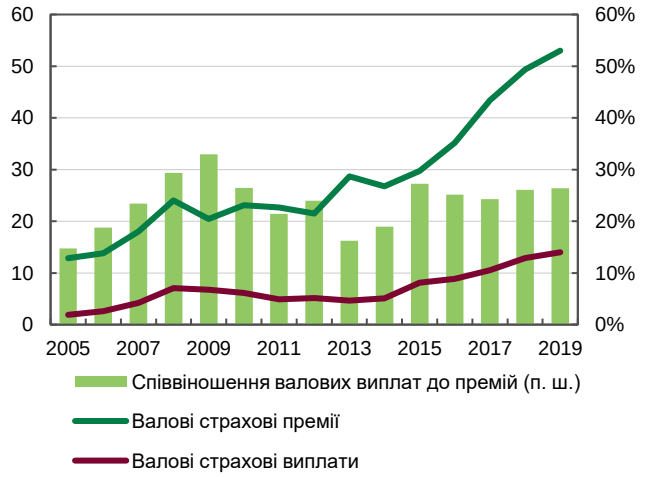

Джерело: Нацкомфінпослуг, НБУ.

Графік 4.1.2. Розподіл обсягу резервів незароблених премій порівняно з оцінкою на даних ринку

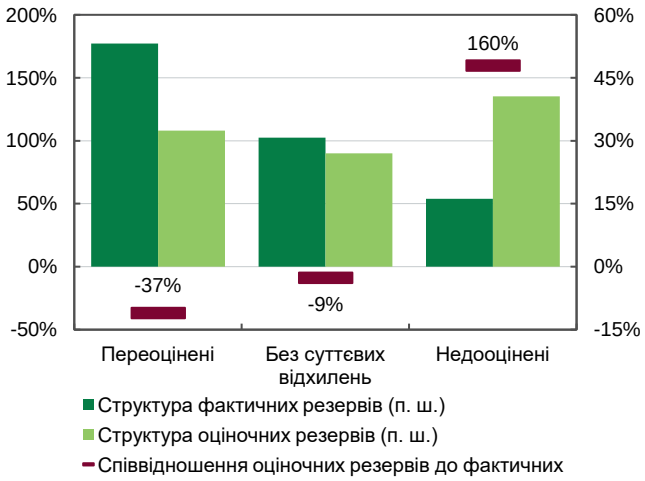

Оцінка здійснена шляхом розрахунку середнього співвідношення обсягу резервів до премій за видами страхування для 185 страхових компаній на даних 2018 року. Суттєвим уважається відхилення розміру резервів на більше ніж 25% від оціненого значення.

Джерело: дані Нацкомфінпослуг, оцінки НБУ.

Розвиток страхового ринку недостатньо динамічний

Обсяги ризикового (non-life) страхування в Україні стало зростають починаючи з 2000-х років попри значне скорочення кількості страхових компаній останніми роками. Разом з тим, рівень проникнення страхових послуг в Україні дуже низький. Співвідношення страхових премій до ВВП усього 1.4%, що вчетверо нижче ніж у середньому в світі та Європі. Страхування життя, на відміну від більшості країн світу, практично відсутнє.

Понад десятиліття співвідношення страхових виплат до премій коливалось на рівні близько 25%, що давало змогу отримувати значний прибуток. Особливості законодавства створили величезні стимули використання страхових компаній для уникнення оподаткування. Подекуди ця діяльність комбінується з класичним страхуванням, зокрема фізичних осіб, що створює для них ризики. Адже в такому випадку страхові компанії не надто переймаються якістю послуг та забезпеченням власної фінансової стійкості. Ключовими проблемам ринку є недооцінка технічних резервів та недостатність прийнятних активів для їх покриття, що може створювати проблеми із виконанням зобов'язань перед клієнтами.

Заниження зобов'язань – поширена практика

Розмір зобов'язань за договорами страхування відображається оціночними технічними резервами. Ці резерви мають розраховуватись на надійних даних та релевантних припущеннях. Для типових масових продуктів ризикового страхування необхідний рівень резервів можна оцінити із використанням статистичної інформації з ринку. Якщо ризики є дрібними та гомогенними, то обсяг резервів у розрахунку на один контракт має бути співставним для різних компаній. Ця властивість дала змогу провести порівняльний аналіз розміру страхових резервів. Виявлено, що третина вибірки може їх суттєво недооцінювати.

Недооцінка ризиків відбувається і на етапі встановлення самого страхового тарифу. Часто він визначається не шляхом якісного андерайтингу з огляду на необхідність покрити потенційні страхові виплати, а міркуваннями цінового демпінгу. Суттєва частина премії залишається у посередника, в той час як всі страхові виплати здійснює страховик. Багато компаній у цьому сегменті не отримують достатньо премій для повного покриття

Графік 4.1.3. Співвідношення премій та кількості укладених договорів страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів у 2018 році

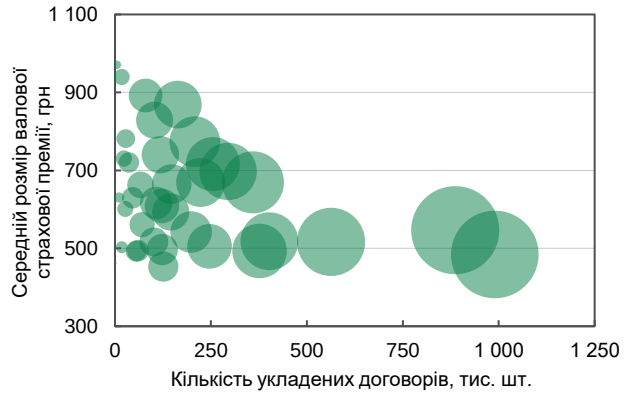

Розмір кружечка відповідає обсягу валових премій.

Джерело: Нацкомфінпослуг.

Графік 4.1.4. Структура активів та пасивів страхових компаній, що здійснюють non-life страхування, за 2018 рік

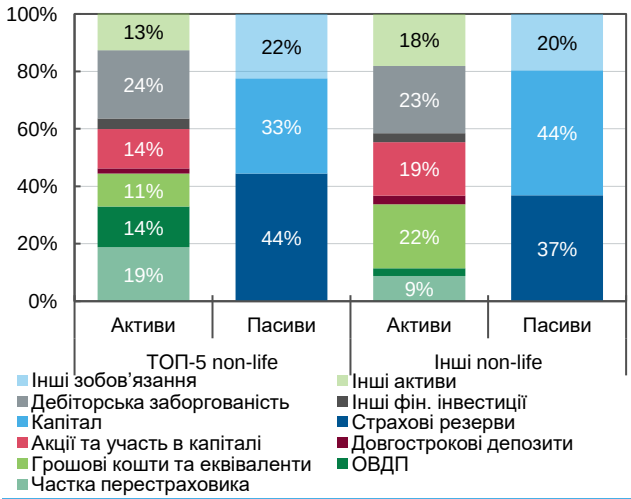

Вибірка складається з 72 страхових компаній, що становлять близько 80% за активами.

Джерело: Нацкомфінпослуг, аудиторські звіти страхових, оцінки НБУ.

Графік 4.1.5. Залишки на рахунках у банках за групами страхових компаній залежно від волатильності* залишків, 01.01.2019 = 100%

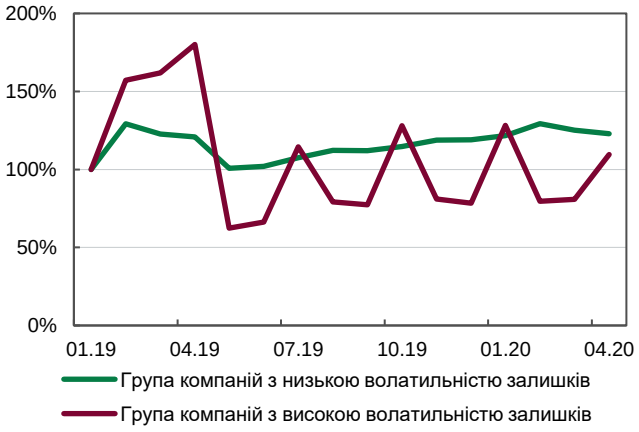

* Низькою вважається волатильність менше 25% середньомісячної зміни залишків. Середньомісячна зміна розрахована як проста середня зміни залишків на кожну дату до середнього обсягу залишків за весь період. До вибірки компаній відібрано страхові, що мали залишки понад 2 млн грн на одну зі звітних дат.

Джерело: НБУ.

можливих виплат та адміністративних витрат. Тому деякі з них змушені занижувати або затримувати виплати.

Якість активів багатьох страхових компаній незадовільна

Якісні та ліквідні активи потрібні страховим компаніям, щоб вчасно здійснювати страхові виплати. Такими активами, зокрема, є ОВДП та кошти на депозитних рахунках. Саме ці складові є основними компонентами активів якісних українських страхових компаній.

Водночас багато страховиків інвестують у неліквідні активи, реальну ринкову вартість яких встановити неможливо – капітал підприємств, акції та інвестиційні сертифікати. Заявлені у фінзвітності доходи від таких активів у середньому менше 5% у рік, що значно нижче за поточну дохідність депозитів або ОВДП, що несуть менші ризики. А перетворити їх у ліквідні кошти майже неможливо. Деякі з цінних паперів арештовано або ж їхній обіг зупинено. Інша суттєва складова активів ряду компаній – дебіторська заборгованість, що часто на практиці не має жодної ринкової вартості. Викликає занепокоєння і велика частка вимог до перестраховиків. При цьому близько третини премій передано страховикам, платоспроможність яких є непевною, а отже ймовірність отримання відшкодування невелика.

Навіть депозити часто не перебувають у розпорядженні страхових компаній постійно. Деякі фінустанови тримають кошти на банківських рахунках виключно на звітні квартальні дати. Після цього кошти із рахунків трансформуються у інші активи. З проаналізованих 150 фінустанов подібна динаміка характерна для понад половини компаній. Але загалом їхні депозити у банках становлять менше 20% загальних депозитів страховиків.

Усі вищезазначені проблеми призводять до того, що заявлений багатьма страховими компаніями рівень капіталу є завищеним, а показники фінансової стійкості не відповідають дійсності.

Ринок потребує докорінної зміни правил гри

Розвиток ринку страхування стримується недосконалим регулюванням, яке у багатьох аспектам не узгоджується із Принципами страхового нагляду (Insurance Core Principles) Міжнародної асоціації наглядовців за ринком страхування (IAIS) та європейським законодавством Solvency. НБУ ініціює зміну правил регулювання страхового ринку, зокрема законодавства. Оновлені правила гри мають забезпечити сприятливі умови для розвитку платоспроможних і добросовісних страхових компаній, захистити їх від проявів нечесної конкуренції. Споживачі мають отримати додаткові гарантії того, що їхні права будуть захищені, і вони вчасно та повністю отримуватимуть страхові відшкодування. Пріоритетом для НБУ буде посилення фінансової стійкості страхових компаній, впровадження кращих практик корпоративного управління та систем внутрішнього контролю, завчасне реагування на появу фінансових проблем та порушень захисту прав споживачів фінансових послуг.

4.2. Ризики ринку кредитних спілок

Кредитні спілки – один із різновидів небанківських фінансових установ, що стрімко зростали наприкінці 90-х та початку 2000-х років в Україні. Після кризи 2008 – 2009 років ріст цього сегмента призупинився, зараз він потребує нового імпульсу для розвитку. Для цього НБУ має намір змінити регулювання кредитних спілок, щоб зробити їх більш фінансово стійкими. Буде впроваджено більш жорсткі вимоги до системи управління та внутрішнього контролю, нормативів ліквідності та платоспроможності. Також НБУ вважає, що перелік послуг, які можуть надавати кредитні спілки, має бути розширено. Зростання доступності банківських послуг та стрімкий розвиток фінансових компаній є на сьогодні основними викликами для розвитку кредитних спілок.

Графік 4.2.1. Динаміка ринку кредитних спілок (КС)

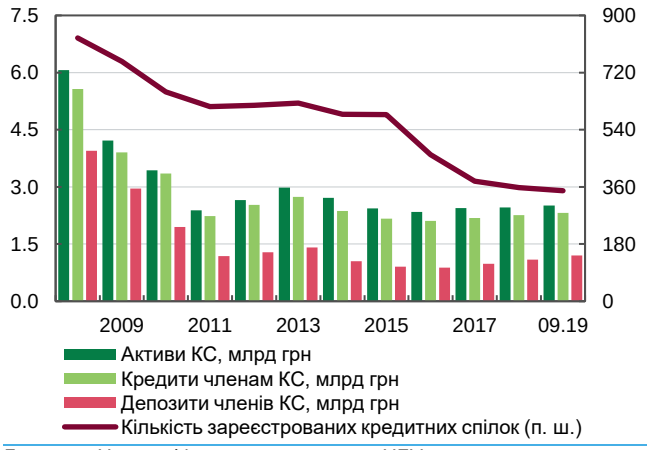

Джерело: Нацкомфінпослуг, розрахунки НБУ.

Графік 4.2.2. Зміна кредитування членів кредитних спілок, відсоткової ставки за кредитами та депозитами

Джерело: Нацкомфінпослуг, розрахунки НБУ.

Графік 4.2.3. Структура кредитного портфеля кредитних спілок

Джерело: Нацкомфінпослуг, розрахунки НБУ.

Наразі мало установ реалізують класичну модель діяльності кредитної спілки

Вона полягає в тому, щоб надавати кредити одним членам за рахунок внесків та депозитів інших членів. Оскільки робота класичних кредитних спілок базується на принципі взаємодопомоги, то їхні кредити мають надаватися на вигідніших умовах, ніж банківські. Часто кредитні спілки прагнуть реалізувати і соціальну функцію: підтримка громади, кооперативів, невеликих локальних виробників. Саме тому вони інколи отримують міжнародну фінансову підтримку, яка, зокрема, сприяла їх активному розвитку до 2008 року. Зовнішньою фінансовою підтримкою пояснюється ріст кредитування кредитними спілками малого бізнесу, насамперед агросектору від 2016 року.

Проте з часом таку класичну модель діяльності реалізують усе менше фінустанов. Ринок значно звузився внаслідок кризи 2008 – 2009 років та стагнує вже протягом десяти років. Відтоді кількість кредитних спілок, обсяг депозитів та кредитів скоротились у 2–3 рази. Третина із зареєстрованих кредитних спілок не працює, а майже 70% членів неактивні.

У кредитних портфелях багатьох спілок переважають споживчі кредити

Наразі чи не єдина конкурентна перевага кредитних спілок у сегменті споживчого кредитування – це розташування у віддалених населених пунктах, де не працюють інші фінустанови. Пряму ж конкуренцію з банками та фінансовими компаніями кредитні спілки часто не витримують. Зокрема їхні ставки за кредитами не нижчі, а подекуди вищі, ніж ставки за банківськими кредитами. Також, на відміну від банків, кредитні спілки не надають супутні фінансові послуги. Фінкомпанії ж мають перевагу перед кредитними спілками через швидке та зручне дистанційне кредитування. Тому приріст кредитного портфеля кредитних спілок дуже помірний.

У багатьох випадках основа бізнесу кредитних спілок – дороге кредитування на поточні потреби осіб з невисокими доходами часто без належної оцінки платоспроможності та реальної застави. Якість таких кредитів посередня, 15 – 17% з них прострочено на понад 90 днів. Подекуди кредитний портфель спілок концентрований через спрямування коштів на бізнес-потреби керівників та пов'язаних з ними осіб. Такі практики суперечать класичним принципам роботи кредитних спілок. Водночас кредитні спілки часто мають

Графік 4.2.4. Структура джерел фондування кредитних спілок (КС)

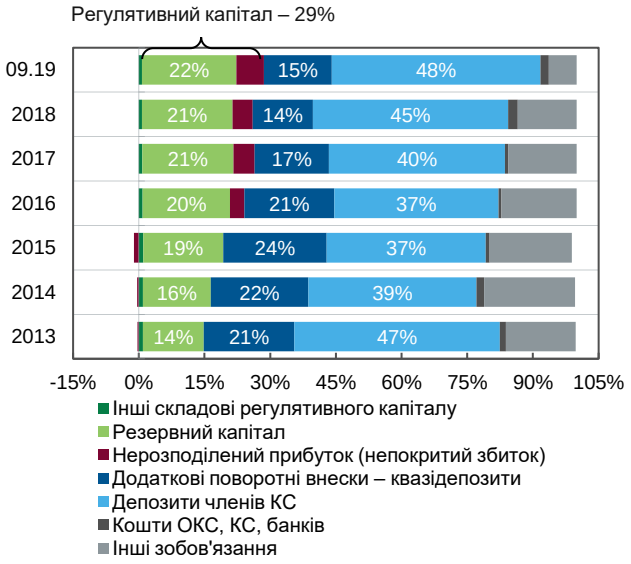

ОКС – об'єднана кредитна спілка.

Джерело: Нацкомфінпослуг, розрахунки НБУ.

Графік 4.2.5. Доходи та витрати кредитних спілок, млн грн

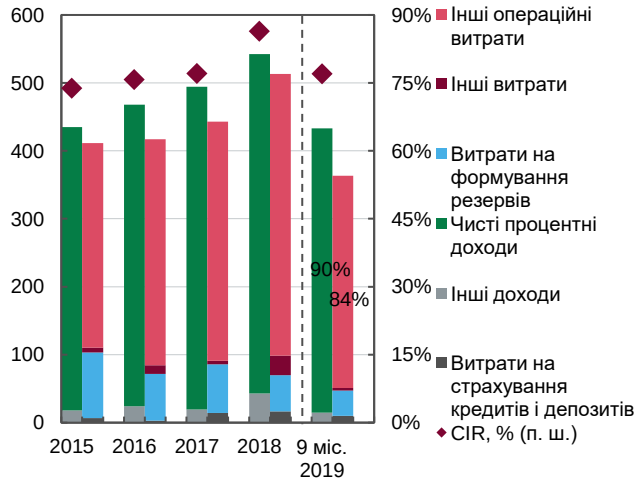

Джерело: Нацкомфінпослуг, розрахунки НБУ.

Графік 4.2.6. Розподіл достатності регулятивного капіталу на 30.09.2019

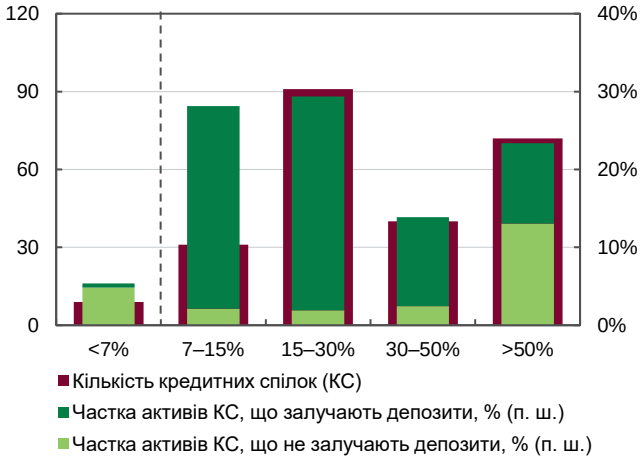

Джерело: Нацкомфінпослуг, розрахунки НБУ.

м'які підходи до оцінки кредитного ризику, його реальний рівень, а отже і резерви занижено, а показники достатності капіталу завищено.

Інструменти фінансування та підтримки платоспроможності кредитних спілок обмежені

Більшість кредитних спілок, що становлять три чверті загальних активів сектору, отримують фондування переважно через депозити. Попри те, що кредитні спілки пропонують привабливі проценти за депозитами, середні темпи росту вкладів протягом трьох останніх років становили лише 7%. Це значно нижче, ніж темпи зростання доходів населення чи приріст банківських депозитів. Таке відставання пояснюється високими ризиками для вкладників та відсутністю системи гарантування. У той самий час частина кредитних спілок не залучають депозити взагалі, для них основним джерелом фінансування є додаткові пайові внески членів. Через свою поворотність вони по суті не є інструментом капіталу, це скоріше квазідепозити. Їх простіше залучити, для цього навіть не потрібно укладати договір. Але з цієї самої причини такі внески нестабільні. Більш того, подекуди додаткові пайові внески здійснюються на короткий період виключно заради отримання частки прибутку кредитної спілки, що розподіляється. Відповідно ці внески не забезпечують надійність бази фондування.

Єдиним джерелом капіталу для спілок є прибуток. До 2017 року кредитні спілки користувалися статусом неприбуткових організацій та переважно розподіляли отриманий прибуток між членами. Разом з тим зміни до податкового законодавства створили передумови для утримання прибутку та його спрямування в резервний фонд. Тож останніми роками власний капітал кредитних спілок зростав за рахунок цієї складової. Наразі жодних інших дієвих інструментів підтримки платоспроможності, крім накопичення прибутку, не існує.

Капітал зростає повільно через низьку операційну ефективність та прибутковість

Завдяки високій вартості позик спред між кредитними та депозитними ставками кредитних спілок сягає 31%. Попри це співвідношення операційних витрат до доходів (CIR) перевищує 75% через невеликі масштаби діяльності та значні адміністративні витрати. Після формування резервів у кредитних спілок практично не залишається прибутку на поповнення капіталу. Визнання справжньої якості кредитного портфеля може погіршити цю ситуацію.

Кредитним спілкам потрібен імпульс для розвитку

Щоб отримати новий поштовх для розвитку, кредитні спілки повинні відновити довіру своїх членів, підвищити власну фінансову стійкість, розширити спектр послуг та покращити їхню якість. Для цього НБУ планує змінити правила регулювання кредитних спілок, зокрема через ініціювання змін до законодавства. Буде встановлено вищі вимоги до корпоративного управління та системи внутрішнього контролю, розширено перелік інструментів залучення фондування, створено механізм підтримки платоспроможності членами кредитних спілок та усунуто неоднозначності неприбуткового статусу.

Рекомендації

Щоб забезпечити фінансову стабільність, потрібна злагоджена робота всіх учасників фінансового ринку: Національного банку, банків, небанківських фінансових установ та інших регуляторів ринку, а також дієва підтримка органів державної влади. Національний банк пропонує державним органам і фінансовим установам свої рекомендації та оприлюднює власні плани і наміри на найближчий час.

Рекомендації органам державної влади

Забезпечити повноцінне виконання умов співпраці з міжнародними донорами
МВФ погодив нову програму стенд-бай для України у розмірі близько 5 млрд дол. США на 18 місяців. Програма передбачає реалізацію реформ для збереження фінансової стабільності, відновлення сталого економічного зростання після завершення пандемії та структурних змін економіки. Усі взяті Україною зобов'язання в рамках цієї програми, як і зобов'язання за програмами співпраці зі Світовим банком та ЄС, мають бути виконані в повному обсязі задля досягнення цілей цих програм.

Ухвалити закони, що сприятимуть розвитку фінансового сектору:
про розширення переліку кредитних договорів, на які поширюється дія Закону України "Про споживче кредитування" (№ 1109). З метою захисту позичальників дія вказаного закону буде поширена на мікрокредитні договори – строком до одного місяця та із загальним розміром кредиту не більше однієї мінімальної заробітної плати. Водночас згідно з пропозицією максимальна сума стягнення з боржника не може перевищувати подвійний обсяг основного боргу, незалежно від домовленості сторін;

про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві. Основним видом діяльності Фонду буде надання часткових гарантій за кредитами малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції. Така гарантія зменшуватиме ризики банків та дасть змогу надавати значні фінансові ресурси невеликим агровиробникам навіть за неповного покриття позики заставою. Адже Фонд забезпечить повернення частини збитків фінустановам у разі дефолту боржників;

зміни до **Закону про банки та банківську діяльність** для удосконалення системи корпоративного управління та внутрішнього контролю в банках, подальшої гармонізації вимог до капіталу із нормами європейського законодавства. Також необхідно фундаментально переглянути правила виведення банків із ринку у відповідності до вимог BRRD. Це б посилило можливості НБУ та ФГВФО вчасно реагувати на фінансові проблеми банків та діяти на випередження. Відповідні законопроєкти, що розробляються у співпраці із МФО, будуть передані на розгляд ВРУ.

Оновити законодавство з регулювання небанківського фінансового ринку
Правила регулювання небанківських установ потребують фундаментального перегляду в окремих сегментах. Для цього потрібно прийняти кілька нових законів на заміну застарілих існуючих. Першим має стати рамковий закон про фінансові послуги, який би заклав загальні засади регулювання сектору. Другим кроком буде ухвалення нових законів про страхування, про кредитні спілки та про фінансові компанії.

Посилити регулювання первинного ринку нерухомості
Схеми фінансування на первинному ринку залишаються складними та заплутаними, сам ринок – вкрай непрозорим, а вимоги до репутації забудовників досі практично відсутні. Права інвесторів постійно порушуються: строки введення в експлуатацію переносяться, а проєкти – заморожуються, і ситуація цілком може загостритись через спад попиту під час карантину. У грудневому звіті про фінансову стабільність НБУ надавав рекомендації збільшити прозорість первинного ринку нерухомості та посилити захист прав інвесторів. Наразі ці фактори стримуватимуть відновлення іпотеки.

Прискорити реалізацію стратегії реформування держбанків
Упровадження нових стратегій Ощадбанком та Укрексімбанком відбувається повільно. Частково це пояснюється тривалим процесом оновлення наглядових рад та

менеджменту банків. Банки мають прискорити впровадження нових бізнес-моделей, що покращили б їхню операційну ефективність та дали змогу генерувати прийнятні обсяги чистого прибутку. Також доцільно прискорити реалізацію заходів, спрямованих на поступовий вихід держави із банківського сектору.

Рекомендації банкам

Більшість рекомендацій банкам, наданих у попередніх звітах про фінансову стабільність, залишається актуальною. З огляду на виклики коронакризи, банкам рекомендується:

- здійснювати моніторинг макроекономічного середовища та стану окремих секторів економіки. Для планування показників діяльності на наступні 12 місяців НБУ рекомендує банкам покладатися на консервативні припущення та прогнози;
- підвищити оцінки очікуваних кредитних збитків та вчасно формувати резерви за МСФЗ 9, щоб у майбутньому уникнути ефекту обриву (cliff effect), коли одноразове визнання збитків у значних обсягах негативно впливає на достатність капіталу;
- відслідковувати показники платоспроможності боржників, за потреби оперативно реагувати на проблеми, пропонуючи життєздатні реструктуризації;
- активізувати роботу з непрацюючими кредитами, зокрема списати кредити, що зарезервовано на 100%;
- продовжити зниження депозитних ставок із урахуванням низької інфляції та зниження облікової ставки НБУ;
- надалі заохочувати перехід клієнтів до безготівкових розрахунків та безконтактного проведення операцій, забезпечуючи безперебійну роботу усіх необхідних сервісів;
- адаптувати бізнес-моделі до роботи в умовах затяжної кризи, зокрема оптимізувати операційні витрати.

Розпочати розрахунок NSFR та капіталу під операційний ризик у тестовому режимі

З серпня починається тестовий розрахунок NSFR, який триватиме до кінця року. Від початку 2021 року NSFR стане обов'язковим до виконання. Тестовий розрахунок дасть змогу НБУ визначити початкове значення нормативу та перехідний період, протягом якого банки матимуть досягнути значення NSFR на рівні 100%. До 31 серпня банки повинні подати до НБУ тестові розрахунки вимог до капіталу під покриття операційних ризиків. Розрахунок потреби в капіталі з урахуванням операційного ризику має розпочатися із січня 2022 року. Тож фінустанови, отримавши перші тестові результати, матимуть час для підготовки до впровадження нових вимог до ліквідності та капіталу.

Забезпечити виконання вимог нового законодавства про фінансовий моніторинг на рівні банків

Уведення в дію нового Закону про фінансовий моніторинг наділило банки новими функціями і вимагає від них покращення внутрішніх процедур. Цьому сприятиме запровадження ризик-орієнтованого підходу в усіх процесах суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Банки повинні будуть зосередити більше уваги на перевірці операцій клієнтів, що несуть високий ризик, перелік яких звужено. Разом з тим фінустанови зможуть автоматизувати аналіз інших клієнтів. Ці зміни не повинні вплинути на вільне та необтяжливе для клієнтів проведення безризикових операцій.

Утриматися від виплати дивідендів в умовах кризи

Банки мають підтримати економіку в період кризи та сприяти відновленню бізнесу в післякризовий період, що потребуватиме капіталу. Також додатковий капітал банкам потрібен через очікуване погіршення фінансового стану позичальників та відповідне зростання збитків від кредитного ризику. Тож банкам варто утриматися від виплати дивідендів принаймні доки існує значна невизначеність з приводу макроекономічної ситуації. Крім того, після проходження активної фази кризи НБУ поступово відновлюватиме вимоги до буферів капіталу, розширюватиме перелік ризиків до покриття капіталом та повернеться до підвищення ваг ризику для споживчих кредитів.

Рекомендації небанківським фінансовим установам

НБУ впроваджуватиме пропорційний та ризик-орієнтований підхід до нагляду та регулювання небанківських фінансових установ. Своє бачення НБУ відобразив у

відповідних Білих книгах для страхових компаній, кредитних спілок, фінансових компаній, факторингу, ломбардів та фінансового лізингу. У кількох з цих сегментів НБУ планує фундаментально змінити принципи регулювання. Проте на перших етапах небанківським фінансовим установам варто сконцентруватися на кількох напрямах:

- забезпечення прозорої структури власності;
- підвищення якості фінансової та статистичної звітності;
- виконання вимог до фінансового моніторингу;
- посилення якості корпоративного управління та побудови системи внутрішнього контролю.

Плани та наміри Національного банку

Завершити прийняття повноважень з регулювання ринку небанківських фінансових послуг

Організаційно НБУ підготувався до здійснення регулювання та нагляду за небанківським фінансовим сектором від початку липня. Спочатку в повному обсязі будуть діяти правила регулювання небанківських установ, що затверджені попереднім регулятором. Проте надалі планується їхня поступова адаптація. Першочергові наміри НБУ – розробити пакет нормативно-правових актів про ліцензійні та реєстраційні процедури, умови провадження діяльності, вимоги до платоспроможності, структури власності та керівників фінустанов. Для окремих сегментів ринку будуть розроблені нові законопроєкти, що враховують найкращі міжнародні практики. Упровадження нових принципів регулювання буде поступовим і триватиме не менше трьох років. Цьому передуватиме їх широке публічне обговорення із залученням представників зацікавлених сторін.

Продовжити гармонізацію банківського регулювання із європейським законодавством

НБУ продовжить упровадження ключових вимог європейського законодавства у сфері банківського регулювання. Зокрема до кінця року підготує та надасть на розгляд банкам концепцію покриття капіталом ринкового ризику. Вона базуватиметься на спрощеному стандартизованому підході (Simplified Standardized Approach), який застосовується до установ із невеликими торговими портфелями простих фінансових інструментів. Упровадження нових вимог до покриття капіталом ринкового та операційного ризиків планується здійснити одночасно у 2022 році. Також НБУ підтверджує намір упровадити нову структуру регулятивного капіталу та другої опори банківського регулювання (Pillar 2), зокрема встановлюватимуться вимоги до оцінки внутрішнього капіталу та ліквідності банків (ICAAP, ILAAP). Із урахуванням кризових умов графік упровадження окремих нових правил може бути адаптовано.

Провести огляд якості активів (AQR) банків після завершення гострої фази кризи

Оцінка якості активів дасть змогу з'ясувати, чи коректно банки відображають стан кредитного портфеля та формують резерви. Важливо, щоб заявлені рівні достатності капіталу банків відображали реальний стан справ, тому регулятору та усьому фінансовому ринку важливо розуміти, що банки визнали повні втрати від зростання обсягу непрацюючих кредитів.

Абревіатури та скорочення

COVID-19	Гостра респіраторна хвороба, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВЛА	Високоліквідні активи
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВРУ	Верховна Рада України
ДАБІ	Державна архітектурно-будівельна інспекція
Держбанки	Державні банки
ДКСУ	Державна казначейська служба України
ДП	Державне підприємство
ДССУ, Держстат	Державна служба статистики України
е/е	Електроенергія
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄС	Європейський Союз
ЄЦБ	Європейський центральний банк
ІСЦ	Індекс споживчих цін
ІФС	Індекс фінансового стресу
КЕП	Кваліфікований електронний підпис
МВФ	Міжнародний валютний фонд
ММП	Малі та мікропідприємства
МОП	Міжнародна організація праці
МСБ	Малий та середній бізнес
МСФЗ	Міжнародні стандарти фінансової звітності
МФО	Міжнародна фінансова організація
Нацкомфінпослуг	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг
НБФУ	Небанківські фінансові установи
НБУ, Національний банк	Національний банк України
НВ	Національна валюта
НРЕ	Нові ринкові економіки
ОВДП	Облігації внутрішньої державної позики
ООН	Організація об'єднаних націй
ОРЕ	Оптовий ринок електричної енергії України
РДН	Ринок електричної енергії "на добу наперед"
РФ	Російська Федерація
с/г	Сільське господарство
СОТ	Світова організація торгівлі
США	Сполучені Штати Америки
ТРЦ	Торгово-розважальний центр
ФГВФО	Фонд гарантування вкладів фізичних осіб
Фінустанова	Фінансова установа
ФО, Фізособа	Фізична особа
ФОП	Фізична особа-підприємець
ФРН	Федеративна республіка Німеччина
ФРС	Федеральна резервна система США
ЮО	Юридична особа

AQR	Asset quality review
CIR	Cost-to-income ratio
DSTI	Debt service to income ratio
EBITDA	Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization
ICAAP	Internal capital adequacy assessment process
ILAAP	Internal liquidity adequacy assessment process
LCR	Liquidity coverage ratio
LTV	Loan-to-value
NPE/NPL	Non-performing exposure / loan
NPV	Net present value
NSFR	Net stable funding ratio
OPEC+	Розширена група країн-виробників нафти
ROE	Return on equity
Solvency	Пакет законодавства ЄС: Директиви Solvency I, II та відповідні регуляції
UAH/USD	Доларів США за 1 гривню

тис.	тисяча
млн	мільйон
млрд	мільярд
грн	гривня
дол.	долар США
в. п.	відсотковий пункт
б. п.	базисний пункт

р/р	у річному вимірі, річна зміна, до відповідного періоду попереднього року
кв/кв	до попереднього кварталу, у квартальному вимірі
м/м	до попереднього місяця, у місячному вимірі
п. ш.	права шкала